

Erken Dönem Türk Sinemasının Arşiv Kaynakları

Fatma Samime İNCEOĞLU*

Öz

Bu çalışmada yüz yıllık bir geçmişe sahip Türk sinemasının erken dönem serencamına ışık tutan arşiv kaynakları ele alınmaktadır. Nitekim Osmanlı topraklarına sinemanın girişinin hikayesini, toplumsal, ekonomik ve siyasi açıdan bu topraklarda nasıl ve ne şekilde yer bulduğunu, ne tür bir işlev gördüğünü, hukuki boyutunu bu kaynaklardan öğreniyoruz. Çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Cumhuriyet Arşivleri'nde yapılan araştırma sonucu ulaşılan sinemayla ilgili belgeler, erken dönem Türk sinemasının hukuki, siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel rolü göz önünde bulundurularak tasnif edildi. Tiyatro-sinema ilişkisini ve sürekliliği yansıtmak amacıyla modern bir gösteri sanatı olarak sinema öncesi Osmanlı topraklarına giren tiyatroya ilişkin örnek kayıtlara ve konuyla ilgili olduğu ölçüde, özellikle arşiv kaynaklarından yararlanılarak kaleme alınan ikincil literatüre de yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Osmanlı Sinema Tarihi, Sinematografi, Film gösterimi, üretim ve dağıtım.

* TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü, ORCID Müdürlüğü, samimeinceoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1265-6106.

Archive Sources of Early Period Turkish Cinema

Fatma Samime İNCEOĞLU

Abstract

In this study, archive sources that shed light on the early period of Turkish cinema, especially Ottoman cinema, are evaluated. Indeed, we learn from these sources the story of cinema's entry into Ottoman lands, in what way and how it found its place in these lands in terms of social, economic and politic, what kind of fuction it served, and its legal dimensions. In the article, the cinema-related documents obtained as a result of the research carried out in the Prime Ministry Ottoman Archives and Prime Ministry Republican Archives were classified considering the legal, political, economic and sosyo-cultural role of early Turkish cinema. In order to reflect the relationship between cinema and theater and its continuity, exemplary recordings of the theater that entered the pre-cinema Ottoman lands as a modern performing art and secondary literature, which was written especially by using archive sources, were also included.

Keywords: Prime Ministry Ottoman Archives (BOA), Prime Ministry Republican Archives (BCA), Ottoman Cinema History, Cinematography, film exhibitions, production and distribution.

Giriş

Yüz küsur yıllık bir geçmişe sahip Türk sineması tarihi için en önemli kaynakların başında hiç şüphesiz arşiv kaynaklarının ve Osmanlı dönemi süreli yayınlarının ayrı bir yeri vardır. Söz konusu kaynaklar Türk sinema tarihinin serencamına ışık tutması bakımından oldukça mühimdir. Osmanlı topraklarına sinemanın girişinin hikayesini, toplumsal/kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan bu topraklarda nasıl ve ne şekilde yer bulduğunu, ne tür bir işlev gördüğünü, hukuki boyutunu bu kaynaklardan öğreniyoruz.

Son yıllarda arşiv kaynakları kullanılarak yapılan çalışmalar genelde gösteri sanatları özelde ise Osmanlı dönemi Türk sinema tarihine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu çalışmada, tiyatro, canbazlık, meddahlık, hokkabazlık gibi geleneksel gösteri sanatlarından sinemaya geçiş, fotoğraf/fotoğrafçılık ve tiyatro başta olmak üzere son dönem Osmanlısının eğlence kültürünü şekillendiren sanatların Osmanlı sinemasına katkısı, konuyla ilgili hukuki düzenlemeler vb. pek çok konuya dair değerli bilgiler içeren arşiv kaynakları üzerine yoğunlaşılacaktır.¹ Çalışmamızın ana kaynağı Osmanlı arşivleri olmakla beraber 1928 Harf inkılabına kadar olan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan kayıtlar da buna eklenmiştir. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), Kızılay ve ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüd) arşivlerindeki kayıtlar taramaya dahil edilmemiştir.

Cumhuriyet arşivlerindeki kayıtlar Cumhuriyet'in ilanından önceki tarihlere ait olmakla birlikte Cumhuriyet arşivinde yer alan kayıtlardan 1928, hatta 1929'a kadar eski harfli olan belgeleri içermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ise sinemaya ilişkin belgeler 1800'lü yılların sonlarında başlayıp 1900'lü yılların ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır.² Bununla beraber modern bir sahne sanatı olarak,

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki (Yeni adıyla T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri) sinema konulu kayıtlarla ilgili yapılan bir başka çalışma için bkz. Özde Çeliktemel Thomen, "Prime Ministry Ottoman Archives: Inventory of Written Archival Sources for Ottoman Cinema History", *Tarih Graduate History Journal*, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, 2013, sy. 3, s. 17-48. Çeliktemel bu çalışmasında Osmanlı ve Türk sinema tarihinde varolan paradigmatları değerlendirdikten sonra 2007-2011 yılları arasında yürütülen bir çalışmadan hareketle, Osmanlı dönemi sinema tarihinin birincil kaynakları olan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki katalog serileri (Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Zaptiye Nezareti ve Yıldız Sarayı katalogları) üzerinden sinemaya ilişkin kayıtların envanterini sunmaktadır. BOA kayıtlarından örnek metinlerle Osmanlı dönemi gösteri sanatlarını konu edinen bir başka çalışma için bkz. Resul Köse ve Muzaffer Albayrak (haz.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2015, 484 s.

2 Geleneksel gösteri sanatlarına; Lu'biyata dair arşiv kayıtları çok daha eski tarihlere dayanmakla birlikte; tarih ve belgeler bu makalenin odak noktası olan Osmanlı dönemi sineması dikkate alınarak belirlenmiştir.

sinemanın keşfinden önce Osmanlı topraklarında neşvünema bulan tiyatroya dair 1840'larda karşımıza çıkan ilk kayıtlar, nizamnameler, sansür ve denetim mekanizmaları, vergilendirilmesiyle, keşfinden kısa bir süre sonra; 1896'da Osmanlı topraklarına giren sinemanın özellikle hukuki alandaki düzenlemelerinin nüvesini oluşturmuş görünmekte, Osmanlı toplumunun bu yeni seyir kültürünü benimseme dinamikleri hakkında fikir vermektedir.³ Diğer taraftan 1908 tarihinde yerleşik ilk sinema salonu açılıncaya kadar sinematograf gösterimleri tiyatro salonlarında, sirk ve birahanelerde, meyhane ve halka açık bahçelerde gerçekleşirken, Osmanlı devletinin ekonomik ve askerî gücünün belgelenmesi amacıyla çekilen fotoğraflardan oluşan ilk film gösterimleri de fotoğrafın sinema tarihindeki önemini yansıtmaktadır.

Bu çalışmada, araştırma sonucu ulaşılan, Dahiliye, Hariciye, Zabtiye, Maliye, Maarif nezaretlerine ait belgeler ile Sadaret belgeleri ve Hazine-i Hassa, Yıldız Evrakı, Şura-yı Devlet, Bab-ı Ali Evrak odası, Meclis-i Vükela mazbataları fonlarında yer alan belgeler Türk sinemasının sosyal/kültürel, iktisadi, hukuki ve siyasi rolü göz önünde bulundurularak tasnif edildi. Tarihlendirmelerde arşiv kaydı esas alındı, dolayısıyla rumi, hicri, miladi tarihlere yer verildi. Makalede konuyla ilgili olduğu ölçüde, arşiv kaynaklarından yararlanılarak kaleme alınan ikincil literatüre de yer verildi.

3 Ahlaka mugayir, Osmanlı devletini veya sultanını küçük düşürecek, halkı galeyana getirecek türden piyeslerin yasaklanması, gösterilecek piyeslerin ruhsata tabi olması, tiyatro binalarının yangına karşı tedbirli, seyirci sağlığını dikkate alacak nitelikte olması, tiyatroların açılışı ve idarelerine yönelik nizamnameler vb. türden tiyatro alanındaki düzenlemeler; sinema bir temaşa kültürü olarak Osmanlı topraklarında tezahür ettiğinde sinemaya da teşmil edilecektir. Örnek metinler için bkz. Naum Tiyatrosunun dahili nizamnamesi (BOA, HR.TO, 472 21 19 1859 12 30); İstanbul Tiyatrosu Nizamnamesi (BOA, İ.MVL, 430 18931 4 1276 N 5); Osmanlı tiyatrosu sahibi Güllü Agop Efendi'nin yeni tiyatro binası tesisi için kurduğu Osmanlı Tiyatrosu Şirketi'nin nizamnamesi ile Türkçe oyun oynatma imtiyazı (BOA, ŞD, 2866 46 9 1289 C 06; BOA, ŞD, 2854 117 9 1287 S 10; BOA, İ.ŞD, 18 777 5 1287 Ra 06.); tiyatroların maarif meclisince denetlenmesi (BOA, MF.MKT, 13 48 1290 Ş 07); tiyatrolarda halkın zihnini bozacak oyunların yasaklanması, münasebetsiz, edebe aykırı oyunlar oynanılmaması, İslamiyetle alay eden Fransız tiyatro eserinin ülkeye girişinin yasaklanması, Londra'da sahnelenecek 'Esrar-ı Harem' adlı oyun ile 'Abdülhamid' isimli oyunların yasaklanması (BOA, ZB, 13 75 1300 Ş 08; BOA, İ.DH, 931 73783 1302 M 13; BOA, İ.DH, 936 74108 1302 S 02; BOA, İ.DH, 1210 94716; BOA, Y.EE, 15 64 1901 07 06; BOA, ZB, 603 2 1325 My 08); tiyatro giriş biletlerinden vergi alınması, darülaceze aidatı (MV, 3 3 1302 C 22; ZB, 603 35 1327 Ca 18); yangına karşı alınacak önlemler (BOA, Y.PRK.ZB, 3 73 1886 Ke 23); tiyatro binalarının sahip olması gereken fizikî özellikler (BOA, BEO, 1413 105935 1317 B 21); tiyatrolar için sansür heyeti kurulması ve nizamname hazırlanması, piyeslerin Zaptiye dairesince sansürlenmesi (BOA, İ.DH, 1200 93908 1308 Ra 27; BOA, İ.DH, 1256 98668 1309 Ca 17); tiyatro oyunları sansür talimatnamesi (BOA, MF.MKT, 239 36 1312 S 20).

I. Osmanlı Toplumunda Sinemanın Tezahürleri

The Levant Herald ve *Eastern Express* ilanından⁴ ve Ercüment Ekrem Talu'nun hatıralarından⁵ edindiğimiz bilgiye göre Osmanlı topraklarında halka açık bilinen ilk sinema gösterimi 1896'nın sonlarında, İstiklal Caddesi'ndeki Sponeck Birahanesinde gerçekleşmiş ve sinema kısa sürede, zaten aşınası oldukları seyir kültürünün de etkisiyle olsa gerek, Osmanlı toplumunda halkın büyük teveccühüne mazhar olmuştur. Siyasi erkin gözetiminde genel ahlaka aykırı olmayan, toplumun dinî ve kültürel değerleri ile ters düşmeyecek, infial ve galayana sebebiyet vermeyecek

-
- 4 Bu gösterim, *The Levant Herald* ve *Eastern Express* gazetelerinin 12 Aralık 1896 tarihli sayısının sütunlarına "Salle Sponeck / Le Cinematographe" başlığı ile yansımıştır. Osmanlı dönemi sinemasının sosyal boyutu için dönemin gazete ve sinema dergileri zengin bilgiler içermektedir. Erken Dönem Osmanlı Sineması süreli yayınları ayrı bir makale konusu olduğu için biz burada örnek çalışmalara yer verdik. Ali Özuyar, *Babialı'de Sinema*, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2004; Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999; Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sineması Antolojisi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2015; İ. Arda Odabaşı, "Osmanlı'da Sinema Yayıncılığı ve Bilinen İlk Türkçe Sinema Gazetesi: Türk Sineması", *Journal of Universal History Studies*, 2019, sy. 2, s. 317-350; İ. Arda Odabaşı, *Millî Sinema Osmanlı'da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017, s. 15-193. Dönemin süreli yayınlarında sinemanın toplum ahlakı üzerindeki etkilerini değerlendiren yazırlarla ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Oğuzhan Dursun, "20. Yüzyılın Başında Türkiye'de Sinema Üzerine Ahlak Tartışmaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, c. 6, sy. 1, s. 149-165; Ayşe Yılmaz, "Servet-i Fünun ve Sponeck'teki İlk Basın Gösterimi", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/464/servet-i-funun-ve-sponeck%E2%80%99teki-ilk-basin-gosterimi> [Erişim Tarihi: 20.05.2019].
- 5 Ercüment Ekrem Talu 'İstanbul'da İlk sinema ve Gramafon' başlıklı yazısında bu hatırasını anlatmaktadır. Bkz. E. E. Talu, "İstanbul'da İlk Sinema ve Gramafon", *Perde-Sahne*, 1943, sy. 7, s. 5-14. Bu ilk gösterim de dahil olmak üzere İstanbul'da gösterilen ve çekilen filmler için bkz. Özde Çeliktemel Thomen, "Hayaller Hakikat Olursa: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909)", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sinema Tutkusu 4, 2015-2016, yıl 19, sy. 75, s.155-179. Sinema-toplum ilişkisi için ayrıca bkz. Nezih Erdoğan, *Sinemanın İstanbul'da İlk Yılları: Modernlik ve Seyir Maceraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 320 s.; Erdoğan, "Bir Seyirci Yapmak: 1896-11928 arası İstanbul'da Sinema ve Modernlik", *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Deniz Göktürk, Levent Soysal ve İpek Türeli (eds.), İstanbul: Metis, 2011, s.175-190; Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2018, s. 149-222; Savaş Arslan, *Cinema in Turkey: A New Critical History*, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 25-31; Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi (1896-1960)*, İstanbul: Doruk Yayınları, 3. baskı, 2010, s. 35-46; Giovanni Scognamillo, *Türk Sineması Tarihi*, 2. baskı, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003, s. 13-37 ve s. 69-79; Mustafa Özen, "'Hareketli Resimler' İstanbul'da 1896-1908", *Kebikeç*, Sinema ve Tarih 27, 2009, s. 183-189; Hakan Aydın, "Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910-1950)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, s. 61-74; Rauf Beyru, "İzmir'de İlk Sinema Gösterileri", *Antrakt*, 1996, sy. 53, s. 43-44; Beyru, "İzmir'de İlk Sinema Gösterileri", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/277/izmir-de-ilk-sinema-gosterileri> [Erişim Tarihi: 01.10.2016]. Taşradaki sinema hayatı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması*, s. 224-279; Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 108-121.

türden filmlerin gösterimi uygun görülürken Osmanlı topraklarında sinemanın özellikle halkı eğitmek, eğlendirmek, bilgilendirmek, devletin ve padişahın güç ve iktidarını pekiştirerek kolektif bir hafıza oluşturmak gibi amaçlara hizmet etmesi istenmiştir.

Osmanlı toplumunda 1908’de gayri müslimlerce, 1914’den itibaren ise müslüman girişimcilerce ilk yerleşik sinema salonları açılana kadar, gezici sinemacıların faaliyetleri ile tiyatro, birahane, meyhane, halka açık bahçeler vb. mekanlarda gelişen bu yeni temaşa kültürü, aslında toplumun yabancı olduğu bir durum değil. Meddahlık, karagöz oyunları, cambazlık gibi geleneksel gösteri sanatlarının yanı sıra, daha 1856’larda Rumeli ve Anadolu’da ‘panorama’ denilen resimleri gezdirip isteyenlere temaşa ettiren Katolik tairesinden Kavukçuoğlu Artin ile karşılaşırız belgeler arasında.⁶ Bu tarihlerde gelişen bir diğer seyir kültürü şüphesiz tiyatrolar. Naum Tiyatrosu ve Güllü Agop’un Osmanlı Tiyatrosu’nun bu yeni tarz seyir kültüründe öncü rolleri dikkat çekici. Sinema kültürünün Batı’da ortaya çıkışından çok kısa bir süre sonra Osmanlı toplumunda da neşvünema bulmasında Fevziye Kiraathanesinin⁷ öncü rolü de kayda değer.

Sinemanın eğitmek, öğretmek ve devletin siyasi ve askerî gücü ile Padişahın iktidarını toplum nazarında pekiştirmek amacıyla kullanımını yansıtmaya bakımından 1903 tarihli imtiyaznamenin maddeleri dikkat çekicidir. İmtiyaznamenin 2. maddesi devletin askerî gücünün ve görkemli yapılarının, Padişahın kudret ve gücünü gösterecek karelerin halka gösterilmesi yönünde bir irade ortaya koymaktadır. 6. maddesinde ise Osmanlı askerlerinin eğitimi için bir araç olarak sinemadan istifade edilmesi öngörülmektedir. Buna göre, askerlerin askerî görgü ve kabiliyetlerini geliştirmek için özellikle avcılık, keşşaflık ve emniyet hizmetleri dahil olmak üzere askerlikle ilgili en dikkat çekici her türlü fotoğrafın haftada bir Asker-i Şahaneye, meslekleri gereği bahriye ve itfaiyeye de, gösterilmesi söz konusudur. 8. madde bir başka meslek grubu, ziraatle uğraşan köylülerin ziraatle ilgili bilgi ve görgülerini geliştirmek üzerine. Ziraat sahasındaki son gelişmeler, zirai alet ve edevatın kullanımı gibi fotoğraflar köylülere gösterilerek onların bilgi ve yeteneklerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. 9. madde ise sağlığın korunması, çocukların eğitimi ve aile hayatı ile ilgili en nezih görüntüleri göstererek ahlak-ı umumiyenin faydasına gayret etmek; 10. maddede medrese ve okullarda, Darülfünunlarda öğrencilerin bazı ilim ve fenleri kolaylıkla anlayabilmeleri için buna mümasil fotoğrafların gösterilmesi hedeflenmiştir. Bu minvaldeki son madde 11. madde. Bu maddede sinematograf vasıtasıyla gerek Osmanlı topraklarında vücuda

6 BOA, HR.MKT, 136 37 2 1272 C 11.

7 Fevziye Kiraathanesiyle ilgili bir çalışma için bkz. Burçak Evren, “Müslüman Mahallesinde Film Göstermek: Fevziye Kiraathanesi”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/276/musluman-mahallesinde-film-gostermek--fevziye-kiraathanesi> [Erişim Tarihi: 28.09.2016].

getirilen eserlerin inşa edilişi gerekse muhtelif makinaların çalışması gösterilerek halkın, çalışma hayatı hakkında bilgilendirilmesi ifade edilmiştir.⁸

Nitekim, sonraki yıllarda, çeşitli eğitim kurumları ya kuruma maddi destek ya da öğrencilerin eğitimi ve vatanperverlik hissiyatlarını geliştirmek gibi amaçlarla sinema gösterimleri yapmıştır. 20 Nisan 1918 tarihli bir belgede Odeon Tiyatrosu'nda Rum Elsine ve Ticaret Mektebi yararına bir film gösteriminin gerçekleştirildiğini görüyoruz.⁹ 1917 tarihli bir başka belgede Dersaadet Merkez Kumandanlığı tarafından açılan Ordu Sineması'nda memleketin muhtelif yerlerindeki savaşları gösteren ve vatanseverlik hissiyatını artıran filmlerin uygun bir ücretle talebeye izlettirilmesi dile getirilmiştir.¹⁰ Burada bir ilginç kayıt Avusturya Savaşı'na dair savaş sahnelerini göstermek için Anadolu'yu dolaşan Gold Schmith'e ait. Schmith, Osmanlı Hükümeti'nden aldığı izinle Şubat 1916'dan Ocak 1917'ye kadar Konya, Ulukışla, Niğde, İzmir, Aydın, Bandırma, Kayseri, Adana'dan Şam, Halep, Beyrut ve Kudüs'e kadar Osmanlı topraklarında dolaşım söz konusu harp sahnelerini Osmanlı toplumuna izletmiştir.¹¹

Eğitim amaçlı, bir yönüyle de kültürel görgü ve adabı artırmak için yabancı ülkelerin/farklı medeniyetlerin eğitim, sanayi ve askerî gücü ile ilgili filmlerin okullarda gösterildiğine şahit oluyoruz. 1925 yılında Galatasaray Lisesi ve İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nda Japonya'nın eğitim, sanayi ve deniz gücüne dair filmlerin öğrencilere gösterileceğine dair bir kayıt mevcut.¹² Okullar haricinde çeşitli dernek ve cemiyetler de gençlerin eğitimi ve/veya görgü ve bilgilerinin geliştirilmesi amacıyla film gösterimleri yapmaktadır. Örneğin, Harbiye Nezaret'i'nden Maarif Nezaret'i'ne gönderilen bir belgede İstanbul Osmanlı Genç Dernekleri'nin Darülfunun Salonu'nda gençlere gösterdiği filmlerin Beyrut'taki Osmanlı gençlerine de gösterilmesi için bir teşebbüsün varlığını görüyoruz.¹³

Sinemanın eğlence aracı olarak kullanımına gelince; Osmanlı arşivlerinden ulaşabildiğimiz kadarıyla Ramazan ayında, özellikle Şehzadebaşı'nda veya bayram

8 Bkz. BOA, Y.PRK.AZJ, 46 16 2 1320 Z 29.

9 BOA, DH.EUM.VRK, 28 54 4 1336 B 09. Diğer kayıtlar için bkz. BOA, DH.UMVM, 130 86 2 1333 C 18; BOA, DH.MKT, 2822 47 3 1327 Ca 3.

10 BOA, MF.MKT, 1230 37 5 1335 Z 16.

11 Gold Schmith'e ait kayıtlar için bkz. Dipnot 131.

12 Japon sanayisi ve medeniyeti ile ilgili filmlerin Türkiye'nin çeşitli vilayetlerindeki sinemalarda (BOA, HR.İM, 58 5 49 1925 03 14), okul ve derneklere gösterilmek üzere talep edildiğini görüyoruz. Nitekim Japon Mümessilliği'nden gönderilen Japon maarif, sanayi ve bahriyesine ait sinema filmlerinin Galatasaray Lisesi ile İstanbul Erkek Muallim mekteplerinde talebelere gösterileceği (BOA, HR.İM, 132 53 4 1925 02 14), Bursa Türk Ocağı İdaresi'nin Japon ticari hayatı ve sanayisi ile ilgili bir Japon filmi isteği (BOA, HR.İM, 134 26 2 1925 03 02) kayıtlara yansımaktadır. 1925 tarihli bu belgeler, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında Osmanlı'da varolan yabancı ülkelerin askeri, sınai vb. gelişmişliğinin halka/öğrencilere izlettirilmesi geleneğinin tevarüs edildiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

13 BOA, MF.MKT, 1223 24 4 1335 Ca 5; BOA, DH.UMVM, 121 35 1 1335 Ca 03.

günlerinde halkı eğlendirmek maksadıyla film gösterimi yapıldığı görülmektedir.¹⁴ Burada dikkat çekici bir durum, kadınların ve 16 yaşından küçük çocukların sinemaya gitmeleri ve film izlemelerinin toplumda çeşitli tartışmalara sebebiyet vermesidir.¹⁵ Nitekim 1913 tarihli bir belgede Beyrut vilayetinde kadınların sinemaya gitmeleri ve film izlemelerine şer'i kanunlara ve İslamiyet'e aykırı olduğu gerekçesiyle bir muhalefet söz konusu. Bununla birlikte, resmî makamlarca bu muhalefete verilen karşılık halk üzerinde kötü etkileri bulunduğunu kabul etmekle birlikte, bu etkileri bertaraf edecek şekilde bir düzenleme ile kadınların sinematograf seyretmelerinde bir engel olmadığı yönündedir.¹⁶ Bir başka kayıt cephedeki askerleri eğlendirmek, moral güçlerini kuvvetlendirmek amacıyla sinematografin kullanılmasıdır. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye belgeleri arasında yer alan bir belgeye göre Hafız Hakkı Paşa Erzurum'daki askerleri eğlendirmek için iki adet sinematograf kumpanyası gönderilmesini talep etmiştir.¹⁷

14 Bu belgeler arasında en dikkat çekici kayıtlar Ramazan ayında hanımlara mahsus film gösterimleridir. Osmanlı toplumunda kadınların film izlemeleri, sinemaya gitmeleri zaman zaman uygun görülmemiş, çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Örneğin, 1916 tarihli bir belgede (BOA, MF.MKT. 1216 71 2 1334 Ş 22) Ramazan ayında müslüman kadınlar için sinema ve konferans vermek üzere Darülfünun Mektebi konferans salonunun kullanılmasına müsaade edilmediği görülmektedir. Bundan bir yıl sonra Ramazan ayında Şehzadebaşı'nda Türk Ocağı bahçesindeki bir binada hanımlara sinema gösterilmesine izin verilir (BOA, DH.EUM, 6 Şb 17 3 1 1335 N 01). Yine okullarda da Ramazan münasebetiyle film gösterimleri yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kocamustafapaşa Mahallesi'ndeki Sümbül Sinan Türbesi ve Cami-i Şerifi yanındaki Nümune Mektebi'nde sinema gösterilmesi şikayete konu olsa da, yapılan tetkik neticesinde Ramazan münasebetiyle sinema gösterimine izin verildiği bildirilmiştir (BOA, DH.İ.UM, 19 17 1 20 5 1339 L 05). Bir başka ilginç kayıt 1921 tarihli bir belgede karşımıza çıkıyor. Bu belgede harpte bulunulduğu ve Ramazan ayı olduğu için tiyatrolardaki eğlencelerin yasaklandığı halde yalnız sinemalara izin verildiğine şahit oluyoruz (BCA, 30.10.0.0. / 146 43 1 1921 06 22).

15 Bu tartışmalarla ilgili arşiv kaynakları ve dönemin süreli yayımlarından örneklerle yapılan bir çalışma için bkz. Özde Çeliktemel Thomen, "Çocuklar ve Kadınlar: Geç Osmanlı Döneminde Sinema Hakkındaki Bir Mütalaa", *Alternatif Politika*, 2016, c. 8, Sinema Özel Sayısı, s. 1-29. Osmanlı döneminde çocukların sinema ile ilişkisi açısından ilginç bir not için bkz. Gökhan Akçura, *Aile Boyu Sinema*, 2. baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004, s. 211-214. 16 yaşından küçük çocukların sinemaya alınmaması için yapılan yasal düzenleme ile ilgili olarak bkz. Dipnot 73.

16 BOA, DH.İD, 65 27 37 1331 S 12. Çoğu kez kadınların film izlemeleri resmî makamlarca engellenmese de, şer'i kanunlara ve İslamiyet'e aykırı olduğu iddiasıyla zaman zaman toplumca uygun görülmemiştir. Belgeye dair bir çalışma için bkz. Ayşe Yılmaz, "Beyrut'ta İlk Kez Kadınlar Sinemaya Gider ve İtirazlar Yükselir", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/70/beyrut-ta-ilk-kez-kadınlar-sinemaya-gider-ve-ıtırızlar-yükselir> [Erişim Tarihi: 05.03.2015].

17 BOA, DH.EUM.VRK, 27 64 1 1333 Ra 06; BOA, DH.ŞFR, 458 102 1330 Ks 09. Söz konusu taleple ilgili şifreli olarak gönderilen belge için bkz. Ayşe Yılmaz, "Sarıkamış Cephesine İstenen Sinematograf", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/92/sarıkamış-cephesine-ıstenen-sinematograf> [Erişim Tarihi: 26.12.2015].

Sinemanın sosyal/kültürel yönüyle alakalı Osmanlı arşivlerinde bulunan diğer belgelerden gördüğümüz üzere sinemanın sosyal yardım amaçlı gösterimi de söz konusu. Osmanlı toplumunda özellikle savaş yıllarında gelirleri ya bir hastaneye destek ya cepheadaki askerlere yardım maksadıyla kullanılan film gösterimleri gerçekleşmiştir. Örneğin Balkan Savaşı yıllarında bazı eğlence yerlerine giriş bi-letlerinden belli bir miktarda Selanik Belediye Hastanesi'ne gelir temin edildiği görülmektedir.¹⁸ 3 Eylül 1918 tarihli bir başka belgede ise Suriye vilayeti meclis-i umumi kararıyla sinema, tiyatro gibi oyun mahallerinden alınan hasılatın %25'inin Şam Gureba Hastahanesi masraflarına kullanılmasının, hastane sonradan İdare-i Hususiye-i Vilayet bütçesine dahil edilince, hukuki bir zemini olmadığı için bu meblağı ödemekten kaçınanlara bir müeyyide uygulanamayacağından bahisle, söz konusu paranın yardım olarak alınması ifade edilmiştir.¹⁹

Sinema salonlarının bulunduğu mahaller şüphesiz yeni bir sosyalleşme mekanı olarak karşımıza çıkıyor. İstanbul'da Pera, Beyoğlu, Taksim, Kadıköy, Şehzadebaşı bu yeni eğlence anlayışının mekanları oluyorlar. Bir zaman sonra bu mekanlarda asayişle ilgili problemler de ortaya çıkıyor. Kimi zaman sinema sahipleri ile resmî görevliler veya şahıslar arasında, kimi zaman sinema yakınlarında bir firarinin yakalanması veya bir sinema soygunu, kimi zaman da sinema salonlarında dinî ve milli duygular nedeniyle yaşanan olaylar bunlar.²⁰

Burada kayıt düşülmesi gereken son bir husus, özellikle Dersaadet'te bulunan sinema ve tiyatroların adlarının Osmanlı arşiv belgeleri arasında yer almasıdır.²¹ Bu listeler bize yıllar içinde hangi semtlerde kaç adet sinema bulunduğunu gösterdiği gibi halkın teveccühünü göstermesi açısından da önemli. DH.UMVM, 117 45 1 1341 Z 29 nolu belgede Hicrî 1334'ten 1338'e kadar Beyoğlu, Kadıköy ve Suriçi'nde mevcut daimi ve mevsimlik sinema ve tiyatroların adlarına ulaşıyoruz. Yine bir başka kayıta (DH.UMVM, 116 72 2 1340 S 16) Beyoğlu, Galata, Kadıköy ve Suriçi'ndeki sinema ve tiyatroların adları, burada görev yapan muayene memurları ile birlikte verilmiştir. DH. UMVM, 116 69 1 1340 S 09 nolu kayıta da Beyoğlu Damga Müdürlüğüne takdim edilmiş sinema ve tiyatrolara ait fihriste rastlıyoruz.²²

18 BOA, DH.İD, 47 1 20 1 1329 R 10.

19 BOA, DH.UMVM, 155 58 1 1336 Za 27.

20 Konuyla ilgili çeşitli belgeler için bkz. BOA, DH.MB.HPS.M, 48 29 1 1340 B 03; BOA, DH.MB.HPS.M, 46 132 2 1340 S 23; BOA, DH.H, 64 68 4 1331 N 14; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 47 25 1 1325 T 07; BOA, HR.İM, 258 58 1 1927 11 21; BOA, DH.EUM.EMN, 116 45 1 1332 Ş 24; BOA, DH.EUM.AYŞ, 59 49 2 1340 C 23; BOA, DH.EUM.THR, 34 34 2 1328 Ca 16; BOA, DH.EUM.EMN, 52 17 13 1332 Ra 15; BOA, DH.KMS, 15 5 4 1332 Ra 19.

21 Sinema salonları ile ilgili yapılmış örnek çalışmalar için bkz. Mustafa Gökmen, *Eski İstanbul Sinemaları*, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1991, 267 s; Gökhan Akçura, *Aile Boyu Sinema*, s. 13-188; Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sineması*, s. 86-108 ve 230-240; Barış Bulunmaz ve Ömer Osmanoğlu, *İstanbul'un 100 Sinema Salonu*, İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2016.

22 Bu belge ile ilgili olarak bkz. Ayşe Yılmaz, "Osmanlı'da Sinema Salonları", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/265/osmanli-da-bir-gezgin-sinemaci> [Erişim Tarihi: 04.04.2016].

II. Ekonomik Boyutlarıyla Erken Dönem Türk Sineması

Osmanlı Devletinin içte ve dışta pek çok problemle yüzleştiği bir dönemde, Osmanlı topraklarına giren sinema(cılığ)ın Batılı anlamda bir endüstri haline gelip gelmediği tartışmaları bir tarafa alet ve edevatıyla, imalatı ve ithalatıyla, vergilendirilmesi ve düzenlemeleriyle sinema işletmeleri -hatta seyircisiyle- ekonomik bir sektör aynı zamanda. Arşiv belgelerine bu yönüyle de yansıyan sinemanın ekonomik tezahürleri Osmanlı Devleti'nin kendine münhasır şartları altında şekillenmiştir.²³ Önceleri Beyoğlu, Pera'da yabancıların ve gayri müslimlerin nüfuz alanında gelişen sinemacılık 1914'lerde müslüman müteşebbislerin de işgal ettiği bir sektör halini alır.

Osmanlı eğlence kültürünün bir parçası olarak gelişen bu yeni temaşa kültürünün ekonomik boyutuyla ilgili arşiv belgeleri bize öncelikle gümrük uygulamaları, ruhsat talepleri ve bu faaliyetten elde edilen hasılatın vergilendirilmesi konusunda çok değerli bilgiler sunmaktadır. Film ithalatı, sinemanın şirketleşmesi, sinema salonlarının teşekkülü, bilet fiyatları ve gelir ve giderleri gibi konular da yine belgelere yansıyan hususlardır.

Ekonomik boyutuyla sinemaya odaklandığımızda arşiv kayıtları arasında sinema faaliyetlerinin vergilendirilmesi hususu ciddi bir yekun tutuyor. Gümrük rusumu, temaşa vergisi, belediye rüsumu, temettu vergisi, damga resmi, Duyun-ı Umumiye ilan pulları gibi vergilerin yanı sıra giriş biletlerinden yüzde on Darülaceze aidatı ve 20'şer paralık (2 kuruş) Hicaz Demiryolu iane ilmuhaberi gibi çeşitli adlarla alınan, özellikle Osmanlı tebasından olan sinemacıların mükellef tutulduğu vergi yükü, buna yönelik ilgili makamlara gönderilen talep ve şikayetlere bakılırsa, onların Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı sinema şirketleriyle rekabet güçlerini zayıflattığı gibi bu sahada varolma mücadelelerini de zorlaştırmış görünmektedir.

A. Sinema Gelirlerinin Vergilendirilmesi

Osmanlı Devleti'nde sinema gelirlerinin vergilendirilmesi ve bunun üzerinden devlet ve sinema sahipleri arasındaki ilişki Trabzon'da faaliyet gösteren Osmanlı Sinematograf Müessesesi hissedarlarından Pilosyan'ın Adliye Nezareti'ne gönderdiği arzuhalde ifadesini buluyor. 1911 tarihli belgede Belediye'ye 3000, Duyun-ı Umumiye'ye 3000, temettu vergisi olarak Maliye'ye 500, toplamda 6500 kûsur kuruş vergi ödediğini beyan eden Pilosyan bunlara ek olarak 5 kuruşluk giriş biletlerinden alınan, 20 şer paralık (2şer kuruşluk) Hicaz Demiryolu iane ilmuhaberleriyle hasılatlarının %40'ının zaptedildiğine dikkat çekerek, Avrupa'da temettu

23 Örnek çalışmalar için bkz. Hakan Erkilic, "Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı ve Bu Yapının Sinemamıza Etkileri", Sanatta Yeterlilik tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, 297 s.; Ertan Tunç, *Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı (1896-2005)*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2012, s. 17-50.

vergesi alınmadığını, Rusya'da pul ılsakının bilet başına %4 olduğunu ifade ederek kendilerine kolaylık gösterilmesini talep ediyor. Talebine Hicaz iane ilmuhaberi ile Duyun-ı Umumiye pulları üzerinden alınan miktardan vazgeçileceği, ancak Darülaceze ianesini ödemesi gerektiği yönünde bir dönüş sağlanıyor.²⁴ Şirketle ilgili bir çalışma yapan Süleyman Beyoğlu, şirketin yeni bir sinema salonu için 50 lira kira bedeli, 100 lira inşaat masrafı vermek şartıyla Belediye ile 10 yıllık bir sözleşme yaptığından, 2 sene sonra, Rusların Trabzon'u işgali üzerine, mekânın İttihat ve Terakki Fırkası'nca kullanılmaya başlandığından bahsetmektedir.²⁵

Yine aynı arşiv kaydında (BOA, DH.MTV, 35 7 1333 S 04) şehremanetinden ilçelere gönderilen tezkirede Fatih, Yeniköy, Beyoğlu, Bayezıd, Bakırköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kadıköy ve Adalar ilçelerinde faaliyet gösteren sinema ve tiyatroların mükellef olduğu resm-i ruhsatiyeye dair 1328-1329 yıllarına ilişkin kayıtlar mevcut. Bu kayıtlar 1912-1913 tarihlerinde sinema ve tiyatrolardan elde edilen resm-i ruhsatiye konusunda fikir vermesi bakımından önemli. Fatih semtinde (BOA, DH.MTV, 35 7 25-26-27 1333 S 04) bulunan 7 sinema ve 2 tiyatrodan 1913 yılı içinde alınan 3 aylık toplam resm-i ruhsatiyenin 2810 kuruş olduğunu görüyoruz. Sınıfına göre bu sinemalardan gecelik ve tiyatrolardan aylık getirinin miktarı da belirtilmiş. Yeşilköy'de (BOA, DH.MTV, 35 7 28-29 1333 S 04) yıllık ruhsatiye geliri, 1329 yılı için, 5 sinemadan 4230, mevcut senede tiyatro gösterisi yapılmadığından 1328 yılında 2 tiyatrodan 2465 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Beyoğlu'nda (BOA, DH.MTV, 35 7 30-31 1333 S 04) ise 8 tiyatro, 15 sinemanın tahminî getirisi aylık 19100 (tiyatrolardan 6800; sinemalardan 12300), senelik 229200 (tiyatrolardan 81600; sinemalardan 147600) kuruş olarak hesaplanmışken, buralarda daimi suretle bir gösterim olmaması gerekçe gösterilerek, elde edilen gelirin 1328 senesi için ancak 1000 lira civarında olduğu söylenmektedir (BOA, DH.MTV, 35 7 30-31 1333). Bayezıd semtinde (BOA, DH.MTV, 35 7 - 32 1333 S 04) 1328 senesinde 26180 kuruş hasılat vuku bulduğu bildirilmiş. Bakırköy'de (BOA, DH.MTV, 35 7 35 1333 S 04) 2 sinemadan 1329 senesi için 500 kuruş, 2 tiyatrodan ise gelir elde edilmemiş, zira tiyatro salonlarının Osmanlı askerine tahsis edildiğini görüyoruz. 1328 senesinde sinemadan 4131 kuruş 36 para, tiyatrodan 3916 kuruş 32 para gelir elde edilmiş. Anadoluhisarı'nda (BOA, DH.MTV, 35 7 36 1333 S 04) 2 tiyatro bir de açık hava sineması var. Tiyatrolardan biri de aynı zamanda sinema olarak kullanılıyor. 1329 senesinde sinemalardan 2229 kuruş 20 para, tiyatrolardan 910 kuruş, toplam 3139 kuruş 20 para gelir söz konusu. Üsküdar ve Kadıköy, hakkında bilgi edinebildiğimiz diğer 2 semt. Üsküdar'da (BOA, DH.MTV, 35 7 - 38 1333 S 04) bir tiyatro ve bir sinemadan 400'er kuruştan toplam 800 kuruş alınmış. Kadıköy'de (BOA, DH.MTV, 35 7 39-40 1333 S 04) 6 sinema 4 tiyatro mevcut. 1329

24 BOA, DH.MTV, 35 7 91 1333 S 04. Aynı şirket ve aynı konuyla ilgili bir diğer kayıt için bkz. BOA, ŞD, 31 18 2 1329 C 20.

25 Bkz. Süleyman Beyoğlu, "Sinema Karadeniz'de (1909-1933)", *Toplumsal Tarih*, 2001, c. 16, sy. 92, s. 47-50; Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması*, s. 263-268.

senesinde aylık resm-i ruhsatıyeleri toplam sinemaların 4500 kuruş, tiyatroların 1800 kuruştur. Adalar'da (BOA, DH.MTV, 35 7 - 41 1333 S 04) tiyatro yok, 5 adet sinemadan aylık 1850 kuruş resm-i ruhsatiye temin edilmiştir.²⁶

Şura-yı Devlet belgeleri arasında bulunan bir başka kayıt ise Musakkafat kanunu gereğince yeni inşa edilen sinemaların tabi olduğu uygulamaya dair fikir vermektedir. Taksim Sıraselviler'de sahip olduğu arsaya inşa ettirdiği Majik Sineması'na tahakkuk eden bina vergisinin Musakkafat kanununun madde-i mahsusası mucebince inşaatın bitiminden itibaren 2 sene vergiden muafiyeti mümkün iken Belediye'den ruhsat-ı resmîye aldığı ve inşaatta çalışan ameleler için temettu vergisi ödediği halde söz konusu muafiyet kanunundan istifade edemeyen Sarcazade Şakir Bey'in, Şura-yı Devlet'e gönderdiği arzuhalde yalnız belediyeye yapılan resmî müracaatların bu istisnadan istifade etmek için yeterli olmadığı görülmektedir. 27 Haziran 1910 tarihli Musakkafat kanununun 7. maddesinin 3. fıkrasındaki muafiyet-i muvakkatadan istifade edilebilmesi için, inşaatın başladığı tarihten itibaren 2 ay içinde mal memuruna da bir beyanname verilmesi ve bunun belediyeye yapılan resmi müracaatla örtüşmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde inşaatın bitimini takip eden mali seneden itibaren vergiye tabi tutulmasının zaruri olduğu bildirilmiştir.²⁷

Diğer bir vergi türü 11 Mart 1915 tarihli rusum-ı belediye kanununa göre tiyatro ve sinemalardan alınacak belediye vergisidir. Meclis-i Mebusan ve ayanca kabul, Padişah tarafından da tasdik edilen kanunun 4. maddesinde belirtildiği üzere sinema ve tiyatrolardan bir kereye mahsus söz konusu mahallerin tesis ve açılışı için ruhsat harcı ve faaliyet gösterdikleri sürece günlük, haftalık, aylık veya senelik buldukları mahallin kıymetine ve halkın rağbetine göre ilgili belediye meclisince belirlenecek miktarda belediye rüsumu alınacaktır. Aynı kanunun 7. maddesinde ise Temettü vergisine ilaveten verginin %10'u nisbetinde belediye için bir resm ilave edildiği görülmektedir. Maliye tahsil memurunca tahsil edilecek bu vergi bila masraf belediyeye teslim edilecektir. 19. maddede de, her nev yazı, ilam ve reklamlardan belediye meclisince tanzim olunacak tarife dairesinde resm alınacağı ifade edilmektedir. ²⁸ Bu levha ve ilanlar Türkçeden başka bir dilde yazılırsa söz konusu resm iki misli olacaktır.²⁹ İtilaf devletleri tabiyetinde bulunan otel, gazino,

26 Yabancıların da 1913'te resm-i ruhsatiye başta olmak üzere diğer vergilerden mükellef tutulduğunu görüyoruz. BOA, DH.İD, 40 16 8 1331 N 4 nolu belgede Rusum-ı Belediye kanununun 14. maddesinde musarrah olan resm-i ruhsatiyenin diğer Belediye resimleri gibi Belediye hizmetlerine mukabil alındığı ve ecnebilere de teşmil olunduğu ifade edilmektedir.

27 BOA, ŞD, 3183 22 1 1340 C 10.

28 İlgili kanun metni için bkz. BOA, DH.EUM.MTK, 72 42 8 1333 05 12; BOA, DH.EUM.MTK, 73 11 8 1333 05 16.

29 BOA, DH.UMVM, 106 44 3 1333 N 01.

sinema gibi eğlence yeri sahiplerinin darülaceze aidatı ile pul ve damga resmi haricinde, sinemaya ait belediye resmini ödemeye yanaşmadıklarını görüyoruz.³⁰

1909 tarihli bir belge ise belediye kanunu öncesinde sinema ve tiyatrolara uygulanan vergilerle ilgili bilgi vermektedir. Bu belgeden 1260/1844 tarihinde vukubulan işar üzere senelik resmin seyyar sinemalardan maktuan 5 lira, sabit sinematograflardan buldukları mahallin ehemmiyet ve kıymetine göre binde beş kuruş ve tiyatrolardan aylık 5 mecdi olduğunu anlıyoruz. Şehirlerin imarı için bu vergilerin yetersiz kalması nedeniyle, Kanun-ı Esasinin 25. maddesi gereğince ihtiyaca göre mevcut kanun tadil edilinceye kadar, belediyelerin kanun ve nizam haricinde bir resm talep edemeyecekleri söylenmektedir.³¹

Rusum-ı belediye kanununa göre sinema ve tiyatrolardan alınması gerekli belediye vergileri yerli ve yabancı tüm müteşebbisleri kapsıyor. İşgal yıllarında bu vergilerin itilaf devletleri tebaasından temini hususunda sorunlar yaşandığını ve ilgili makamlarla meselenin halli için irtibat kurulduğunu görüyoruz.³²

1922 tarihli Heyet-i Tahririye Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede yeni bir düzenleme ile karşılaşılıyor. Sinema, tiyatro, bar ve bu gibi umum eğlence ve lubiyat yerlerinden tahsil edilen rüsumun Hazine-i Maliyece alınacağına dair bir kararname yürürlüğe giriyor. Ancak rusum-ı belediye kanununun 4. maddesine göre bu tür eğlence yerlerinden alınan vergi Şehremanetine ait olduğu için, keyfiyetin Meclis-i Vükelaca tetkik edilip söz konusu verginin yarısının belediyeye bırakılması gerektiğinin Maliye Nezareti'ne bildirilmesi istenmektedir.³³

1907 tarihli bir nizamname ile yürürlüğe giren temettu vergisi, Hazinece düzenlenen 20 Şubat 1907 tarihli temettu nizamnamesinde tiyatro ve sair lubiyat mahallerinin de ilave edilmesi ile, İstanbul ve bilumum vilayetlerde yerli ve yabancı tüccar ve sanatkarların mükellef olduğu maktu vergi olarak düzenlenir. Temettu vergisinin 5. maddesine göre tiyatro ve sair lubiyat mahallerinden sınıflarına göre; birinci sınıf 1000 kuruş, ikinci sınıf 500 kuruş ve üçüncü sınıf 250 kuruş olarak

30 BOA, DH.UMVM, 106 36 6 1338 S 05 nolu kayıta Büyüka'daki otelde ve Dimitri gazinosunda icra edilen sinemaya ait belediye resminin Düvel-i İtilafiye mensuplarınca Darülaceze aidatı, pul ve damga vergisi dışında vergi ödemek istememelerinden dolayı belediyenin bu yoldaki zararlarının giderilmesi için kanuni düzenleme yapılması hususunun Hariciye'ye bildirilmesi istenmektedir.

31 BOA, DH.MUİ, 27 1 6 1327 Za 01; BOA, DH.MUİ, 16 19 37 1328 L 11. 24. Osmanlı Devleti'nin her ne zaman olursa olsun kanun dışı taleplere müsamaha göstermediği anlaşılmaktadır. Nitekim BOA, DH.UMVM, 92 74 3 1337 Z 26 nolu belgede Madam Pavlidi Sineması'ndan usulsüz olarak resm alan Giresun Belediye Başkanı Osman Ağa örneği bu konuda çarpıcı bir örnek. Belgeyle ilgili olarak ayrıca bkz. Dipnot 122.

32 BOA, DH.UMVM, 113 3 6 1338 M 21; BOA, DH.UMVM, 113 5 1 1339 Ca 29; DH.UMVM, 113 7 21 1339 C 16. Söz konusu ihtilaf ve çözümüne yönelik örnek bir çalışma için bkz. Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi", Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 796-800.

33 BOA, DH.UMVM, 106 39 4 1340 B 14.

belirlenmiştir. Mart ve Eylül aylarında 2 taksitte tahsil edilen vergi, seyyar olanlardan ise icra-yı lubiyat ettikleri mahalde, birinci ve ikinci taksit dönemlerinde her nerede ise orada tahsil edilecektir.³⁴

Yabancılara da teşmil edilen temettu nizamnamesi Yunanistan başta olmak üzere, pek çok yabancı devletin muhalefeti ile karşılaşmıştır.³⁵ Bununla birlikte hayır kurumları temettu vergisinden muaf tutulmuştur. Malulin-i Askeriyeye Muavenet ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne ait müesseselerin temettu vergisinden muafiyeti hususundaki taleplerine yönelik Maliye Nezareti, Şura-yı Devlet ve Sadaret arasındaki yazışmalara bakıldığında her iki cemiyetin de hayır kurumu statülerinin değerlendirildiğini ve her iki kurumun da hayır cemiyeti niteliğini haiz olması hasebiyle sinema salonlarının Temettu Vergisi Kararnamesi'nin 3 Nisan 1333 tarihli madde-i müzeyyesine uygun görülerek istisna tutuldukları görülmektedir.³⁶

1922 yılında, Harb-i Umumi'nin sebep olduğu bütçe açığını küçültmek amacıyla yerli ve yabancı sinema ve tiyatro gibi temaşa mahallerinin giriş biletlerinde yazılı ücret üzerinden Hazine namına %10 nispetinde alınacak temaşa vergisi ihdas edilmiştir.³⁷ Temettu vergisinde olduğu gibi yabancıların tepkileriyle karşılaşılan bu yeni temaşa kararnamesinin 3. maddesinde hasılatının tamamı hayır cemiyetleri menfaatine tahsis edilen temaşalara mahsus biletlerin bu vergiden istisna tutulduğunu görüyoruz. Kararnamenin 5. maddesi ise bu vergiyi vermekten kaçınan müessese sahiplerine verilecek cezayı belirlemektedir. Buna göre maktuan 25 lira nakit ve duhuliyeye olarak temaşa mahalline istifa edilmiş olan meblağa denk bir meblağ da tazminat olarak alınacaktır. Muhayyer bulunduğu takdirde söz konusu tazminatın yarısı kendisine verilir. Tiyatro ve sair oyun mahallerinden alınan Hicaz ilmuhaberi de bu kararnama ile ilga edilmiştir.³⁸ DH.UMVM, 117 32 23 1341 M 21 nolu belgede ise 18 Şubat 1338 tarihli bir kararnama ile eğlence yerlerinden alınacak vergilerin birleştirilerek yed-i vahid usulü ile Hazinece tahsilinin gündeme geldiğini görüyoruz. Kararnameye göre, darülaceze aidatı, Duyun-ı Umumiye rüsumu, temaşa vergisinin hem tahsil masrafı ve hem de

34 BOA, Y.A.RES, 144 9 10 1325 M 07; BOA, Y.A.RES, 145 12 4 1325 S 08; BOA, İ.ML, 79 62 18 1325 Za 16; BOA, TFR.I.M, 18 1761 3 1325 Za 16; BOA, DH.MKT, 2612 109 8 1325 Z 03; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 194 26 2 1326 Ş 20; BOA, Y.A.RES, 158 43 8 1326 C 20.

35 BOA, DH.MKT, 1223 58 1 1325 Z 03; BOA, HR.ID, 2077 109 3 1908 03 19; BOA, HR.ID, 2077 108 3 1908 03 19; BOA, HR.ID, 2077 107 3 1908 03 19; BOA, HR.ID, 2077 106 3 1908 03 19; BOA, HR.ID, 2077 105 3 1908 03 19; BOA, HR.ID, 2077 104 3 1908 03 19; BOA, HR.ID, 2077 102 3 1908 03 17; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 164 7 2 1298 R 29; BOA, MV, 118 39 2 1326 S 07; BOA, HR.TH, 359 103 2 1908 03 12.

36 BOA, ŞD, 490 4 8 1339 B 10.

37 Temaşa Vergisi Kararnamesi için bkz. BOA, İ.DUİT, 99 11 4 1340 C 20. Ayrıca bkz. BOA, MV, 256 18 1 1340 C 18.

38 BOA, A.DVN.MKL, 70 22 4 1340 C20. Ayrıca bkz. 84, 87 ve 139-140. dipnotlar.

aynı matrahtan bu üç verginin farklı tarz ve usulde istifası temaşa sahipleri için de çeşitli mahsurları havi olduğu için tek elden Hazinece toplanması uygun görülmüş, ancak darülaceze idarecileri gelir kaybına uğradıkları gerekçesi ile eski usule dönülmesini talep etmişlerdir.

Maliye Müfettişi Corci Bey'in temaşa hakkındaki ihtilafın halli için bir komisyon teşkiline dair talebine ve bu hususta hazırlanmış olduğu teftişiyeye layihasına bakılırsa, temaşa vergisi yürürlüğe girdikten altı ay sonra ihtilaflara konu olmuştur.³⁹ Maliye Müfettişi Corci'nin dikkat çektiği bir diğer husus müesseselere ve müsamere tertip edenlere kolaylık olması amacıyla hazinece kredi suretiyle bilet verilmesinin pek çok mahsuru olduğu görüldüğü için bu uygulamanın ya tamamen lağvı veya daha uygun bir şekle dönüştürülmesi gerektiği hususudur. Aynı belgede kredi suretiyle hazine biletleri alan sinema ve tiyatroların adları ve ödedikleri miktarı gösteren bir cetvel de yer almaktadır. Buna göre kredi suretiyle satın alınan hazine biletleri yekunu 2511 lira 40 kuruştur.⁴⁰ Sinema ve tiyatroların 1337 senesi hasılatı ise 102.581 lira 14 kuruş, 1338 senesi hasılatı da, mevcut yılın Mart başından Ağustos ayının sonuna kadar 9860 lira 39 kuruştur. Müesseselerin borçlarına gelince 31 Ağustos 1338 itibarıyla; Rus Amerikan Sineması, 33.302 kuruş, Kozmograf Sineması 1638 kuruş, Amfi Sineması 9265 kuruş, Elektra 11297 kuruş, Majestik 5558 kuruş, Majik 50136 kuruş, Lüksemburg 2942 kuruş toplam borç 114.138 kuruş olarak gerçekleşmiştir.⁴¹

1921 tarihli bir başka kayıt ise sinema şeritlerinin gümrük resmi hususunda sinema müteşebbislerinin tabi olduğu mevzuata dair fikir vermesi açısından önemli. Maliye Nezareti ile Şura-yı Devlet arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre Galata'da Çinili Han'da bulunan Vantor Odomas Şirketi 18 Haziran 1337 tarihinde yine iade etmek şartıyla film şeritleri temin eder. 684 kilo uzunluğunda sinematograf şeritlerinin gümrük resmi 39.778 kuruştur. Şirket iade edeceği bu film şeritlerini depozito usulü ile gümrükten geçirmiştir. Maliye Nezareti'nin Tarife Kanunnamesinin 4. maddesinin 9. fıkrasına (tiyatro, sergi, sirk gibi eğlence mahallerinin iade koşuluyla temin ettikleri eşyaların gümrük rusumundan muafiyeti) dayanarak gerçekleşen bu vakanın tüm sinema mahallerine teşmilî hususunun mümkün olup olmadığının Şura-yı Devlet'ten sorulması üzerine söz konusu makamdan sinema her ne kadar tiyatro gibi bir temaşa mahalli ise de kanun metnindeki ibarenin tüm temaşa mahallerine mündemiç olduğundan emin olunamadığı için tefsiren bir karar ittihazı lüzumu gösterilmiş ve nihayetinde sinemacılar ile tiyatrocuların tabi tutulduğu muamelelerin farklı olduğu gerekçesi ile bu maddenin sinemaya da teşmil edilemeyeceği yönünde bir görüş beyan edilmiştir.⁴²

39 BOA, DH.UMVM, 117 33 10 1341 S 04.

40 BOA, DH.UMVM, 117 33-1 1341 S 04.

41 BOA, DH.UMVM, 117 33-3 1341 S 04.

42 BOA, ŞD, 606 48 11 1340 R 26; BOA, BEO, 4702 352609 2 1340 R 29.

Bir dikkat çekici kayıt da Osmanlı topraklarında American Board'un (American Board of Commissioners for Foreign Mission) bünyesinde faaliyet gösteren Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin (Young Men's Christian Association) uluslararası komitesince ithal edilecek sinema filmlerinin gümrük vergisinden muafiyeti hususunda talebi ile ilgili. Söz konusu talep çerçevesinde Gümrük Muafiyeti Nizamnamesi'nin, muafiyet talebinde bulunan cemiyet için geçerli olup olmadığı tartışılmaktadır. 1921 tarihli bu belgede muafiyetten istifade edebilecek müesseselerin kilise mektepleri, hastahane ve sair müessesat-ı mezhebiye, terbiye ve hayriye için tanınmış olduğu, müracaat sahibi Genç Hristiyanlar Cemiyeti'nin ise kendi spor ve terbiye merkezlerinde kullanılmak üzere bu film şeritlerini ithal edeceği için muafiyetten istifadesinin söz konusu olamayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte ithal edilmek istenen filmler ve ilgili eğitim merkezleri hakkında malumat istenmiştir.⁴³ 1915 tarihinde Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'nin Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Donanma Cemiyeti'ne tanınan imtiyazı örnek göstererek her iki kurumla aynı mahiyette bulunduğu gerekçesiyle Cemiyet'e alınacak eşyanın gümrük resminden muaf edilmesi talebinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sıhhi alet ve edevatının kanun-ı mahsusa tabi olmakla beraber Donanma Cemiyeti için böyle bir istisna olmadığı, cemiyetin de gümrük resminden muaf tutulamayacağı ifade edilerek başvurusu olumlu karşılanmamıştır.⁴⁴

Gümrük resminden muafiyet taleplerinin, gerek bireysel gerekse kurumsal olarak, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında da devam ettiğini görüyoruz. Beraberinde bir film makinesi ile seyahat eden Almanya tebasından Mösyö Hans Hugo Ringler'in ve İsveç Film Kumpanyası müdürü tarafından getirilecek sinema alet ve edevatının gümrük muafiyeti talebi, hem sürekliliği göstermesi hem de ilk uygulamalar hakkında fikir vermesi açısından önemli. Ringler, Türkiye ve Yunanistan'da yapacağı araştırmaya dair manzaraların resimlerini almak üzere gönderilecek filmlerin, kendisi ile tekrar ihraç edileceği gerekçesiyle gümrük vergisinden muaf tutulmasını istemektedir.⁴⁵

İsveç Film Kumpanyasının müracaatı da, tarife kanununun 3. maddesinin 3. fıkrasına göre amele ve makinistlerin sanatlarını icra ederken kullanacakları alet ve edevatın gümrük resminden muafiyeti öngörülmüş olsa da sinema makineleri ve teferruatının, velev ki kullanılmış olsa da, bu hükmün kapsamına giremeyeceği beyanıyla olumlu karşılanmamıştır.⁴⁶

Savaş şartlarının ortaya çıkardığı bir başka vergi türü 1917 tarihinde anonim şirketlerden alınması kararlaştırılan harp kazançları vergisidir.⁴⁷ Kurtuluş Savaşı

43 BOA, HR.HMŞ.İŞO, 130 67 4 1337 Ke 5.

44 BOA, DH.İ.UM, 27 3 8 1333 Za 18. Ayrıca bkz. Dipnot 150.

45 BOA, HR.İM, 135 40 3 1925 03 13.

46 BOA, HR.İM, 148 31 3 1925 06 23; BOA, HR.İM, 150 35 2 1925 07 08.

47 BOA, BEO, 4497 337272 2 1336 Ra 08; BOA, MV, 210 121 1 1336 Ra 08; BOA, BEO, 4507 337983

sonrası kayıtlara yansıyan bir belgede Sigmund Weinberg'in söz konusu bu vergiden muafiyet için yaptığı başvurusu görüyoruz.⁴⁸

Tüm bu vergilere ek olarak sinema giriş biletlerinden alınan ianeler de söz konusu. Darülaceze nizamnamesinin 23. maddesinin ç fıkrasınca darülacezeye gelir olmak amacıyla darülaceze ianesi, 1903 tarihli İrade-i Seniyye ile de Hicaz Demiryolu İlmuhaberi özellikle yabancıların muahedefetine rağmen giriş biletleri üzerinden yerli ve yabancı tüm sinemacıların vermekle yükümlü oldukları bir mükellefiyettir. Uygulamada özellikle savaş yıllarında bu ianelerin temininde ciddi aksaklıklar yaşandığı görülsede, hatta zaman zaman Osmanlı Devleti Hicaz ilmuhaberlerinden gelen talepler doğrultusunda feragat etmekle beraber, devletin bu ianelerin temini hususunda sıkı bir denetim mekanizması geliştirmeye çalıştığına şahit oluyoruz.⁴⁹

B. Sinema İçin Gerekli Alet ve Edevatın, Gösterilecek Filmlerin Temini ve Maliyeti

Arşiv kayıtlarından sinematograf/sinema gösterimi için alet ve edevatın temini/satın alınması ile ilgili kayıtları takip etmek mümkün. İhtiyaç duyulan alet ve edevatın temini hususunda belli firmalar söz konusu. Bunlardan biri de İpekçi kardeşlere ait 1871 yılında açılan Eminönü'ndeki Selanik Bonmarşesi. Savaş yıllarında kamuoyunda kolektif bir hafıza oluşturmadaki rolü daha fazla fark edilen sinematograf, eğitim alanında da daha etkin kullanılmaya başlamış görünmektedir. Bir örneğini polis memurlarının eğitimi için İstanbul Polis Mektebine gerekli sinematografin satın alınması için Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile Selanik Bonmarşesi sahipleri arasında yapılan mukavelenamede gördüğümüz bu eğilim, sinema sektöründe uluslararası ticari ilişkilerin serüveni, gerekli cihazların ithalatı hakkında da bilgi vermektedir. Nitekim Selanik Bonmarşesi Almanya'da Dresden'deki Heinrich Ernemann Firması ile irtibata geçerek bir fiyat almış, müdüriyet ile bu fiyat üzerinden anlaşmaya varınca sinematografi temin edip, polis müdüriyetine teslim etmiştir. Tüm teknik aksamı ile birlikte bu sinematograf makinesi 16300 kuruşa malolmuştur.⁵⁰ Bir başka kayıttta ise Gomon (Gaumont) Sinema şirketinin Konya Sanayi Mektebi'ne sattığı film şeritleri ile ilgili. Belgede Sanayi Mektebi'ne gönderilen faturadan 1919 senesi itibariyle söz konusu film şeritlerinin ücretini

4 1336 Ca 29; BOA, BEO, 4600 344989 2 1338 S 21; BOA, MV, 219 183 1 1338 Za 16; BOA, BEO, 4685 351364 4 1339 N 16.

48 HR.İM, 89 23 3 1923 11 20. Weinberg'in bu talebini konu edinen bir çalışma için bkz. Yalçın Lülecı, "Osmanlı'da Bir Sinema Gönüllüsü: Sigmund Weinberg", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/21/osmanli%E2%80%99da-bir-sinema-gonullusu--sigmund-weinberg> [Erişim Tarihi: 06.01.2015].

49 Bu konuda arşiv kayıtlarına yansıyan pek çok belge kaydına çalışmamızın denetim ve sansür bölümlerinde yer verdik.

50 BOA, DH.EUM.LVZ, 39 A 35 3 1335 R 24. Konuyla ilgili diğer bir kayıt için bkz. BOA, DH.EUM. MH, 148 78 2 1335 R 29.

görmek mümkün. Buna göre 1 Kanunisanı 1919 sonrası alınan filmlerin fiyatı 18945 kuruş 61 santimdir. Diğer masraf ve posta ücretiyle birlikte toplam 25810 kuruş 61 santimdir. Önceki alımlarla birlikte toplam maliyetin 69962 kuruş 54 santim olduğu görülmektedir.⁵¹ Bir başka belge Sigmund Weinberg'in Darüşşafaka'ya sattığı sinema malzemeleri ve filmleri ile ilgili. Irmak Evren koleksiyonunda yer alan 1913 tarihli bu belgelerden görebildiğimiz kadarıyla sinema filmleri toplam 1186 Frank, sinema malzemeleri de toplam 2380 Franktır.⁵²

Yine Dersaadet'te Merkez Ordu Sineması için gerekli alet ve edevatın satın alınması için Beyoğlu'nda Humbaracı yokuşunda fotoğraf ve elektrik alet ve makineleri satmakla maruf Avrupa'daki Osmanlı askerlerini filme alacak Weinberg'in Fotoğrafçı İbrahim Ferit Bey'le birlikte Berlin'e gönderildiğini görüyoruz.⁵³ Maarif Nezareti belgeleri arasında yer alan bir belgede ise satın alma işleminin şirketler haricinde resmî makamlar ve/veya şahıslardan da talep edilebildiği anlaşılmaktadır. Maarif Nezareti irtibata geçtiği Berlin fahrî Şehbenderi Lütfi Beyden, kendisine Hermann Fabrikası'nın katalogunu göndererek, fabrikadan nezaret adına sinemapozitif makinası ile tafsilatı katolog üzerine yazılan alet ve edevatı sipariş vermek suretiyle satın almasını ve tafsilatlı faturası ile en kısa zamanda taraflarına iletmesini istemektedir. Ayrıca sinema ve fotoğraf hakkında bilgi veren eserlerden birer nüsha göndermesini de talep etmektedir.⁵⁴ Şahıslar aracılığıyla yapılan en eski tarihli bir başka dikkat çekici örnek Abdülhamit'in terzisi Maison M. Parma tarafından saray adına yapılan alımdır. Faturada satın alınan film ve makina isim ve türleri ile fiyatlarını görmek mümkün. Ayrıca nakliye, gümrük ve sigorta masrafları da yer almaktadır. Tüm masrafları ile birlikte toplam 600 lira-yı Osmanî 33 kuruştur. 1903 tarihli bu belge Osmanlı topraklarına kısa bir süre önce giren sinematografin, film ve cihaz bazında satın alma maliyetleri konusunda fikir vermesi bakımından kayda değer.⁵⁵ Bir dikkat çekici kayıt da 1926 tarihli

51 BOA, DH.UMVM, 78 41-8 26 1338 S 02.

52 Irmak Evren koleksiyonundan aktaran Burçak Evren, *Sigmund Weinberg: Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995, s. 32-33.

53 BOA, DH.EUM, 5. Şb. 41 31 11 1335 L 22.

54 BOA, MF.MKT, 1214 85 1 1334 Ca 15.

55 BOA, Y.PRK.M, 4 92 2 1320 Z 30. Bundan bir yıl önce saray adına yapılan bir başka talep de dikkat çekici. 1902'de, Mabeyn-i Hümayun'dan Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilen belgede padişahın isteği üzerine, Almanya ve Avusturya imparatorları, Hollanda kraliçesinin görüntüleri, Alman ordusu ve donanmasına ait görüntüler vb. sinematograf filmleri talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.EŞA, 40 1 1318 Mart 30). Sigmund Weinberg'in II. Abdülhamit'e gönderdiği arzı da dikkat çekici. Weinberg, sultana bir sinematograf katalogu sunarak ordunun kadr u şerefine hizmet etmek hem de etrafta dolaşan bir takım yanlış ve münasebetsiz sinematograf resimlerinin yayılmasına engel olmak üzere Osmanlı ordusunun sinematograf resimlerini ücretsiz olarak çekmek için izin istemektedir (BOA, Y.PRK.MYD, 22 60 2 1317 C 17).

kararnamede karşımıza çıkıyor. Kayda göre Türk ve Rus filmleri propaganda niteliği taşımadığı sürece değiş-tokuş yapılabilecektir.⁵⁶

C. Sinema Salonlarının Gelir ve Giderleri

Belgelere yansıyan bir diğer rakam sinema salonlarının gelir ve giderleridir. Bu gelir ve giderler Osmanlı ekonomisinde sinema sektörünün payını göstermekle beraber halkın sinemaya olan teveccühünü de bu rakamlar üzerinden izlemek mümkün. Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyeye-i Vilayet Müdüriyeti belgeleri arasında yer alan bir belge 1337-1338 senelerine ait tiyatro ve sinema gelirleriyle, kredi suretiyle hazine biletleri alan müesseseleri göstermektedir.⁵⁷ Yine belgelerden edindiğimiz bir bilgi sinema ve tiyatrolara giriş ücretleridir. Taksim, Beyoğlu, Bakırköy, Beşiktaş, Üsküdar, Anadoluhisarı gibi İstanbul'daki muhtelif yerlerdeki bazı sinema ve tiyatrolara ait biletlerin farklı yıllara ilişkin değerini gösteren bu tablolardan, bilet fiyatlarının yıllar içinde nasıl bir seyir izlediğini görmek mümkün.⁵⁸

Resmî kurumların ihtiyacına binaen gelir getirici bir faktör olarak sinematograf gösterimi ve hatta sinema filmi ithalatı imtiyazı da söz konusu. İzmir Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafnamede İzmir Polis Dairesi'nce kiralanmış mahallin elzem olan masrafı için ödenmesi gereken 200 liranın ya ait olduğu tahsisattan verilmesi, buna imkan yoksa kazancı bu harcamayı kapatmaya mahsus bir film gösterimi yapılması hususunda Dahiliye Nezareti'nden görüş istenmektedir.⁵⁹ Yine Dahiliye Nezareti'nden sadarete gönderilen bir belgede geliri giderini karşılamayan Selanik Belediye Hastahanesi'ne gelir temini için tiyatro, sinema gibi eğlence mahallerinde satılan giriş biletlerinden fiyatlarına göre 10'ar, 30'ar, 40'ar para alınması gereğine dair Selanik Vilayeti Meclis-i Umumiye'sinden alınan mazbata üzerine görüş sorulmaktadır.⁶⁰ Bir başka kayıta ise Meclis-i Umumi-i Vilayetçe 1332 senesinde verilen bir karara binaen merkez vilayette sinema ve tiyatro ve sair lubiyat mahallerinin hasılatından %25'i Şam Gureba Hastanesi namına tahsis edilmiştir. Hastahane, İdare-i Hususiye-i Vilayet bütçesine dahil edilince bu varidatın hususi muhasebeye alınmakta olduğundan ve Vilayet-i Meclis-i Umumiyece verilen karar, bir salahiyet-i kanuniyeye dayanmadığı için verilmesinden imtina edilmesi durumunda cebrî bir müeyyide uygulanamayacağı hastahaneyi bu gelirden mahrum etmemek için bunun iane şeklinde

56 BCA, 30.18.1.1. / 20 48 8 1 1926 07 28.

57 BOA, DH.UMVM, 117 33 10 1341 S 4.

58 BOA, DH.UMVM, 116 73 4 1340 Ra 01 nolu kayıt 1337 senesi Taksim, Makriköy, Anadoluhisarı, Üsküdar, Beyoğlu, Beşiktaş'taki bazı sinemaların biletlerinin kıymetlerini göstermektedir. BOA, DH.UMVM, 116 75 13 1340 Ra 02 nolu kayıta 1334-1337 seneleri arasında İstanbul'daki çeşitli sinema ve tiyatro biletlerinin ortalama fiyatları damgalı ve damgasız olarak ayrı ayrı verilmiştir.

59 BOA, DH.EUM.MH, 4 18 1 1327 L 23.

60 BOA, DH.İD, 47 20 2 1329 R 10.

alınması ifade edilmiştir.⁶¹ 1926'lara gelindiğinde yalnız film gösterimi değil aynı zamanda sinema filmi ithalatı imtiyazının hayır kurumlarına verilmesi yönünde TBMM'ye kanun tasarısı tekliflerinin getirildiğine şahit oluyoruz. Başbakanlık Cumhuriyet arşivlerinde yer alan iki belge, sinema filmi ithalatının biri Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne diğeri Tayyare Cemiyeti'ne verilmesi ile ilgili kanun teklifini içermektedir. 1926 yılında Sivas Milletvekili Rahmi Bey ve arkadaşları tarafından meclise getirilen kanun tasarısı üzerine sinema filmi ithalatı imtiyazının, gelir getirici bir faaliyet olarak söz konusu hayır kurumuna verilmesi öngörülmüştür. Yazışmalara bakıldığında bu teklife olumsuz yaklaşılmamakla birlikte faaliyetin 'ticari bir faaliyet' hükmünde olduğu ve cemiyetler kanununun birinci maddesine göre hayır amaçlı kurumların ticari faaliyette bulunamayacakları hükmü hatırlatılmış. Oyun kağıtları, takvim ve ilanların yetkisinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne verilmesini de içeren kanun teklifinin belediye vergi ve rusumları kanununun 14. maddesi ile de çeliştiği bildirilmekte ve teklif değerlendirilirken bunların gözönünde bulundurulması ifade edilmektedir.⁶² 1927 tarihli ikinci belgede ise Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in kanun teklifi üzerine film ithalatının on yıl süreyle Türk Tayyare Cemiyeti'ne verilmesi gündeme gelmiş. Kanun teklifine göre Türk Tayyare Cemiyeti bu hakkı kendi kullanabileceği gibi, uygun gördüğü şahıs veya müesseseye de devredebilir.⁶³

Sinema salonlarının kiralanma veya satışı ile ilgili kayıtlar da mevcut. Bununla birlikte sinema binası inşa etmek üzere satın alınan arsalar da söz konusu. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin müştereken Şam'da, hasılatı Osmanlı ordusunun ve gazilerinin ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılacak bir sinema şubesi açmak üzere, daha münasip bir mekan bulunmadığı beyanıyla, Şam-ı Şerif Askerî Hastahanesi'ne ait 60 bin küsur metrelik bahçenin 2000 metrelik bir alanının istimlak edilerek sinema şubesine tahsisi talepleri, Harbiye Nezareti'nce, bahçenin askerî hastahane için bile yetersiz kaldığı gerekçesiyle uygun görülmemiş, ancak Cemal Paşa'nın izni ile metre başına 10 kuruştan 12 bin kuruş bedel ile 1200 metrelik bir arsa üzerine sinema binası inşa edilmiştir. Kurumlar arası tartışmalara sebep olan bu sinema binası, 1916 yazında çıkan bir yangında yanınca binanın yeniden tamiri gündeme gelmiş ve sinema binasının daha geniş bir alanda (5848 metre) yeniden inşa edilmesi, arsanın metre bedeli olarak önceden belirlenen fiyatın gerçek fiyatın altında olduğu beyanıyla yeni bir fiyat belirlenmesi istenmiştir. Kayıtlardan 5848 metrelik bir alan için her metresine 12 kuruş olmak üzere toplam 70.176 kuruş satış bedeli belirlendiğini görüyoruz.⁶⁴ Bir diğer kayıтта Lozan Barış Antlaşması'nın ardından 1923 yılında yapılan

61 BOA, DH.UMVM, 155 58 1 1336 Za 27.

62 BCA, 30.10.0.0. / 178.233.6 5 1926 Ts. 30.

63 BCA, 30.10.0.0. / 3.14.26. 4 1927 01 05.

64 BOA, DH.KMS, 32 63 5 1333 Ş 21; BOA, ML.EEM, 1228 6 38 1333 Nisan 02.

Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi üzerine Adana'da faaliyet gösteren Adana Rum Sineması'nın Türk Ocağı'na satışı gündeme gelmekte. Adana Mebusu Hayri Bey ve arkadaşlarının girişimi ile meclise gelen bu husus, ilgili makamlarca uygun görülmüş ve sinemanın münasip bir bedel ile Türk Ocağı'na satışı onaylanmıştır.⁶⁵

III. Türk Sinemasının Hukuki Nitelikli Arşiv Kaynakları

A. Hukuki Metinler

Osmanlı Devleti'nde eğlence sektörüne yönelik ilk hukuki düzenlemeler karagöz oyunları, cambazlık, meddahlık gibi geleneksel gösteri sanatlarına yönelik olarak ortaya çıkmış, 1800'lü yılların başında bu düzenlemeler tiyatroları da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Burada, özellikle, 11 Haziran 1896 tarihli Yıldız Esas Evrakı (Y..PRK.DH, 9 28 2 1313 Z 29) içinde yer alan, 'Memalik-i Şahane'de umumun intibahı ve tenezzühü için icra olunabilecek Lu'biyat ve Lehviyata dair nizamname', Osmanlı topraklarında ilk sinema gösteriminin gerçekleştiği tarihe denk düşmesi, eğlence sektörüne dair hukuki düzenlemelerdeki sürekliliği göstermesi bakımından kayda değer. Bu genel düzenlemelerin yanı sıra lu'biyat mahallerinin icra edecekleri faaliyetler için düzenlenen dahili nizamnameler de mevcut. Biz burada, arşiv kayıtlarında yer alan Osmanlı dönemi sinemasına ilişkin söz konusu hukuki metinleri ve bunlara ilişkin arşivlere yansıyan yazışmaları nizamname layihaları, dahili nizamnameler, talimatnameler ve kararname suretleri çerçevesinde ele alacağız.

1. İlk Metinler/İlk Düzenlemeler

Osmanlı dönemi Türk sinemasına dair bilinen ilk hukuki metin, Yıldız Parkende Evrakı içinde bulunan 1903 tarihli "Memâlik-i Şâhânedeki Sinematograf Temâşâ Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyesi"dir.⁶⁶ 26 maddeden oluşan metin sinematograf imtiyazının kimlere verilebileceği, hangi amaçla ne tür filmler gösterilebileceği, denetimin hangi kanallar aracılığıyla yapılabileceğine dair düzenlemeler içermektedir. Bununla birlikte gerekli teknik altyapı ve gösterim yapılabilecek mahallere ilişkin hususlar da belirlenmektedir.⁶⁷

İkinci düzenleme, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye belgeleri içindeki 1913 tarihli "Ale'l-Umûm Tiyatrolarla, Sinematograf vesair Lu'biyat Mahalleri ve Kafesantlar, Kafekonserler vesâir Eğlence Mahalleri Hakkında Usûl-i Zâbitasına

65 BCA, 30.18.1.1. / 9.19.16 -1 1924 03 16; BCA, 272.0.0.11 / 19.91.19 – 2 1924 08 18.

66 BOA, Y.PRK.AZJ, 46 16 2 1320 Z 29.

67 Bilinen bu ilk imtiyazname hakkındaki çalışmalarla ilgili olarak bkz. Özde Çeliktemel-Thomen, "1903 Sinematograf İmtiyazı", *Toplumsal Tarih*, 2013, sy. 229, s. 26-32; Ali Özuyar, *Devlet-i Aliyye'de Sinema*, Ankara: De Ki Yayınları, 2007, s. 11-14, 135-139; Ayhan Ceylan, "Osmanlı Dönemi Türk Sinemasında Hukuki Düzen", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2010, sy. 9, s. 7-19; Ceylan, "Osmanlı Sinemasında Genel Hukuki Düzenleme", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, yıl 17, c. 2, sy. 34, s. 1-29.

Dâir Nizamnâme”dir.⁶⁸ İki bab altı fasıldan oluşan metnin birinci bab ikinci fasıldaki 35 ila 47 arasındaki 12 maddesi sinemalarla ilgili düzenlemeleri içermektedir. 35. maddede sinema inşa ve küşadının tiyatrolar hakkındaki ahkama tabi olduğunu görüyoruz.

Diğer bir metin, belgelerdeki yazışmalardan takip edilebildiği üzere, 20 Kasım 1915 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden mutasarrıflık ve vilayetlere gönderilen, “Ale’l-Umûm Tiyatrolar ve Sâir Eğlence Mahalleri” başlıklı layihadır.⁶⁹ Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Memurin Kalemi (DH.EUM.MEM) belgeleri içinde yer alan ve tiyatro vb. lu’biyat mahallerinin açılış ve idaresine dair düzenlemeler içeren bu layiha, görüş ve önerileri alınmak maksadıyla, Karesi, Teke, İçel, Urfa, Kütahya, Çatalca, Kudüs, Zor, Kale-i Sultaniye mutasarrıflıkları ile Sivas, Musul, Diyarbakır, Trabzon, Halep, Maraş, Edirne, Kastamonu, Suriye, Bitlis, Karahisar-ı Sahip, Mamuratü’l-Aziz vilayetlerine gönderilmiştir. 1916’nın ilk aylarında yapılan geri dönüşlerden anlaşıldığı kadarıyla layiha söz konusu yerlerce gözden geçirilip çeşitli ilave ve düzenlemelerle veya aynen geri gönderilmiştir.⁷⁰ Dahiliye Nezareti, Şura-yı Devlet ve sadaret arasındaki yazışmalara bakılırsa vilayet ve mutasarrıflıklarla paylaşılan nizamname layihası 1916 yazında tekrar düzenlenerek Şura-yı Devlet’e ve sadarete sunulmuştur.⁷¹

68 BOA, DH.EUM.THR, 103 22 9 1331 Z 29. Nizamname başlığını “Ale’l-Umûm Tiyatrolar, Sinemalar, Kafeşantanlar, Kafekonserler ve Sâir Eğlence Mahalleri Usûl-i Zâbitasına Dâir Nizamnâme” şeklinde okuyan Ceylan’a göre belge sinemaya ilişkin genel hukuki düzenlemeye yer veren ilk metindir. Bkz. Ceylan, “Osmanlı Sinemasında Genel Hukuki Düzenleme”, s. 9.

69 BOA, A.DVN.MKL, 71 12 8 1341 Z 29; BOA, DH.EUM.SSM, 52 54 7 1341 Z 29. Ayhan Ceylan, bu belgelerin içeriği dolayısıyla 12 Muharrem 1334/20 Kasım 1915’te vilayetlere gönderilen belge içeriğiyle örtüştüğü için söz konusu belgelerin tarihlerinin 1341/1923 olamayacağını ve bu belgelerin sinema vb. lu’biyata dair ikinci genel hukuki düzenleme olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Ceylan, “Osmanlı Sinemasında Genel Hukuki Düzenleme”, s. 10. Biz de bu makalede içerikten hareketle Ceylan’ın tespitini esas aldık. Bu belgeler üzerinde yapılacak spesifik çalışmalar ve henüz araştırmacının hizmetine sunulmamış arşiv belgeleri ışığında yapılacak çalışmalar şüphesiz konuya yeni bir boyut kazandırabilme imkanını haiz.

70 BOA, DH.EUM.MEM, 132 67 2 1334 S 25; BOA, DH.EUM.MEM, 132 69 2 1334 S 29; BOA, DH.EUM.MEM, 72 15 1 1334 S 20; BOA, DH.EUM.MEM, 72 29 1 1334 S 24; BOA, DH.EUM.MEM, 72 31 1 1334 S 24; BOA, DH.EUM.MEM, 72 32 1 1334 S 25; BOA, DH.EUM.MEM, 72 34 1 1334 S 26; BOA, DH.EUM.MEM, 72 37 1 1334 S 17; BOA, DH.EUM.MEM, 72 38 1 1334 S 26; BOA, DH.EUM.MEM, 72 41 2 1334 S 27; BOA, DH.EUM.MEM, 72 46 1 1334 S 28; BOA, DH.EUM.MEM, 72 47 2 1334 S 28; BOA, DH.EUM.MEM, 72 60 1 1334 Ra 04; BOA, DH.EUM.MEM, 72 66 2 1334 Ra 05; BOA, DH.EUM.MEM, 72 88 2 1334 Ra 11; BOA, DH.EUM.MEM, 73 1 9 1334 Ra 16; BOA, DH.EUM.MEM, 73 2 2 1334 Ra 16; BOA, DH.EUM.MEM, 73 8 1 1334 Ra 17; BOA, DH.EUM.MEM, 73 9 2 1334 Ra 17; BOA, DH.EUM.MEM, 73 16 2 1334 Ra 21; BOA, DH.EUM.MEM, 73 17 1 1334 Ra 21; BOA, DH.EUM.MEM, 73 21 1 1334 Ra 25.

71 “Tiyatro ve Sinema ve Buna Mümasil Lu’biyat Mahallerinin Suret-i Küşad ve İdareleri Hakkında Tanzim Olunan Nizamname Layihası” başlığını taşıyan bu düzenlemeler için bkz. BOA, DH.EUM.VRK, 28 13 17 1334 Za 19; BOA, DH.EUM, 6. Şb 38 12 21 1336 Ş 18; BOA, ŞD, 1321 1 52 1336 Za 14.

Kurumlar arası yazışmalardan bu sürecin işleyişine dair bilgi edinmek de mümkün. Dahiliye Nezareti'nin 1916'nın Eylül'ünde Şura-yı Devlet'e tetkik için gönderdiği layihanın bir buçuk sene geçmesine rağmen henüz Şura-yı Devlet'çe tetkikatının yapılmamış olması, söz konusu kurumlar arasındaki yazışmalara yansımış, düzenlemenin asayişle ilgili inzibati niteliğine dikkat çekilerek bir an önce tetkikatın yapılması istenmiştir.⁷² Burada dikkat çekici bir diğer husus 16 yaşından küçük çocukların sinemalara alınmamasına dair bir fıkranın "Tiyatro ve Sinema ve buna Mümasil Lu'biyat Mahallerinin Suret-i Küşadı ve İdareleri Hakkında Tanzim Olunan Nizamname Layihası"na eklenmesinin talep edilmesidir.⁷³

Bir başka nizamname layihası 1921 tarihlidir. "Tiyatro ve Sâir Lu'biyyât Mahalleri Hakkında Nizamnâme Lâyihası" başlığını taşımaktadır.⁷⁴ Sinema salonlarının inşaa ve küşadı ile idarelerine ilişkin düzenleme içeren bu layiha, diğerleri gibi iki bab 3 fasıldan oluşuyor. Toplamda 59 maddeden oluşan layihanın bir de geçici maddesi vardır. Sinemaya dair düzenlemeler ise 31-39. maddeler arasındadır.

Nizamname düzenlemeleriyle ilgili arşiv kayıtlarına yansıyan dikkat çekici hususlardan biri yabancı ülkelerdeki nizamname suretlerinin, bu ülkelerdeki düzenleme ve uygulamaların tekiki için temin edilmesidir. Söz konusu nizamname suretlerinin veya incelenen uygulamaların Osmanlı devletindeki düzenlemelere örneklik teşkil edip etmediği ayrı bir araştırma konusu olmakla beraber Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleri de dahil olmak üzere Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya ve İsveç gibi ülkelerin nizamnamelerinin, bu ülkelerdeki sinema faaliyetlerine (sinemaların açılışı ve idareleri ile film gösterimi ve alınma) dair uygulamaların ve düzenlemelerin tetkiki için talep edildiğine şahit oluyoruz.⁷⁵

72 BOA, DH.EUM.VRK, 29 9 15 1336 Za 22; BOA, DH.EUM.MEM, 133 70 2 1335 Z 10; BOA, BEO, 4528 339581 4 1336 Za 7; BOA, BEO, 4486 336415 6 1335 Z 19; BOA, DH.EUM.MEM, 132 70 3 1334 Ra 10.

73 BOA, DH.EUM.VRK, 28 22 8 1335 S 28 nolu kayıt 16 yaşından küçük çocukların sinemalara alınmamasına dair bir fıkranın "Tiyatro ve Sinema ve Buna Mümasil Lu'biyat Mahallerinin Suret-i Küşadı ve İdareleri Hakkında Tanzim Olunan Nizamname Layihası"na eklenmesini talep etmektedir. Konuyla ilgili bir diğer kayıt için bkz. BOA, BEO, 4446 333413 6 1335 S 28; BOA, DH.EUM.VRK, 28 22 8 1335 S 28 nolu belge ile ilgili olarak ayrıca bkz. Ayşe Yılmaz, "İki Belge'nin Işığında: 100 Yılda Çocuk, Sinema ve Psikoloji", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/63/iki-belgenin-isiginda--gecen-100-yilda-cocuk,-sinema-ve-psikoloji> [Erişim Tarihi: 26.01.2015]. 1926'da ve 1928'de Kırklareli Milletvekili Doktor Fuat Bey tarafından verilen bir kanun teklifinde de çocukların umum sinemalara girmelerinin önlenmesi gündeme getirilmiştir (BCA, 30.10.0.0. / 146 43 10 3 1926 12 14, BCA, 30.10.0.0. / 3 16 34 4 1928 03 14).

74 BOA, DH.EUM, 6. Şb. 53 76 8 1339 Ca 29.

75 BOA, HR.İD, 1884 62 3 1918 06 23; BOA, HR.İD, 1884 63 3 1918 07 17; BOA, HR.İD, 1884 64 3 1918 07 22; BOA, HR.İD, 1884 65 3 1918 08 07; BOA, HR.İD, 1884 66 3 1918 09 10; BOA, HR.SFR.04, 107 107 3 1918 07 17; BOA, DH.EUM.VRK, 29 3 10 1336 L 25; BOA, DH.EUM.VRK, 29 7 2 1336 Za 13; BOA, DH.EUM.VRK, 29 8 15 1336 Za 14; BOA, DH.EUM.VRK, 29 15 2 1337 M 16; BOA, DH.EUM.VRK, 29 42 8 1337 N 01; BOA, DH.UMVM, 115 17 5 1336 Ca 29; BOA,

2. Dahili Nizamnameler ve Diğer Hukuki Yükümlülükler: Osmanlı'da Sinema Sektörünün Şirketleşmesi

Sinemaya ilişkin bu genel düzenlemelerin yanı sıra sinema alanında faaliyet gösterecek kurum ve kuruluşlar adına spesifik olarak düzenlenen dahili nizamnameler de ayrı bir hukuki düzenleme olarak karşımıza çıkıyor. İster hayır amaçlı kurulup gelir getirici bir araç olarak sinema faaliyeti yapsın isterse doğrudan sinema filmi alımı, yapımı, dağıtımı veya sinema salonu açmak amacıyla kurulmuş olsun sinema alanında faaliyet gösterecek tüm kurum ve kuruluşlar için bu nizamnameler düzenlenmiştir. Diğer bir ifade ile sinema ve tiyatroyla ilgili ticari, sınai her türlü girişim için sinema şirketlerine verilen imtiyazname ve nizamnameler de bir başka belge türü.⁷⁶ Sadaret Divanı Kalemî Mukavelenamerler (A.DVN.MKL) fonunda yer alan nizamnamelerden, söz konusu şirketlerin imtiyaz alanlarının neleri kapsadığını, ortaklarını, ne kadar sermaye ile kurulduklarını, kaç yıl süre ile faaliyet göstereceklerini görmek mümkün.⁷⁷ Dahiliye Nezareti'nce düzenlenen nizamnameler Şura-yı Devlet'e görüş ve önerileri alınmak üzere gönderilmekte, Şura-yı Devlet'in tetkikinden geçen nizamnameler Meclis-i Vükela'ya sunulmaktadır. Tüm bu yazışmalar ve şirketlere dair izin, ruhsat ve dahili nizamnamelerdeki değişiklikler vb. ile ilgili kayıtlar Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Hazine-i Evrak Müdürlüğü Dosya Usulü İradeler (İ.DUİT) ve Şura-yı Devlet (ŞD) belgeleri ile Meclis-i Vükela mazbataları (MV) içinde yer almaktadır.⁷⁸

DH.UMVM, 115 18 4 1336 C 06. Düvel-i ecnebiyede sinemaların ne şekilde denetlendiğinin incelenmesi için buralardaki sefaretlerden konuyla ilgili talimatname suretlerinin birer nüshası da istenmiştir (BOA, DH.EUM.VRK, 28 60 1336 09 14). Bu teamül Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmektedir. Nitekim 1925 tarihli bir kayıta (BOA, HR.İM, 164 30 4 1925 10 24) Türkiye'deki tiyatro, sinema, çeşitli spor dalları vb. konularla ilgili tüzük ve yasalar konusunda İtalyan Sefareti'yle yapılan yazışmalar yer almaktadır.

76 Şirketleme süreci ile ilgili olarak Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Osmanlı Anonim Şirketi üzerinden arşiv belgelerinden hareketle yapılan örnek bir çalışma için bkz. Feyza Kurnaz Şahin, "Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı'da Sinemacılığın Şirketleşme Tezahürleri: Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Osmanlı Anonim Şirketi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 5, sy. 13, s. 95-114.

77 Örnek metinler için bkz. BOA, A.DVN.MKL, 64 27 3 1336 C 24 nolu kayıt Mehmed Celal Bey, ortakları ve hissedarları tarafından kurulan Teşebbüsât-ı Temsilîye Osmanlı Anonim Şirketi'ne verilen dahili nizamnameyi havi. BOA, A.DVN.MKL, 65 40 3 1337 S 09 nolu belge ise musiki, hitabet ve tiyatroculuğa dair akademiler tesis edip işletmek, tiyatrolar, sinemalar inşa etmek ve bu sahada her türlü faaliyette bulunmak üzere İstanbul Mebusu Fethi Bey, ortakları ve hissedarlarının kurdukları Tiyatro ve Musiki Sanayi-i Nefise Şirketi'ne ait. BOA, A.DVN.MKL, 63 2 3 1335 Ş 08 nolu bir başka nizamname de merkezi İstanbul'da olmak üzere, gerekirse başka mahallerde şubeler açmak salahiyetiyle Celal Sahir, ortakları ve hissedarlarının Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Osmanlı Anonim Şirketi'ne verilmiş.

78 1917'de kurulan Malulîn-i Guzata Muavenet (1920'de Malulîn-i Askeriyeye Muavenet) heyetine ait dahili nizamname, düzenlemeler, ruhsat ve izinlerle ilgili olarak bkz. BOA, İ.DUİT, 116 19 4 1338 S 28; BOA, MV, 252 78 4 1338 Z 19; BOA, İ.DUİT, 21 32 1338 Z 21; BOA, İ.DUİT, 17 78 2 1339 S 29; BOA, ŞD, 672 27 82 1339 Ca 09. Şark İttihad Tiyatro ve Sinema

Sinema işletmecileri ile ilgili bir başka düzenleme Darülaceze adına sinema biletlerinden alınan aidatı ödemeyen işletmecilerin Zabıtaca mesleklerinden men edileceklerine ilişkin Men-i Tese'ül nizamnamesine dahil edilen maddedir. 1915 yılında, 16 Ks 1311 tarihli Men-i Tese'ül Nizamnamesine Darülaceze aidatı olarak tiyatro ve sair eğlence mahallerinden alınmakta olan hisse-i hayriyeyi ödemekten kaçınan veya gizlenenler veya her ne suretle olursa olsun zimmetine geçirenlerden Darülaceze'ye ait olmak üzere 1 Osmanlı lirasından 100 Osmanlı lirasına kadar ceza-yı nakdi alınacağı maddesi eklenmiştir⁷⁹ 21 Ocak 1915'te Sinema şirketlerinin giriş ücretleri üzerinden ödemekle yükümlü oldukları vergiye ilişkin Meclis-i Mebusan'a gönderilen kanun tasarısı da vergilendirme sürecinin işleyişini göstermesi bakımından önemli bir belge.⁸⁰

Öte taraftan I. Dünya Savaşı şartlarında Osmanlı Devleti'nde şirketleşme ve haberleşmeye yönelik bazı düzenlemelerin Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı sinema şirketlerini ya doğrudan veya dolaylı olarak etkilediğine şahit oluyoruz. 1914 tarihli "Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketlerle Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat"ın 15. maddesi gereğince "The Franco Eastern Sinema Limited Şirketi'nin 'Estern (Eastern) Sineması Osmanlı Anonim Şirketi" ünvanıyla bir anonim şirkete dönüştüğünü

Osmanlı Anonim Şirketi'nin teşkili, dahili nizamnamesi, nizamnamenin bazı maddelerindeki değişikliklere ilişkin kayıtlar için bkz. BOA, MV, 247 10 1 1335 C 02; BOA, İ.DUİT, 120 31 4 1335 C 06; BOA, BEO, 4462 334628 2 1335 C 11; BOA, İ.DUİT, 120 32 4 1336 Ş 19; BOA, ŞD, 1257 22 41 1336 Ş 18; BOA, MV, 249 101 1 1336 Ş 18 ve BOA, BEO, 4518 338795 2 1336 Ş 22. Burada yer gelmişken İ.DUİT, 120 / 31 ve 120 / 32 nolu kayıtlarla ilgili bir ayrıntıya dikkat çekmek isteriz. Söz konusu belgeler Süleyman Beyoğlu'nun *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)* adlı çalışmasında BOA, DUİT, 65 / 27 olarak yer almaktadır. Kitabın sonunda metinlerin transkripsiyonuna da yer veren Beyoğlu, söz konusu belgeleri DUİT, 65 / 27 ve 65 / 17 olarak kaydetmektedir (Bkz. Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)*, s. 138, 358). Beyoğlu'nun verdiği bu numaralar revizyona tabi tutulduğu için belgelerin son kaydı, makalemizde verdiğimiz şekildedir. Diğer şirketlerle ilgili kayıtlar için bkz. Teşebbüsat-ı Temsiliye Osmanlı Anonim Şirketi namı altında Mehmed Celal ve Melik Ahmed Beyler ve rüfekasının teşkil edeceği şirket nizamnamesinin Şura-yı Devlet'ten gönderildiği (BOA, ŞD, 1261 37 19 1336 R 16), Tiyatro ve Musiki Sanayi-i Nefise Şirketi'nin teşkili, nizamnamesi (BOA, İ.DUİT, 122 34 4 1336 Z 16; BOA, BEO, 4536 340155 2 1336 Z 23). 1919 tarihli bir başka nizamname için bkz. İ.DUİT, 95 21 3 1337 Za 21. Belgede ilga edilen Müdafaa-i Milliye ve İttihad ve Terakki kulüplerinin tasfiye işlemlerinin Maliye Nezareti'ne tevdi edildiği görülüyor. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde de 1924 yılına ait kayıtlar mevcut. Bu kayıtlar sinemanın Cumhuriyet'in ilanından sonra şirketleşme serüveni açısından önemli. 'Osmanlı Anonim Şirketi' olarak kurulan şirketler artık 'Türk Anonim Şirketi' olarak teşkil ediliyorlar. Bkz. Merkezi İstanbul'da bulunan Makriköy (Bakırköy) Sinema TAŞ iç tüzüğünün tasdiki (BCA, 30.18.1.1. / 10 30 6 1924 06 15); Majik Sinema ve Film TAŞ iç tüzüğünün tasdiki (BCA, 30.18.1.1. / 11 55 6 1924 11 12).

79 BOA, DH.UMVM, 116 34 8 1334 C 11.

80 BOA, MV, 218 114 1 1338 B 04; BOA, BEO, 4624 346734 4 1338 B 04.

görüyoruz. Dahili nizamnamesi de buna göre yeniden düzenleniyor.⁸¹ Aydın'da faaliyet gösteren "Levant Sinematograf" adlı bir İngiliz şirketi de, "Şark Sinematograf Osmanlı Anonim Şirketi" ünvanıyla bir Osmanlı anonim şirketi suretinde yeniden teşkil ediliyor.⁸² Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı şirketlere dair dikkat çekici bir başka düzenleme, bazı levha ve resimlerin telif haklarına ilişkindir. Şura-yı Devlet (ŞD) kayıtları arasında varolan bir belgede Avusturya menşeli Majik Film ve Sinematograf Şirketi'nin telif hakkı talebinin Hakk-ı Telif Kanununca yabancı tebalara tanınıp tanınmayacağıyla ilgili bir kayıt mevcut.⁸³

3. Hukuki Düzenleme Olarak Kararnameler ve Talimatnameler

Bir başka belge türü çeşitli nedenlerle tiyatro ve sinema biletlerinden alınan vergilere ilişkin kararname suretleri⁸⁴ ile talimatnamelerdir. Talimatnameler, Dahiliye Nezareti Umum-ı Dahiliye-i Vilayet Müdüriyeti (DH.UMVM) ve Hariciye Nezareti (HR) belgeleri arasında yer almakta ve matbuat başta olmak üzere basın ve sinema ve tiyatro gibi eğlence mahallerindeki faaliyetlere yönelik, bilhassa sansür ve denetimle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Gösterimi yasak film ve piyesler, sansür ve denetimden sorumlu görevliler ile kurumlar ve bunların sorumluluk alanlarına ilişkin düzenleme ve hükümler talimatnamelerde yer almaktadır.

81 BOA, ŞD, 1253 12 21 1335 R 06.

82 BOA, MV, 246 75 1 1335 R 01; BOA, BEO, 4452 333852 2 1335 R 05; BOA, İ.DUİT, 120 24 2 1335 R 03. Feyza Kurnaz Şahin, her iki şirketle ilgili bu değişimi 1916'da çıkarılan "Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali Hakkında Kanun" ile ilişkilendirmektedir. Ancak Estern Sineması Osmanlı Anonim Şirketi ile ilgili kayıta (BOA, ŞD, 1253 12 21 1335 R 06), söz konusu değişikliğin 1914'te çıkarılan "Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketlerle Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında" neşr ve tatbik olunan kanun gereği olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Şahin, "Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı'da Sinemacılığın Şirketleşme Tezahürleri...", s. 101. Burada yeri gelmişken bir hususa daha dikkat çekmek isteriz. Şark Sinematograf Şirketi ile ilgili kaydı Süleyman Beyoğlu da Türk sineması konulu çalışmasında BOA, DUİT, 65 / 22 şeklinde vermektedir (bkz. Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)*, s. 136-137, 344), ancak belgenin dosya ve gömlek numaraları sonradan revize edilmiş görünmektedir. Zira Beyoğlu'nun 65/22 olarak verdiği kayda şu an İ.DUİT, 120 / 24 numaralı kayıttan ulaşılmaktadır.

83 BOA, ŞD, 231 23 43 1334 Za 15.

84 1920 tarihli bir belgede (BOA, MV, 218 114 1 1338 B 04; BOA, BEO, 4624 346734 4 1338 B 04). Tiyatro, sinema, konser vb. oyun yerlerine mahsus girişten alınacak vergiler hakkında kaleme alınan kanun tasarısının Meclis-i Mebusan'a sevk edildiği görülmektedir. BOA, MV, 256 18 1 1340 C 18 nolu kayıta bilumum tiyatro, sinema vb. oyun mahallerine giriş ücretlerinden temaşa vergisi alınması hakkındaki kararname layihasının arzına tesadüf ediyoruz. BOA, A.} DVN.MKL, 70 22 2 1340 C 20 nolu kayıt ise Harb-i Umumi'nin sebep olduğu bütçe açığını küçültmek amacıyla tiyatro, sinema, konser, balo, yarış ve benzeri temaşa mahallerine girişin biletle yapıp maktu ücret üzerinden temaşa vergisi alınmasına dair esbab-ı mucibe layihası ile kararname suretlerini içermektedir. Ayrıca bkz. BOA, İ.DUİT, 99 11 4 1340 C 20.

Tespit edebildiğimiz ilk sansür talimatnamesi 1894 tarihli.⁸⁵ Maarif Nezareti'nce uygulanacak altı maddelik sansür yönetmeliği, temsili yasak olan piyeslere ilişkin hükümler içermektedir. Bu belgedeki hükümler bu tarihten çok kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarında neşvünema bulacak sinema alanındaki düzenlemeleri ve uygulamaları da kapsayacak şekilde genişleyecektir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın getirdiği seferberlik şartlarında yayımlanan haberleşmeden basına, matbuata, tiyatro ve sinema gibi eğlence mahallerine varıncaya kadar pek çok alana dair düzenlemeleri havi 1330 tarihli Sansür Talimatnamesi'nin 59. maddesinde sinema şeritlerinin ve ilk defa sahnelenecek tiyatro ve piyeslerin Dersaadet Sansür Müfettiş-i Umumiliği, taşrada ise sansür müfettişlerinin izniyle olabileceğine dair hüküm yer almaktadır.⁸⁶

Sansür talimatnamelerinin yanı sıra Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti (DH.UMVM) belgeleri arasında, tahsilat müfettişlerinin, kontrol memurlarının ve sermüfettişlerin vazifelerinin tayini ve salahiyetlerine ilişkin talimatnameler mevcuttur.⁸⁷ Bu memur ve müfettişlerin tarihsel süreç içerisinde yetki ve salahiyetleriyle ilgili değişimi izlemek de mümkün. Örneğin XIX. yüzyılda matbuat ve basın alanında başlayan daha sonra tiyatro ve ardından sinemayı da kapsayan sansür ve denetimin uygulanması ve takibinde önceleri yetkili bir heyet görevli iken 1900'lü yılların başında denetim ve sansürün sansür/kontrol memurları ve müfettişlerince yapıldığını daha sonra bu görevin polis teşkilatına tevdi edildiğini görüyoruz.⁸⁸

85 BOA, MF.MKT, 239 36 14 1312 C 18.

86 Sansür Talimatnamesi, İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1330. Ayrıca bkz. K. Gurulkan, Y.İ. Genç, U. Demirbaş, R. Köse, Y. Karaca, E. Kıra, K. Şeker, M. Albayrak, A. Sivridağ ve A. Ergu (haz.), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı (I)*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2013, s. 126.

87 BOA, DH.UMVM, 117 98 8 1340 Ş 06; BOA, DH.UMVM, 117 46 3 1341 Z 29; BOA, DH.UMVM, 116 30 6 1330 S 15. Söz konusu kayıtlardan 1916-1917'lerde darülaceze aidatının tahsilatından belediyelerin sorumlu olduğunu, yabancı sefaretlerce düzenlenen müsamereler ve eğlencelerden alınacak darülaceze aidatından da yine şehremanetin yükümlü olduğunu görüyoruz (BOA, DH.UMVM, 116 32 1 1334 Ca 14; BOA, DH.UMVM, 116 41 6 1335 Ca 27). 1920'li yılların başında savaş sonrası şartların yeni düzenlemeleri de beraberinde getirdiğine tanık oluyoruz. Nitekim 1921'de Duyun-ı Umumiye müfettiş ve memurları devreye giriyor (BOA, DH.UMVM, 113 63 6 1339 N 28; BOA, DH.UMVM, 116 64 6 1339 Za 15). 1922'de ise savaşın sebep olduğu bütçe açığını kapatmak amacıyla yürürlüğe konan temaşa vergisinin tahakkuk ve tahsilinden maliye memurları sorumlu tutulunca lubiyat mahallerine giriş biletlerden alınan darülaceze aidatı ile ilgili kontroller de maliye müfettişlerine tevdi ediliyor (BOA, DH.UMVM, 117 12 4 1340 Ş 03; BOA, DH.UMVM, 117 21 3 1340 Za 07; BOA, DH.UMVM, 117 32 23 1341 M 21).

88 Bilinen ilk sansür komitesi 1878 yılında Dahiliye Nezareti Matbuat Kalemine bağlı olarak basın ve edebiyat alanında oluşturulmuş. Ancak biz burada kendi konumuzla ilgili olan dönem ve kurumları dikkate aldık. Bu bağlamda, genelde denetim özelde sansürle ilgili olarak filmlerin ve film gösterimleri için gerekli tehzizatın kimlerce denetlendiğine dair kayıtlara yer verdik. Söz konusu kayıtlardan konuyla ilgili uygulamaları, süreç içindeki değişimi izlemek mümkün.

Yine bu fonlardan memurların maaş, tayin, istifa ve azılleri ile ilgili kayıtlara,⁸⁹ kontrol memurlarının isimlerini, görev mahallerini gösteren listelere ulaşırız.⁹⁰

B. Hukuki Sonuçları İtibariyle Denetim ve Sansür

1. Arşiv Kayıtlarında Sansür

Arşiv kayıtları, tiyatro başta olmak üzere sinema ve diğer gösteri sanatlarına ilişkin sansür ve denetim mekanizmasının işleyişi, uygulanışı, takibi hakkında da değerli bilgiler içeriyor. Sansür denetimin bir parçası olmakla birlikte, denetimin daha kapsayıcı niteliği dolayısıyla, engellemek, yasaklamak veya kısıtlamak gibi anlamları havi sansürle ilgili arşiv belgelerini ayrı olarak ele alırsak karşımıza dört tür kayıt çıkıyor: Biri, yukarıda da değindiğimiz üzere, denetimden dolayısıyla sansürden sorumlu birimler ve memurlar;⁹¹ ikincisi sansüre tabi olan fotoğraflar ve filmler, üçüncüsü sinematograf gösterimi için gerekli alet ve edevatın Osmanlı topraklarına girişi ve dördüncüsü sinema filmi gösterilecek mekanlarla ilgili kısıtlamalardır.

Belgeler, Osmanlı dönemi Türk sinemasında ne tür filmlerin, hangi sebeplerle sansüre tabi tutulduğuna ışık tutmaktadır. Arşiv kaynaklarına baktığımızda gösterilecek filmlerin, filmin ahlaka ve dinî hassasiyete mugayir olması, cinayet ve şiddet

1904'te filmlerin denetimi Matbuat-ı Dahiliye Nezareti'nce yapılmaktadır. BOA, DH.MKT, 823 38 4 1321 Z 4 nolu kayıтта Beyoğlu Halep Çarşısı'nda sinematografla yapılan gösterimde uygun olmayan manzaraların gösterildiğinin tespit edildiği ifade edilerek bundan sonra gösterilecek fotoğrafların Matbuat-ı Dahiliye İdaresine kontrol ettirilmesi şartı getirilmiştir. Kayıtlardan, bu yıllarda, sansür komitesince yürütülen ve sansür/kontrol memurları müfettişlerince yapılan takibatın 1915'lerde polis teşkilatına havale edildiği, sansür heyetlerinin yetkisinin kalmadığı ve fesh edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, DH. EUM.MTK, 80 6 2 1333 R 08; BOA, DH.EUM, 5. Şb. 9 51 9 1333 Ra 21; BOA, DH.HMŞ, 18 117 2 1332 R 8; BOA, DH.EUM.KLU, 15 23 1 1333 R 8 (Serdar Öztürk bu belgeyle ilgili kaydı sehven olsa gerek BOA, DH.EUM. MH, 80 16 olarak vermektedir. Bkz. Serdar Öztürk, "Söylemsel İnşalardan Üretilen Sansür ve Denetim Efsanesi", *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 8- Sinema ve Politika*, Deniz Bayrakdar (ed.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2009, s. 55). Damgasız bilet satılan tiyatro ve sinemaların denetimi ile kapatılacağına dair tenbih ve ihtar da polis müdüriyeti tarafından yapılacaktır. Bkz. BOA, DH.UMVM, 116 43 2 1337 Ca 11; BOA, DH.UMVM, 116 44 4 1337 C 16; BOA, DH.UMVM, 116 79 3 1340 R 25. Umur-ı inzibatiye ise İstanbul vilayet kanununda yapılan değişiklik ile 1909'da İstanbul polis müdüriyetine havale edilmiştir (BOA, ML.EEM, 854 1 1 1327 Ca 02).

89 BOA, DH.UMVM, 114 52 2 1340 Ş 09; BOA, DH.UMVM, 115 17 5 1336 Ca 29; BOA, DH.UMVM, 115 18 4 1336 C 06; BOA, DH.UMVM, 117 94 1 1339 Z 05; BOA, DH.UMVM, 117 101 1 1340 Ş 10; BOA, DH.UMVM, 164 80 2 1339 L 10; BOA, DH.UMVM, 164 109 4 1339 Z 08; BOA, DH.UMVM, 165 36 2 1340 S 20; BOA, DH.UMVM, 122 17 1 1336 Za 15; BOA, DH.UMVM, 155 67 6 1336 Z 05; BOA, DH.UMVM, 159 79 1 1337 B 21; BOA, DH.UMVM, 160 19 8 1337 Ş 10; BOA, Y.PRK.MYD, 10 36 1 1308 Ş 25; BOA, İ.DUİT, 60 86 2 1340 M 29; BOA, HR.İM, 167 94 2 1925 11 30.

90 BOA, DH.UMVM, 116 72 2 1340 S 01; BOA, DH.UMVM, 115 8 4 1335 S 15; BOA, DH.UMVM, 166 7 2 1340 C 08.

91 87, 88, 89 ve 90. dipnottarda konuya temas edildi.

unsurları içermesi, Osmanlı veya padişah aleyhinde propaganda niteliği taşıması gibi özellikleri dolayısıyla sansüre uğradığı anlaşılmaktadır. Halihazırda arşiv kaynaklarından hareketle yapılan çalışmalarda⁹² bilinen ve genel görüş olarak kabul edilen ilk kayıt 1902 tarihli. Gezici sinemaların faaliyet gösterdiği II. Abdülhamid devrinde Mersin’de Manoli’nin gazisonunda sinematograf gösteriminde Sultan Abdülaziz’in at üstündeki suretinin teşhiri uygun görülmemiş ve gösterimi gerçekleştiren Yunan tebasından Dimitri, mahalli polis tarafından durdurulmuştur.⁹³ Sansüre uğrayan bir başka film 1904 yılında Beyoğlu Halep Çarşısı’nda tiyatrodan gösterilen Napolyon Bonapart’ın Mısır’ı işgalini konu edinen fotoğraflardır.⁹⁴ 1907 tarihli bir başka belgeden ise Selanik Olimpia kahvehanesinde gösterilen bir filmin

92 Söz konusu literatürde, sansür mekanizması ve ilk sansüre tabi tutulan film hakkında tartışmalar mevcuttur. Çoğu arşiv belgelerinden hareketle yapılan bu çalışmalar ‘ilk’lik meselesini ve mütareke yıllarında işgal kuvvetlerince uygulanan sansürün ilk sansüre dahil edilip edilemeyeceğini tartışmaktadır. Örnek çalışmalar için bkz. Özde Çeliktemel Thomen, “Denetimden Sansüre Osmanlı’da Sinema”, *Toplumsal Tarih*, 2015, sy. 255, s. 72-79; Serdar Öztürk, “Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler”, *Galatasaray İletişim Dergisi*, 2006, c. 5, sy. 5, s. 47-76; Öztürk, “Türk Sinema Tarihinin Alt Politikası (1896-1923)”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2013, c. 8, sy. 1, s. 251-262; Öztürk, “Söylemsel İnşalardan Üretilen Sansür ve Denetim Efsanesi”, s. 43-56; Ali Özuyar, *Devlet-i Aliyye’de Sinema*, s. 27-33; Burçak Evren, “Türk Sinemasındaki İlk Sansür ya da Abdülhamid ve Sinema”, *Türk Sinemasında Sansür* içinde, Agah Özgüç (der.), Ankara: Kitle Yayınları, 2000, s. 135-139; Hacı Mehmet Duranoğlu, “1895’ten 1950’lere Dünyada ve Türkiye’de Sinema Politikaları ve Yansımaları”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema ABD, 2018, s. 216; Selahattin Önder ve Ahmet Baydemir, “Türk Sineması’nın Gelişimi (1895-1939)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, c. 6, sy. 2, s. 113-135. Doğrudan arşiv kayıtlarına atıf yapmamakla beraber Osmanlı sinemasında sansür konusunu ele alan öncü çalışmalar için bkz. Nijat Özön, “Sansürden Kesitler”, *Türk Sinemasında Sansür*, Agah Özgüç (der.), Ankara: Kitle Yayınları, 2000, s. 145-162; Alim Şerif Onaran, *Sinematografik Hürriyet*, Ankara: Gürsoy Basımevi, 1968; Onaran, *Türk Sineması (I)*, Ankara: Kitle Yayınları, 1994, s. 32-34; Agah Özgüç, *Türk Sinemasında Sansür Dosyası*, İstanbul: Koza, 1976; Özkan Tikveş, *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968.

93 BOA, DH. MKT, 537 38 4 1320 R 03. 1911 tarihine gelindiğinde sinema artık propaganda aracı niteliği kazanmış, sultanların filme alınması da makul görülmüştür. Nitekim Sultan Reşat’ın Balkan (Selanik, Üsküp, Manastır) seyahati Manaki kardeşlerce filme alınmıştır: BOA, HR.MTV, 487 1 6 1911 03 11. Manaki kardeşlerin çalışmaları ile ilgili bkz. Burçak Evren, *İlk Türk Filmleri*, İstanbul: Es Yayınları, 2006, s. 88-94; Evren, *Sigmund Weinberg: Türkiye’ye Sinemayı Getiren Adam*, s. 93-98; Evren, “Balkanların ve Türk Sinemasının İlk Yönetmenlerinden Manaki Kardeşler”, *Hayal Perdesi*, 2013, sy. 37, s. 72-76. Makedonya Sinematek ve Makedonya Milli arşivlerinden hareketle yapılmış çalışmalar için bkz. Saadet Özen, “Balkanlar’ın İlk Sinemacılarından Manaki Biraderler”, *Toplumsal Tarih*, 2012, sy. 219, s. 60-66; Özen, “Manakilerin Objektifinden Hürriyet”, *Toplumsal Tarih*, 2012, sy. 220, s. 50-57.

94 BOA, DH.MKT, 823 38 4 1321 Za 28. Matbuat-ı Dahiliye’den Zabıta Nezareti’ne gönderilen bir yazıda bu gösterimin yasağa rağmen hala devam ettiğini, gereğinin yapılmasının talep edildiğini görüyoruz. Bkz. BOA, DH.MKT, 827 40 4 1321 Z 5.

anarşistliğe mahal verdiği gerekçesiyle sansüre uğradığını görüyoruz.⁹⁵ 1908’de Beyoğlu Odeon tiyatrosunda gösterilen bir film ise ahlaka mugayir görüldüğü için yasaklanmıştır.⁹⁶ 1908 tarihli başka bir belge ise gezici sinemaların uğradığı sansürle ilgili: İki Fransızın Şirket-i Hayriye’nin on sekiz numaralı metruk vapurlarından birini kiralayarak Boğaziçi sahilleri iskeleleriyle Adalar, Makriköy ve Körfez sahillerine römorkörle çekerek içerisinde ahaliye sinematoğraf resimleri göstermeleri mahzurlu görüldüğünden müsaade edilmemiştir.⁹⁷ 1922 tarihli bir başka belgede yine ahlaka mugayir olduğu gerekçesi ile engellenen bir film ile karşılaşırız. BOA, DH.KMS, 62 18 5 1340 N 26 nolu belgeye göre Kadıköy ve Beyoğlu’nda gösterilen filmlerin ilanında ‘gençlere memnu’ ‘genç kızlara memnu’ ibaresinin gençlerin daha fazla ilgisini çektiği gerekçesiyle bu tür gayr-ı ahlaki filmlerin yasaklanması istenmiştir. Bunun üzerine polis teşkilatınca yapılan tahkikatta, Kadıköy Sineması’nda “Fahişenin Kızı”, Beyoğlu Odeon Sineması’nda “Karnaval” adlı gayriahlaki filmlerin gösteriminin yasaklanması için ilgili makamlara tebligatta bulunulmuştur.⁹⁸ “Hissiyat-ı milliyemizi rencide eden, adab-ı umumiyeye muhalif” filmlerin engellenmesi erken Cumhuriyet Türkiye’sinde de kabul görmüştür. Nitekim, 1926 yılında Melek Sineması’nda gösterime giren “Yakub’un Kuyusu” adlı film hem bu gerekçelerle hem de yahudi propagandası içerdiği için yasaklanmıştır.⁹⁹

Mevcut literatürde mütareke yıllarında işgal kuvvetlerince uygulanan sansürün, Osmanlı dönemi Türk sineması tarihi açısından sansür sayılıp sayılmayacağı tartışmalı¹⁰⁰ olsa da arşiv kayıtlarına yansıyan yönüyle bu kayıtlar sinemanın

95 BOA, TFR.I.A, 36 3508 3 1325 N 12. Belge, Selanik Vilayeti’nden Mabeyni Hümayun Başkitabet Dairesine gönderilmiş.

96 BOA, ZB, 328 6 2 1324 Ts 1; BOA, DH.MKT, 2657 15 4 1326 L 19. Dahiliye Nezareti Mektubi kalemine ait belgede *Tanin* gazetesinde yer alan bir haberdan hareketle duruma müdahale edilmiş görülmektedir.

97 BOA, İ.HUS, 167 95 1 1326 Ca 20; BOA, DH.MKT, 1262 83 2 1326 Ca 22; BOA, BEO, 3339 250375 2 1326 Ca 21. İstanbul’daki gezici sinemalar konusunda bir çalışma için bkz. Mustafa Özen, “Travelling Cinema in Istanbul”, *Travelling Cinema in Europe: Sources and Perspectives*, Martin Loiperdinger (ed.), Kintop Schriften, 2008, s. 47-53.

98 Beyoğlu, belge numarasını sehven olsa gerek 62 / 68 olarak vermektedir. Bkz. Beyoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Sineması*, s. 458.

99 BCA, 30.10.0.0 / 86 567 1 1926 02 01.

100 Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın aynı adlı romanından uyarlanmış 1919 tarihli “Mürebbiye” isimli film, Fransız mürebbiye karakterinin hafif-meşrep halleri nedeniyle Fransız işgal kuvvetlerince yasaklanmış ve Anadolu’ya gönderimine de izin verilmemiştir. Film yasağa ragmen Anadolu’da izlenmiş, oldukça ilgi görmüştür. Mevcut literatürde “Mürebbiye” filminin Osmanlı sinemasında sansür konusuna dahil edilip edilmeyeceği tartışmalıdır. Konuyla ilgili örnek çalışmalar için bkz. Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi*, İstanbul: Artist Yayınları, 1962, s. 47-52; Ali Özuyar, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi*, s. 321-328; Özuyar, “İşgal Yıllarında Sinema”, *Cinemascope*, 2008, sy. 14, s. 46-49; Özde Çeliktemel Thomen, “Mürebbiye / The Governess”, *Directory of World Cinema: Turkey* içinde, Eylem Atakav

uluslararası siyasete ilişkin yansımalarını göstermesi bakımından önemli. Nitekim, I. Dünya Savaşı sonrası 1919'da Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar filmlerinin gösteriminin işgal kuvvetleri tarafından yasaklandığına şahit oluyoruz.¹⁰¹

Sansüre, daha genel bir ifade ile sıkı bir denetime tabi olan bir diğer önemli husus sinematograf gösterimi için gerekli dinamo makinası, elektrikli vb. aygıtların karşılaştığı engeldir. Söz konusu aygıtların Osmanlı topraklarına girişi doğrudan sansüre uğramasa da sıkı bir denetime maruz kaldığı görülmektedir. Nizamname ve talimatnamelere de yansıyan yönüyle özellikle yangına karşı ayrı bir hassasiyeti bulunan Osmanlı Devleti buna sebebiyet verebilecek türden alet ve cihazlara karşı da oldukça temkinli yaklaşmış görünmektedir. Arşiv kayıtlarında yer alan Fransız Jamin'e ait kayıtlar bu zorluğun boyutlarını yansıtması bakımından önemlidir.¹⁰² Özellikle elektrikle çalışan cihazlar için denetim daha sıkı tutuluyor.

(ed.), Bristol: Intellect, 2013, s. 61-63; Savaş Arslan, *Cinema in Turkey*, s. 41; Agah Özgüç, *Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İLK'ler*, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990, s. 25; Özgüç, *Türklerle Türk Sineması*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2005, s. 146; Öztürk, "Sansür ve Denetim Efsanesi (1896-1923)", s. 44-50.

101 BOA, DH.EUM.AYŞ, 2 2 6 1337 C 21. Kuva-yı İtilafiyeye başkumandanı General Wilson'un emri ile Beyoğlu'ndaki sinema ve tiyatroların belirtilen saatlerde kapatılması ve sinemalarda Avusturya, Alman, Macar ve Bulgar yapımı filmlerin oynatılmaması gerektiği Harbiye Nezareti Merkez dairesine bildirilmiştir. Belgeyi ele alan bir çalışma için bkz. Ayşe Yılmaz, "İstanbul'da İşgal Yılları ve Sinema", <https://www.tsa.org.tr/yazi/yazidetay/185/istanbul%E2%80%99da-ısgal-yillari-ve-sinema> [Erişim Tarihi: 04.01.2016].

102 Arşiv belgelerinden gördüğümüze göre sinematograf için gerekli olan kömür, gaz, eter, oksijen, dinamo makinası, elektrik lambası vb. alet ve edevatın kullanımı ve gümrükten geçirilmesine ilişkin kısıtlamalar söz konusu. 1896 yılında Fransız Jamin'in hareket-i insaniye ve hayvaniyeyi gösteren sinematograf aleti için gerekli elektrik lambasını gümrükten geçirmek için karşılaştığı zorluk ve sonrasında Fransız sefaretini devreye sokarak bu engeli aşmaya çalışması bu uygulamaya dair bilgi vermesi bakımından önemli. Hariciye Nezareti, Fen müşavirliği ve Fransız elçiliği ile yapılan karşılıklı yazışmalar sonrası lambanın gümrükten geçirilmesine izin verilmiş olsa da bu yazışmalar devam ederken Jamin ülkesine dönmüştür. BOA, BEO, 799 59906 1 1314 M 13; BOA, BEO, 818 61293 1 1314 S 18; BOA, BEO, 829 62116 1 1314 Ra 10; BOA, HR.TH, 181 79 2 1896 09 10; BOA, İ.RSM, 6 22 7 1314 R 12; BOA, BEO, 843 63218 1 1314 R 18. Mösyö Jamin ile ilgili bir çalışma için bkz. Mustafa Gökmen, "Osmanlı Arşivindeki Sinema ile İlgili Belgeler (1)", *Antrak*, 1997, sy. 66, s. 27-29. Aynı yazarın, aynı konu ile ilgili sonraki bir tarihte yayınlanmış makalesi için bkz. Gökmen, "Mösyö Jamin Türkiye'ye Sinemayı Getirdi Dediklerimizden de Önce Getiren Adam", *Altıyazı*, 2002, sy. 10, s. 77-79. Bir başka örnekte, 1905 yılında Avusturya tebasından Mösyö Frans Prohaska'nın beraberinde getirdiği elektrikle çalışan sinematograf için dinamo vasıtasıyla çalışan sinematografların Memalik-i Şahaneye duhulü yasak olduğu gerekçesiyle başlangıçta onay verilmemiş, ancak bu engellenmenin serbest ticaret anlaşmasına uygun düşmediği gerekçesiyle yapılan itiraz neticesinde dönüşünde geri götürmek üzere, Heyet-i Fenniyece kontrol edildikten sonra ruhsat verilmesi bildirilmiştir (BOA, BEO, 2625 196810 7 1323 Ca 15; BOA, BEO, 2615 196053 2 1323 Ca 21; BOA, HR.İD, 2083 12 2 1323 C 22; BOA, Y.A.RES, 132 72 3 1323 B 11). Aşlında Osmanlı Devleti'nin yangın konusundaki hassasiyetinin hiç de boş olmadığını gösteren bir örnek Selanik'te yaşanmıştır. *Saadet Gazetesi*'nde yayınlanan bir habere göre, 1908 yılında bayramın birinci günü olan Pazartesi günü akşamı saat 2 civarında

Zabtiye Nezareti belgeleri içinde yer alan bir belgeden edindiğimiz bilgiye göre sinematograf için gerekli elektriğin çekilmesi belediyenin iznine tabi. BOA, ZB, 390 38 1 1323 A 18 nolu belgede Odeon Tiyatrosu'nda sinematograf için gerekli elektriğin çekilebilmesi için belediyeden izin alınması vurgulanıyor. Sinema ve tiyatrolarda gerekli elektrik tesisatının döşenmesi, onarımı ve kullanımı sonraki yıllarda da önemini korumuş ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Nitekim Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde yer alan 1924 tarihli bir belgede sinema ve tiyatro binalarının elektrik tesisatlarının halkın rahatını temin edecek, sıhhi kurallara uygun ve herhangi bir kaza ve yangına sebebiyet vermeyecek şekilde yapılması için gerekli şartları düzenleyen bir yönetmeliğin tasdiğiyle karşılaşılıyor.¹⁰³

Bir başka belgede de gürültü yaptığı için çalıştırılmasına izin verilmeyen bir sinematograf makinesine rastlıyoruz. İzmir'de sinematograf sahibi bir İtalyan'ın sinematograf makinesi gürültü ettiği gerekçesi ile faaliyetten men edilmektedir. Ancak söz konusu İtalyan'ın aynı gürültüyü yaptığı halde çalışmasına müsaade edilen bir Fransız sinemasını örnek göstererek duruma itiraz ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Bir başka sansür, sinema gösterim mekanları ile alakalı.¹⁰⁵ Burada iki ana husus karşımıza çıkmakta; mekanın çevresel ve teknik özellikleri. Tiyatro, sinema ve buna mümasil eğlence yerlerine ilişkin nizamnamelerin 4. maddesinde binanın kargir bir yapı, kapılarının geniş ve çıkışlarının birden fazla olması vurgulanmaktadır. Münasip mahallerde muhtemel yangına karşı gerekli alet ve edevat da bulundurulması şart koşulmuştur. Binanın sağlamlığı ve lu'biyat mahalli olarak kullanılmaya elverişli olup olmadığı da Heyet-i Fenniye, Heyet-i Sıhhiye ve İtfaiye Kumandanlığınca yapılacaktır (Madde 2-3).¹⁰⁶ Bu şartları taşımayan mekanlarda

Selanik Beyaz Kule Terakki Bahçesi Kışık Tiyatrosunda sinematograf gösterilmekte iken sinematograf cihazı, elektrikten kaynaklanan yangın nedeniyle küle dönmüş, yangın locaya sirayet etmiş, seyirciler büyük telaş içinde kapılara yönelmiştir (BOA, DH.MKT, 2645 30 5 1326 Z 08). Yangın ve sinema ilişkisini konu edinen bir çalışma için bkz. Nezih Erdoğan, "Erken Sinemanın Kazası: Nitrat Yangınları ve Önlemleri", *Toplumsal Tarih*, 2015, sy. 255, s. 56-60. Ayrıca bkz. Nezih Erdoğan, "Erken Sinemanın Kazası: Nitrat Yangınları ve Önlemleri", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/281/erken-sinemanin-kazasi-nitrat-yaniginlari-ve-onlemler> [Erişim Tarihi: 11.10.2016].

103 BCA, 30.18.1.1. / 12 58 20 1924 12 3.

104 BOA, BEO, 3938 295322 3 1329 N 25; BOA, DH.SYS, 75 1 6 1329 N 29.

105 Mekanların denetimi ile ilgili örnek bir çalışma için bkz. Özde Çeliktemel Thomen, "Osmanlı İstanbul'unda Sinema Salonlarındaki Gösterimlerin Denetimi", *Sinema Sinema Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 9, sy. 1, s. 81-112.

106 BOA, DH.EUM.VRK, 28 13 17 1334 Za 19. Sinemaya ilişkin hukuki düzenlemeler bahsinde söz konusu nizamname kayıtlarına yer verildiği için burada sadece örnek bir kayıt vermekle yetindik. Sinema mekanları ile ilgili dikkat çekici bir diğer düzenleme bulaşıcı hastalıklarla mücadelede halk sağlığı bağlamında alınan tedbirler. Nitekim 1916-1917'lerde İstanbul ve civarında baş gösteren lekeli humma (Tifüs) salgınında Sıhhiye Nezareti'nce gerekli önlemlerin alınması gündeme gelmiş ve bu minvalde sinema ve tiyatro mekanlarında halkın uzun süre oturacağı yerlerde kadife ve kumaş döşemelerin, halı ve seccadelerin yerine

sinematograf gösterimlerine müdahale edilmiş görünmektedir. Uşak'ta sinematograf gösterimi yapan Dimitri Paskavale ile bölgedeki resmî görevliler arasında yaşanan hadise bu durumun sadece bir örneği. Yüksek ve dolambaçlı merdivenle çıkılan bir yer olması ve bir tehlike durumunda seyircilerin kolayca çıkabilmeleri mümkün olmadığı için Paskavale'nin sinematograf gösterimi için kiralamak istediği mekana ruhsat verilmemiş, tehlikesiz bir başka mekanda gösterimini yapabileceği söylenmiştir.¹⁰⁷ Bir başka kayıta ise İngiliz elçiliğinin yakınında bulunan bir mahalde sinema gösterimi yapmak üzere başvuran Avusturyalı Molyö Çepiç/Leo Çepiç'in talebi gösterim yapmak istediği mekanın Ermeni Kilisesi'ne açılan iki kapısı bulunduğu için Zabıtaca yapılan tetkikinde mekanın kullanımı önce uygun görülmemiş, ancak Avusturya elçiliğinin devreye girmesi ile yapılan mütalaalar sonucu kendisine izin verilmiştir.¹⁰⁸

Çoğu zaman cami, türbe, kilise vb. kutsal mekanların yanında veya yakınındaki mekanlarda, okul veya hastane bahçelerinde sinema ihdas edilmesine, sinematograf gösterimi uygun görülmemiştir. Kıbrıs Kadısı Ali Rifat Efendi tarafından gönderilen tahriratta Kıbrısta Şer'î Makeme ve Sarayönü Camii karşındaki evkafa ve şahsa ait

muşamba ve maroken döşenmesi veya cilalı tahta halinde bırakılması istenmiş, temizlikle ilgili yeni önlemler getirilmiştir (bkz. DH.UMVM, 35 31 18 1334 B 25; DH.UMVM, 96 6 10 1335 C 08). Türk sinemasına ilişkin çalışmada Beyoğlu "Sinema ve Halk Sağlığı" başlığı altında konuya temas etmekte, Mehmet Temel'in Türkiye'de bulaşıcı hastalıklar konulu makalesine atıf yaparak belge numarasını DH.İD, 1064-2 olarak vermektedir. Ancak Temel'in çalışmasında DH.İD, 164-2 olarak geçen kayıt Balkan Savaşı sonrası Osmanlı topraklarına gelen asker ve muhacirlerde koleranın yaygın olduğundan, Kartal, Tuzla, ... Makriköy gibi bulaşıcı hastalıkların sıkça görüldüğü için aşı uygulamasından, buradaki askerî birliklerin daha güvenli yerlere sevk edildiklerinden bahsetmektedir (s. 230-231). Temel, sinema ve tiyatroları da kapsayan tedbirlere ilişkin kaydı DH.UMVM, Dos 11 /43, nr 13 şeklinde vermektedir (bkz. s.231). Muhtemelen sonradan belge revizyona tabi tutulduğu için şu an söz konusu kayıtlara bu makalede verdiğimiz gömlek ve dosya numaraları üzerinden ulaşılmaktadır. Beyoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Sineması*, s. 164; Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklar Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*, 1998, sy. 6, s. 227-243.

107 BOA, DH.UMVM, 110 11 2 1329 R 10; BOA, DH.İD, 65 2 2 1329 R 26.

108 BOA, ZB, 56 45 1323 Ke 29; BOA, ZB, 56 47 1 1323 Ks 12; BOA, ZB, 56 61 -A 2 1323 Ks 12; BOA, BEO, 3234 242476 7 1325 Z 19; BOA, BEO, 3235 242565 2 1325 Z 2. Avusturya tebasından olan bu kişi ile ilgili orijinal belgelerde de yazım farklılığı mevcut. Bu nedenle her iki yazım şekline göre okunmuş şeklini de verdik. Arşiv kaydı belge özetlerindeki (BOA, ZB, 56 61 -A 2 1323 Ks 12) nolu kayıt ve Özuyar'ın, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar* adlı kitabındaki (s. 73) (BOA, ZB, 56 45 1323 Ke 29) nolu kayıttaki isimlerin Yuca Pic, Yuca Pici şeklindeki okunuşları ise sehven bu şekilde okunmuş olmalı. Zira aynı kaydı (BOA, ZB, 56 45 1323 Ke 29) içeren, *Osmanlı'da Gösteri Sanatları* adlı arşiv kayıtlarından örnek belgelere yer veren çalışmada Molyö/Leo Çepiç şeklinde okunmuştur. Bkz. Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013, s. 73; Resul Köse ve Muzaffer Albayrak (haz.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Gösteri Sanatları*, s. 362-363. Aynı şahsın yine Beyoğlu'nda İngiliz elçiliği yakınında başka bir mekanla ilgili ruhsat talebi de söz konusu (BOA, ZB, 73 119 2 1323 Ks 12).

arsaya tiyatro ve sinema kurulması müessesat-ı diniye ve hayriyeye hüürnetsizlik olarak görölmüş ve engellenmesi istenmiştir. Müsteşarlıktan gönderilen cevapta hükümetin buna müdahaleye hazır olmadığı bildirilmiş olsa da talebin bizatihi kendisi konuya yaklaşımı yansıtmaması bakımından önemli.¹⁰⁹ Kayıtlardan toplumun da bu hususta duyarlı olduğunu görüyoruz. Nitekim BOA, DH.İ.UM, 19 17 1 20 5 1339 L 05 nolu kayıтта Kocamustafapaşa Mahallesi'ndeki Sümböl Sinan Türbesi ve Cami-i Şerifi yanındaki Numune Mektebi'nde çalgı çalındığı, sinema oynatıldığı iddiasıyla ve bunun önlenmesi isteğıyle mahalle sakinlerince ilgili makamlara müracaat edildiğı görölmektedir. Yapılan tahkikat sonucu çalgı çalınma iddiasının doğru olmadığı, sinemanın ise resmî makamların izniyle Ramazan münasebetiyle ihdas olunduğı anlaşılrsa da bu müracaat toplumun konuya olan hassasiyetini göstermektedir. 1908 tarihli bir kayıтта ise Beyazıt Caddesi'nde Mustafa Efendi Lokantasında Ramazan ayında ve bayramda sinematograf gösterimi için izin isteyen İtalya vatandaşı Lafesendle'in izin talebi üzerine semt sakinlerinin bu gösterimlerden rahatsız olmayacaklarına dair Şehzade Polis Müdüriyetine bir dilekçe sunduklarını görüyoruz.¹¹⁰ Bununla birlikte zaman zaman Mevlid kandili gibi dinî gün ve geceler vesilesiyle tiyatro ve sinema gibi eğlence mahallerinde oyunların yasaklandığına şahit oluyoruz.¹¹¹ Donanma Cemiyeti'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda ise Ramazan münasebetiyle kadınlara yönelik yapılan sinema gösterimleri için okul bahçelerinin kullanıldığı ancak bunun uygun olmadığı nazar-ı dikkate alınarak kendilerine Darülfünun'un konferans salonunun tahsisi talep edilmektedir. Ancak, talebe olumlu dönüş yapılmamıştır.¹¹² Şam'da askerî hastahanenin bahçesinin bir kısmına İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin inşa etmek istediğı sinema binası da uygun görölmemiş, bu girişime uzun süre muhalefet edilmesine rağmen araya Cemal Paşa'nın girmesi ile bahçenin bir köşesinde, söz konusu alanın satışı suretiyle, sinema salonu inşasına rıza gösterilmiştir.¹¹³ Yine aynı şekilde gelirleri şehit çocuklarına harcanmak üzere Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Gülhane Parkı'nda inşa etmeyi düşündüğü panoramanın burada inşası uygun görölmemiş, başka bir arsa tahsisi gündeme gelmiştir.¹¹⁴

Sinema mekanlarının teknik ve çevresel faktörler dışında müdahaleye maruz kaldığı bir başka husus, damgasız bilet ile gösterim yapmalarıdır. Bu tür durumlarda

109 BOA, KB.MAA.FE, 9 61 3 1918 09 11; BOA, KB.MAA.FE, 4 26 2 1918 08 31.

110 BOA, ZB, 56 79 3 1324 A 21.

111 BOA, DH.EUM.AYŞ, 48 26 2 1339 Ra 11. Belge ile ilgili bir çalışma için bkz. Ayşe Yılmaz, "Osmanlı'da "Kutlu Doğum Haftası", Sinema ve Tiyatro", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/80/osmanli-da--kutlu-dogum-haftasi--sinema-ve-tiyatro> [Erişim Tarihi: 20.04.2015].

112 BOA, MF.MKT, 1216 71 2 1334 Ş 22.

113 BOA, DH.KMS, 32 63 5 1333 Ş 21; BOA, ML.EEM, 1228 6 38 1333 Nisan 02.

114 BOA, DH.UMVM, 96 52 7 1333 L 11.

salonların faaliyetten men edilip geçici süre kapatıldığına şahit oluyoruz.¹¹⁵ Aynı şekilde sinemalarda hissîyat-ı diniyeyi rencide edecek, enbiya-yı izamı yalan yanlış tasvirlerle gösteren, belli bir grubu veya sınıfı küçük düşüren filmlerin gösterilmesi veya bu tür oyunların oynatılması da şikayete konu olmuş ve faaliyetlerinin engellenmesi için ilgili makamlara bildirilmiştir.¹¹⁶ Sinema salonlarının propaganda amacıyla kullanımı da yasaklanmıştır.¹¹⁷ Bununla birlikte salonların çeşitli okul veya kurumlarca film gösterimi dışında müsamere düzenlemek ve hayır amaçlı tertip edilen balo, konser, tiyatro gibi gösterimler için de kullanılabilirdiğini görüyoruz.¹¹⁸

115 1916 yılında tiyatro ve sinema şirketlerinin giriş biletleri ücretlerinden darülaceze adına alınan aidatı vermekten kaçındıkları takdirde zabıtaca faaliyetten men edilmeleri öngörülmüş ve Men-i Tese'ul Nizamnamesine madde olarak eklenmiş ve damgasız bilet ile gösterimi yapılan oyunlardan dolayı geçici de olsa kapatma cezası uygulanmıştır (BOA, DH.UMVM, 116 34 8 1334 C 11; BOA, DH.UMVM, 116 79 3 1340 R 25; BOA, DH.UMVM, 116 74 1 1340 Ra 01). Yine Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 8 Temmuz 1919 tarihli bir başka kayıta ise İstanbul'da sinema ve tiyatro biletlerine Hicaz iane pulları yapıştırılmasından kaçınıldığına, zabıta tarafından gerekli denetimin yapılmasının polis müdüriyetine bildirildiğine şahit oluyoruz (BOA, DH.UMVM, 47 61 5 1337 L 09).

116 Örnek belgeler için bkz. BCA, 30.10.0.0. / 146 43 4 1923 06 03 nolu belgede Ramazan ayında sinemalarda gösterilen "Yusuf Aleyhisselam Kısası" adlı bir filmin dinî figür ve değerleri yanlış tasvir ettiği gerekçesiyle Trabzon Müftülüğü ile Erzurum'un ileri gelen tüccarları, toplumun bilgi, görgü ve ahlaklarını geliştirecek filmler gösterilmesi gerekirken "hissîyat-ı İslamiyeyi rencide edecek" ve "enbiya-yı izam hazeratını yalan yanlış tasvirlerle" gösteren bu tür filmlerin yasaklanması için ilgili makamlara müracaat etmiş ve gösterime müdahale edilmesini istemişlerdir. Ceza kanununun 99. maddesininin 3. zeyli gereğince uyulması gereken kurallar hatırlatılarak, tanınmış din ve mezheplerin herhangi birini tahkir eden, ahlaka mugayir ve ülkenin asayişine zarar verecek türden filmlerin gösterilmeden önce gözden geçirilmesi ve bu hükme uygun düşmeyen durumlar söz konusu olursa gereğinin yapılması dile getirilmiştir. BCA, 30.10.0.0. / 86 566 9 1924 04 22. Milli Sinema'da Anadolu Temsil Yurdu tarafından oynanan ve ilmiye mensuplarını tezyif eden oyun hakkında Diyanet Başkanlığından başvekaletle gönderilen yazıda, konuyla ilgili gerekli girişimlerin yapılması istenmektedir. Yine benzer sebeplerle şikayete konu olan "Yakub'un Kuyusu" başlıklı film için bkz. dipnot 99. Bu 3 belgeyi içeren bir çalışma için bkz. Ayşe Yılmaz, "Türk Sinemasının Gayya Kuyusu: Milli ve Dini Hassasiyetler", <https://www.tsa.org.tr/yazi/yazidetay/146/turk-sinemasinin-gayya-kuyusu--milli-ve-dini-hassasiyetler> [Erişim Tarihi: 03.10.2015].

117 Örnek bir kayıt için bkz. BOA, HR.SFR, 04. 791 5 1 1904 05 30 Müteferrik: *Daily News* gazetesi muhbiri Charles Nobel tarafından, Varna'da belediyenin desteği ile Union adlı salonda sinematografla Bulgar komite ve çete faaliyetleri gösterileceği ilan edilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsü önlemek için gerekli girişimlerde bulunduğu görülmektedir.

118 Örneğin, Eyüb Sultan İdman Yuvası tarafından Osmanlı İhtiyat Zabitanı Sineması'nda bir müsamere düzenlenmesine izin verilmiştir (BOA, DH.EUM.AYŞ, 16 30 3 1337 L 22). Yine BOA, DH.UMVM, 116 49 4 1337 N 03 nolu kayıta Apollon Sineması'nda Rum Fukara Kadımlar Cemiyetince Rum yetimleri ve mültecileri yararına bir balo düzenlendiğini görüyoruz.

2. Arşiv Kayıtlarında Denetim

Belgelerde hukuki düzenlemeye tabi tutulan bir başka husus denetim konusudur.¹¹⁹ Bu denetim, gösterilecek filmler, gösterim koşulları, gösterim mekanları, gösterim için gerekli alet ve edevatın temini ve gümrükten geçirilişi, ruhsat ve izin, gösterilecek ve çekilecek fotoğraflar, seyahat izinleri, gösterilecek filmlere dair ilan ve afişler¹²⁰, temaşa vergisi, darülaceze vb. sosyal kurumların yanı sıra

119 Tiyatro, sinema vb. lu'biyat mahallerinin denetiminden, gösterilecek filmlerin ve fotoğrafların denetimine, lu'biyattan alınan vergilerden bu sahada faaliyet gösteren müesseselere, bu amaçla yapılan seyahatler, gerekli alet ve edevatın temininden denetimden sorumlu birim ve kişilere varıncaya kadar denetim çok geniş bir sahayı içermektedir. Bu bazen tiyatro vb. yerlerin denetimine dair nizamnamenin ilgili kurum ve kişilerle paylaşılmasına (BOA, DH.EUM.MEM, 72 46 1 1334 S 28); bazen denetim için kabul edilen usul ve kaidelerin tatbikinin sağlanmasına (BOA, DH.UMVM, 116 66 5 1339 Z 09); bazen muhtaç öğrenciler yararına düzenlenen sinemadan elde edilen gelirin gereği gibi harcamp harcanmadığına (BOA, DH.UMVM, 130 86 2 1333 C 18); kimi zaman maarif için mahalli yardımla alınan sinema makinesinin kaymakamlıkça bedelsiz alındığı şikayetinin denetlenmesine (BOA, DH.EUM, 6. Şb 18 14 1 1335 L 08); hatta bazen Adana Rum Sineması gelirlerinin Yunan Hükümeti'ne gönderildiği ihbarı (BOA, DH.EUM, 3. Şb 1 24 6 1332 N 26; BOA, HR.SYS, 1720 27 2 1914 08 04); Bulgaristan'dan gelen şüpheli şahıslar arasında bulunan sinema şeridi işiyle uğraşan ve İstanbul'a Balkan treni ile gelen Alman asıllı bir şahsın (Molen Ayzen) ve Sofya'da kimlerle görüştüğünün incelenmesi (BOA, DH.EUM; 1. Şb. 12 29 15 1336 Z 06; BOA, DH.EUM, 5. Şb. 41 20 5 1335 L 18); Heybeliada'da ikamet edip Beyoğlu Odeon Tiyatrosu'nda aktör olduğu söylenen Kosta Makrapolid adlı bir kişinin mevcut olup olmadığı (BOA, DH.EUM.THR, 49 23 2 1328 N 04) gibi istihbarat niteliği taşıyan bilgilerin doğruluğunun denetlenmesine; bazen İtalyan Sefaretinden iki katibin El-Hamra Sineması'ndan çıkarken saldırıya uğraması gibi bir vukuatın (BOA, HR.İM, 258 58 1 1927 11 21) araştırılması; kimi zaman bir mekan (BOA, DH.UMVM, 116 72 2 1340 S 16); kiminde giriş biletleri (BOA, DH.UMVM, 47 61 2 1337 L 09); kiminde bir seyahat esnasında yollarda çekilen fotoğraf veya sinema filminin (BOA, DH.EUM.SSM, 5 6 2 1334 C 09; BOA, DH.EUM.VRK, 28 5 3 1334 C 09) tahkikata uğramasına ilişkindir. 1925'lere gelindiğinde ise filmlerin konularını içeren listelere rastlıyoruz. Nitekim Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'ndeki bir belgede 1925-1929 yılları arasında muhtelif sinema filmleri ve konularını içeren bir liste yer almaktadır (BCA, 180.9.0.0. / 14 79 1 1925 05 03- 1929 07 29).

120 İlan ve afişlerle ilgili belli kural ve düzenlemeler söz konusu. İlan ve afişler de denetim ve sansürün bir parçası, aynı zamanda ekonomik boyutları da mevcut. Örneğin, Makriköy'de (Bakırköy) belediye bahçesindeki tiyatrodaki Mösyo Galistini tarafından gösterilecek sinematograf manzarasına mahsus ilannamede tab olunduğu matbaanın ismiyle sokak ve numarası yazılmamış olduğundan tab eden hakkında gerekli muamelenin yapılması ve hangi matbaada tab edildiğinin araştırılarak bildirilmesi istenmektedir (BOA, DH.MKT, 1270 42 2 1326 C 19). Söz konusu ilannamenin yaklaşık 10 gün sonra tab eden matbaa ve kaç adet basıldığını bildiren bir yazı ile takdim edildiğini görüyoruz (BOA, ZB, 324 44 1 1324 05 17). Tiyatro ve sinema ilan ve afişlerinin neşir ve ilanına getirilen kural ve kısıtlamalara uyulmaması durumunda uygulanacak müeyyedeler de belgelere yansımıştır. BOA, DH.EUM, 6. Şb. 31 29 6 1336 Ca 5 nolu kayıta bunlara uymayanların Meclis-i Vükela kararıyla Divan-ı Askeriye'ye tevdi olunacakları ifade edilmektedir. İlanlar sansür memurlarınca denetlenmektedir. Nitekim, Beyoğlu'nda Palamari matbaasında tabolunan sinematograf ilan varakasında sansür memuru tarafından çıkarılan fıkranın aynen tab ve neşir olunmasından

Hicaz Demiryolu aidatı için tiyatro ve sinema biletlerinden alınacak vergilere kadar pek çok konuyu içermektedir.

Söz konusu denetimler zabıta, kontrol memurları/müfettişlerince veya polis memurlarınca yerine getirilmekle beraber görevlilerin kendileri de denetime tabidir. Burada karşımıza iki tür denetim çıkıyor: Ya kendileri ve yerine getirdikleri görevleri ile ilgili bir tahkikata veya sorguya tabi tutulmalarına ya da tiyatro ve sinema gibi lu'biyat mahallerine girişte kendilerine gösterilen imtiyazın kullanımına dair.¹²¹ Memurlar hakkında müessese sahipleri tarafından hukuka aykırı uygulamaları nedeniyle şikayetler de mevcut.¹²²

dolayı sorumlusu hakkında gerekenin yapılması istenmektedir (BOA, DH.MKT, 1113 35 4 1324 B 09). Diğer bir belgede (BOA, DH.UMVM, 106 46 1338 9 R 22) elden dağıtılan sinema ve tiyatro ilanlarına yapıştırlacak puldan başka Encümen-i Emanet kararıyla iki para resm alınacağına Maliye Nezareti'ne bildirilmesi hükmüne rastlıyoruz. Yine BOA, DH.KMS, 60 63 17 1339 B 03 nolu belgede sinemacı Abdidin Bey ile Üsküdar Belediyesi arasında seyyar sinema ilanının ruhsatsız teşhir edilmesinden dolayı yaşanan hadise sonrası gelişen olayları ve kendisini İtalyan tebasından gösteren Arnavut asıllı Abidin Bey'in ilanlardan ve diğer rüsumlardan belediyeye 45.800 kuruş borçlu olduğunu görüyoruz.

121 BOA, DH.UMVM, 114 50 1 1340 B 09; BOA, DH.UMVM, 116 68 1 1340 S 07; BOA, DH.UMVM, 116 70 2 1340 S 12; BOA, DH.UMVM, 116 71 1 1340 S 15 ve S 16; BOA, DH.UMVM, 116 74 1 1340 Ra 01; BOA, DH.UMVM, 117 97 3 1340 C 11; BOA, DH.EUM.VRK, 28 53 2 1336 C 17; BOA, DH.EUM.THR, 5 35 1 1327 N 11; BOA, DH.UMVM, 28 1 1338 R 02; BOA, DH.UMVM, 117 28 2 1341 M 05; BOA, DH.UMVM, 116 72 2 1340; BOA, DH.UMVM, 117 25 4 1340 Z 20; BOA, DH.UMVM, 116 35 12 1334 B 26; BOA, DH.UMVM, 117 5 31 1340 C 27. Süleyman Beyoğlu, vazifelerinde lakaydıkları görülen Şark İttihad Tiyatro ve Sinema Şirketi çalışanları ile darülaceze memurları hakkında yapılan takibatla ilgili bir belge paylaşmaktadır. Beyoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği belgeleri (DH.HMŞ, 37 / 47 ve 37 / 55) arasında bulunan söz konusu belgeler araştırmacıya kapalı olduğu için orijinal metne ulaşamadık. Metinlerin latinizasyonu için bkz. Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması*, s. 376, 380. DH.UMVM, 116 71 1 1340 S 15 nolu belge ile ilgili olarak bkz. Ayşe Yılmaz, "Osmanlı'da Bir Sinema Müfettişinin Serzenişleri", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/75/osmanli%E2%80%99da-bir-sinema-mufettisin-in-serzenisleri> [Erişim Tarihi: 25.03.2015].

122 Örnek metinler için bkz. BOA, DH.MB.HPS.M, 48 29 1 1340 B 03 nolu belgede Üsküdar'da İhsaniye Sineması Müdürü, müdürü bulunduğu sinemanın Polis Müdür-i Umumi Esad Bey tarafından kapatılarak kendisinin de dövüldüğünü beyan ile zarar ziyanın tazminini istemektedir. BOA, DH.MUİ, 41 58 7 1327 Z 16 nolu kayıta ise Adapazarı'nda sinematograf gösterimi yapan Fransız tebaasından Doklonil Antuan'ın belediyeye ödemesi gereken ruhsat harcını ödemediği için bir gece faaliyetten men edildiği ve akabinde harcı ödeyince kendisine izin verildiği bildirilmektedir. Ancak Antuan belediyeden ruhsatın on beş gün geçtiği halde verilmemesi, kendisinden işinin halledilmesi için rüşvet istendiği, biletlerinin satışına engel olunmak için halkın yanlış bilgilendirildiği gerekçeleri ile zararının tazminini istemektedir. Bu belge ile ilgili olarak bkz. Ayşe Yılmaz, "Osmanlı'da Bir Gezgin Sinemacı", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/265/osmanli-da-bir-gezgin-sinemaci> [Erişim Tarihi: 29.08.2016]. BOA, DH.UMVM, 92 74 5 1337 Z 26 nolu belgede ise Giresun Belediye Başkanı Osman Ağa'nın Madam Pavlidi Sineması'ndan usulsüz vergi aldığı gerekçesi ile Trabzon Vilayeti'ne şikayet edildiğini görüyoruz. Yapılan tahkikat neticesinde sinemanın belediyece faaliyetten men edilmediği ancak belediye başkanı Osman Ağa'nın Belediye Rüsümü Kanununun 4. maddesi

a. Sinema/Sinematograf Gösterimlerinde Denetim

Sansürlen film örneklerinden de görüleceği gibi filmler ahlaka ve genel asayişe mugayir, padişahı, Osmanlı Devleti'ni ve tebasını küçük düşürücü olup olmamasına göre denetime tabi tutulmaktadır. Ayrıca, halkın dinî ve millî duygularını zedeleyecek türden, peygamberlere ait menkbelere ve tarihî olaylara ait filmlerin, sinemalarda gösterilmeden önce kontrol edilmesi istenmiştir.¹²³ Sinemaya ilişkin nizamnamelerden ve çeşitli kurum ve kuruluşlar arasındaki yazışmalardan şahit olduğumuz üzere sinemalarda, eğitim-öğretim amaçlı, Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi ve askerî gücünü gösterecek, vatanperverlik hissiyatını kuvvetlendirecek nitelikte filmlerin gösterimine izin verilirken¹²⁴ gayri ahlaki unsurlar içeren, cinayet ve anarşistlik sahneleri barındıran asayişe mugayir filmler

gereğince aylık 1000 kuruş belediye vergisi istemesi üzerine sinema sahibince kapatıldığı tespit edilmiş, Osman Ağa'nın Mahalli Belediyelerin Usul-i Muhasebe-i Belediye Kanununun 16. maddesi gereğince bir tarife belirlenmedikçe böyle bir talebi olamayacağından, hakkında Ceza Kanunu'nun 102. maddesine istinaden tahkikat açılması istenmiştir. Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)* adlı çalışmasında bu belge kaydını sehven olsa gerek (BOA, DH.UMVM, 51-2/24) olarak vermektedir (bkz. s. 269).

- 123 BCA, 51.0.0.0. / 5 43 2 1923 7 10. Bu denetim aşlında sinematograf gösteriminden çok önce başlamış, gerek Osmanlı topraklarında gerekse yurtdışında halkın dinî duygularını rencide edecek, tiyatro ve piyeslere izin verilmemiştir. Örneğin Paris'te sahneye konan "Muahammed'in Cenneti" adlı piyesin oynanmaması için gerekli girişimlerde bulunulmuş, ancak bir netice alınmadığı Paris sefirince bildirilmiştir (BOA, HR.SYS, 1827 50 1898.06.18; BOA, HR.SYS, 1827 51 1900.10.21; BOA, HR.SYS, 1827 52 1906.05.17; BOA, HR.SYS, 1827 53 1906.05.17; BOA, HR.SYS, 1827 54 1908.02.13). İ.DH, 1256 98668 1 1309 Ca 17 nolu belge de diyanet ve İslami adaba aykırı oyunların bilumum tiyatrolarda gösterilmemesine ilişkindir. 1892 tarihli bir belgede ise Yusuf (as) kıssasının tiyatrodaki sahnelerinde haberi üzerine buna müsaade eden Trabzon valisi Ali Bey'in görevinden azledildiği ve yerine Maliye Nezareti müsteşarı Kadir Bey'in tayin edildiğini görüyoruz (BOA, Y.PRK.BŞK, 25 108 4 1309 N 20). Yine 1895 tarihli bir belgede Marunilerin Beyrut'taki Medresetü'l-Hikme adlı okullarında Hz. Yusuf (a.s) kıssasının tiyatro olarak oynanacağı bildirildiğinde bu gibi oyunların tüm memlekette yasak olduğu için sahnelenmesine engel olunması ifade edilmektedir (BOA, DH.MKT, 398 66 8 1313 M 23). Ayrıca bkz. Dipnot 3.
- 124 BOA, MF.MKT, 1230 37 5 1335 Z 16 nolu belgeye göre Dersaadet Merkez Kumandanlığı tarafından yaptırılan Ordu Sinemasında memleketin muhtelif yerlerindeki savaşları gösteren ve vatanseverlik hissiyatını artıran filmlerin uygun ücretle öğrencilere gösterilmesi istenmiştir. Yine okullarda gösterilmek üzere Darülmualimin fotoğraf muallimi Necati Bey'in Gelibolu Cephesi'nden fotoğraf aldığı Çanakkale Savaşı'nı da filme alacağı ve hatta mahalli fotoğraflar almak üzere Bağdat'a kadar gideceği, oradan da Babil Harabeleri'ne gittiği yönünde kayıtlar mevcut (BOA, MF.MKT, 1210 33 8 1333 Ş 25; BOA, MF.MKT, 1210 63 1 1333 N 13; BOA, MF.MKT, 1211 34 1333 L 14; BOA, MF.MKT, 1213 56 7 1334 S 18; BOA, DH.EUM, 2. Şb. 21 11 4 1334 B 06; BOA, DH.ŞFR, 530 104 2 1332 C 21). Bir dikkat çekici kayıt da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde karşımıza çıkmaktadır. BCA, 30.10.0.0. / 146 43 5 1923 08 22 nolu belgede Kazım Karabekir sinemaların ve filmlerin eğitimdeki önemine dikkat çekince Milli Eğitim Bakanlığı'nca bunun ehemmiyetinin farkında bulunduğu ancak bütçenin yetersiz olduğu söylenmektedir.

yasaklanmıştır.¹²⁵ Yabancı ülkelerdeki uygulamalar da dikkate alınarak özellikle önemli mekanlar ve askerî alana ilişkin filmlerin denetlenmesi öngörülmüştür. Film gösterimlerinin denetlenmesinin uluslararası diplomatik ilişkilere yansıyan boyutları da mevcut.¹²⁶ Uluslararası ilişkilere yansıyan diğer bir husus korsan film gösterimleri ile ilgilidir. Sinema şirketlerinden satın alınan filmlerin üçüncü şahıslara satılarak telif ücreti ödemeksizin gösterilmesi şikayete konu olmuştur.¹²⁷

b. Gümrük Serüveni, İzin ve Ruhsatlar

1895'te Paris'teki ilk gösterimin ardında kısa bir süre sonra; 1896'da Osmanlı topraklarına gelen sinemanın Osmanlı'ya girişine dair en önemli kayıtlardan biri şüphesiz sinema gösterimi için gerekli alet ve edevatın gümrükten geçiş serüvenidir. Bu kayıtlardan film gösterimi için gerekli alet ve edevatın temininin ve kullanımının izne tabi olduğu, gümrükten geçişine ruhsat verilen cihazların özellikleri, bu alet ve edevatın nasıl bir denetim mekanizmasına tabi tutulduğu bilgisini ediniyoruz. Daha önce de bahsettiğimiz üzere sinematograf gösterimi için gerekli elektrikli veya elektrikli cihazların kullanımı ve temini hususu Osmanlı Devleti'nde öncelikli bir yer tutmuş görünmektedir. Bu minvalde belgelerdeki

125 Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir genelgede (BOA, HR.İM, 48 56 2 1923 06 30), peygamberlerin hayatlarını ve tarihî olayları konu edinen bazı filmlerin sinemalarda gösterilmesi müslümanları rencide ve tahrik ettiği gerekçesi ile ister Osmanlı topraklarında isterse yurtdışında yapılsın bu sinema filmlerinin gösterime girmeden önce hükümet yetkilileri tarafından kontrol edilmesi istenmektedir. Genelgeye göre piyesler için öngörülen Ceza Kanununun 99. maddesinin üçüncü zeyli mucebince riayet edilmesi gereken bazı kaideler hakkındaki 28 Şubat 1327 tarihli kararnamenin 4. maddesinde “din ve mezheplerden birini tahkir eden ahlaka mugayir ve asayişe zarar verecek” ve beşinci maddesinde belirtilen “mevcut dinlerin adab ve icabına muhalif, halkı galayana getirecek” türden oyunların gösterilmesi yasaklandığı gibi bu tür filmler de aynı hükümlere tabi olarak yasaklanmıştır. Ayrıca bkz. “Arşiv Kayıtlarında Sansür” başlığı altındaki kayıtlar (93-99. dipnotlar).

126 Şeyh Senusi hazretleri ile İtalyanların muharebe ve mücadelesini gösteren sinema filmlerinin Millet Tiyatrosu, Makriköy (Bakırköy) Belediye bahçesinde ve Beşiktaş'ta Leşki (?) Tiyatrosu'nda gösterileceği haberi *Sabah* gazetesi sütunlarına yansıyınca seyirciler arasında İtalyan vatandaşlarının da bulunabileceği ve gösterilecek manzaralar arasında kendilerinin vatandaşlık hissiyatını rencide edebilecek görüntülerle karşılaşma ihtimali olabileceği ve bunun da iki devlet arasındaki iyi münasebetleri zedeleyebileceği beyanıyla İtalya sefaretince gösterimden vazgeçilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Osmanlı makamlarınca söz konusu filmlerin zabıtaca tahkikatı öngörülmüş ve nihayetinde sadaretin kararı üzerine filmlerin gösterilmesi yasaklanmıştır (BOA, HR.İD, 176 44 2 1914 05 10; BOA, HR.İD, 176 45 10 1914 06 04; BOA, HR.İD, 176 46 4 1914 06 19). BOA, DH.EUM.VRK, 28 5 3 1334 C 09 ve BOA, DH.EUM.SSM, 5 6 2 1334 C 09 nolu kayıtlarda ise Bağdad'a giden şahıslardaki sinema filmlerinin 6. Ordu Karargahı'na teslim edilmesi istenmiş, buradan Karargah-ı Umumi'ye gönderilip kontrol edildikten sonra sakıncası olmayan filmlerin sahiplerine iade edilmesi bildirilmiştir.

127 BOA, HR.İM, 244 8 5 1924 09 20. Özellikle Amerikan sinema şirketlerinin şikayetiyle gündeme gelen telif hakkı meselesi mevcut telif hakkı kanununda değişiklik yapılması talebiyle Meclis'e de taşınmıştır. Bkz. BCA, 30.10.0.0. / 146.43.11 6 1327 03 31.

yangın vurgusu dikkat çekici. Bu da şüphesiz, bu konudaki denetimin şekillenmesinde etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu cihazların kullanımı, paylaşımı ve teminine ilişkin denetim ve izinler, gümrük vergisinden muafiyet talepleri de mevcut.¹²⁸

128 1896'da Osmanlı topraklarına sinematograf gösterimi için gerekli elektrik lambasını gümrükten geçirebilmek için Fransız tebasından Mösyö Jamin ve 1905 tarihinde de Prohaska'nın deneyimini aktarmıştık (Bkz. Dipnot 103). Jamin'den 4 yıl sonra; 1900 yılında bir başka Fransız; Pierre Victor Constinsouza'nın sinematograf için Marsilya'dan getirteceği kömürün gümrükten girişine izin verilmesi talebiyle karşılaşıyoruz (BOA, Y.A.RES, 110 44 3 1318 Ş 23). Aynı şahısla ilgili bir başka kayıt ise bir mektup: Abdülhamid'e hitaben yazılmış mektupta Victor sinematograf için gönderilen parayı aldığından bahsetmekte ve şükranlarını ifade etmektedir (BOA, Y.PRK.TKM, 2 34 2 1296 M 04). 1905'e geldiğinde dinamodan başka bir vasıta ile çalışan sinematografların Heyet-i Fenniyece kontrol edildikten sonra gümrükten geçirilebileceğini görüyoruz (BOA, Y.A.RES, 132 72 3 1323 B 11). Yine Weinberg'in gümrüğe gelen aletlerinin ve makinelerinin gümrükten geçirilmesi ile ilgili kayıtlar mevcut (BOA, BEO, 2525 189355 2 1323 M 06; BOA, BEO, 3204 240229 2 1325 Za 03). 1907-1908'lerde artık sinematograf için elektikli aletlere ruhsat verilmesinin kolaylaştığına şahit oluyoruz (BOA, İ.RSM, 21 3 4 1322 Za 17; BOA, İ.RSM, 21 16 7 1323 M 02; BOA, İ.RSM, 21 28 4 1323 S 21; BOA, İ.RSM, 24 16 4 1324 R 03; BOA, İ.RSM, 31 20 2 1326 Ca 01). Türk sinemasına dair yaptığı çalışmada Beyoğlu'nun sırasıyla BOA, İ.Rüsumat, 3/Za 1322; İ-Rüsumat 3/89; İ-Rüsumat 7/5; İ-Rüsumat 2/R 1324 şeklinde gösterdiği ve transkribe edilmiş metinlerine yer verdiği belgeler İrade - Rusumat fonu içinde bulunan bu belgelerdir (Bkz. Süleyman Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması*, s. 293-295, 297-298). BOA, Y.A.HUS, 511 135 5 1325 R 10 ve BOA, İ.RSM, 28 2 2 1325 R 13 nolu kayıtlarda Napoli'den gelen bir İtalyan sinematograf kumpanyasının beraberinde bulunan bir adet dinamo makinesinin gümrükçe teminata bağlanıp geçişine izin verilmiştir. Yine aynı yıl İngiliz tebasından Mr. Henri Kalvermanlı ve William Wood, sinematograf kullanmak üzere Dersaadet'e getirecekleri iki motor ve elektrik dinamosunu dönüşlerinde geri götürmek kaydıyla gümrükten geçirirler. Bununla birlikte sinematograf içinde muzır resimlerin olup olmadığının denetlenmesi de istenmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK, 77 60 2 3 1325 B 17; BOA, DH.MKT, 1203 80 1325 Ş 25; BOA, ZB, 390 125 1 1325 Ş 28). Bir başka örnek İtalya tebasından Mösyö Fil Pola Ornaç'i'nin İzmir ve Selanik tiyatrolarında oynatmak üzere İzmir ve Selanik gümrüklerine getireceği sinematografına ait elektrik makinesinin geçişine izin verilmesi ile ilgilidir (BOA, DH.MKT, 1226 91 7 1325 Z 21; BOA, İ.RSM, 30 12 4 1325 Z 04). Şura-yı Devlet ve Bab-ı Ali Evrak Odası belgeleri arasında yer alan belgelerde ise sinematograf kullanılmak üzere Roma'da bulunan bir İtalyan kumpanyası tarafından Dersaadet ve İzmir'e gönderilen elektrik makinalarının gümrükten geçirilmesi söz konusu. Yazışmalar yaklaşık bir sene sürmüştür. (BOA, BEO, 3229 242126 2 1325 Z 09; BOA, ŞD, 602 70 16 1326 Z 2). Bir başka İtalyan Mösyö Corco'nun da İstanbul, İzmir ve Beyrut'ta göstereceği sinematograf için gerekli alet ve edevatın gümrükten geçirilişi için ruhsat talebini görüyoruz (BOA, BEO, 3281 246071 5 1326 S 2; BOA, BEO, 3277 245736 2 1326 R 21). Zaman içinde gümrük resminden muafiyet talepleri de gündeme gelmiştir. Ancak bu taleplerin olumlu karşılanmadığı görülmektedir (BOA, HR.HMŞ.İŞO, 130 67 3 1337 Ke 5; BOA, BEO, 4702 352609 2 1340 R 29; BOA, HR.İM, 148 31 3 1925 06 23; BOA, HR.İM, 150 35 2 1925 07 08). Yine belgelerde karşılaştığımız diğer kayıtlar sinematograf vb. cihazların alımı, paylaşımı, kullanımı ile ilgili (BOA, MF.MKT, 1214 85 1 1334 Ca 15; BOA, MF.MKT, 1221 87 2 1335 S 29; BOA, MF.MKT, 1224 64 2 1335 C 09; BOA, MF.MKT, 1228 2 8 1335 L 08; BOA, DH.EUM.LVZ, 39 A 35 3 1335 R 24; BOA, DH.EUM.MH, 148 78 2 1335 R 29; BOA, DH.EUM.LVZ, 50 72 A 1 1338 Ca 12; BOA, DH.EUM.LVZ, 63 94 1 1340 B 29).

1908'de ilk yerleşik sinema salonu kuruluncaya kadar gezici sinemaların Osmanlı topraklarında kol gezdiği bir dönemde, film gösterimleri veya belli manzaraların görüntülerinin fotoğraflanması hususunda gelen taleplerin ve talepte bulunan şahısların denetimi ile ilgili kayıtlar da ilk dönem Osmanlı sinemasının seyri açısından değerli bilgiler içeriyor. Belgelerden edindiğimiz bilgiye göre söz konusu ruhsat ve izinler, ağırlıklı olarak Zabtiye Nezareti belgeleri arasında olmakla beraber tiyatro, sinema, fotoğraf dükkanı açmaktan gösterilecek film, oynanacak oyun, fotoğraflanacak karelere kadar bir çok hususu kapsamaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, sinematograf gösterebilmek için elektrik, dinamo makinesi, motor, lamba vb. ihtiyaç duyulan alet ve edevatın getirilmesi, satılması da izne tabi. Sinema salonu açmak için Karargah-ı Umumi İstihbarat şubesinden ruhsat alınması gerekiyor. Ruhsatsız iş yapanların denetimi mahalli zabıta memurlarına ait. Sinematograf gösterimi için çekilecek elektrik hattı için de belediyeden izin alınması şart koşulmuştur. Sinematograf göstermek için yapılan ruhsat taleplerine çoğunlukla olumlu yanıt verilmiş olmakla beraber zaman zaman izin verilmediğine de şahit oluyoruz.¹²⁹

Gerek Osmanlı topraklarına gerekse Osmanlı topraklarından Avrupa'ya film göstermek, sinematografla konferans vermek veya belli görüntülerin fotoğrafını çekmek amacıyla yapılacak seyahatler de izne tabi. Söz konusu seyahatler için seyahat varakası¹³⁰ alınması zorunlu. Bu zorunluluk ister Osmanlı tebasından olsun ister yabancı ülke vatandaşı olsun herkesi kapsamaktadır.¹³¹ Bu denetimi

129 BOA, ZB, 20 64 2 1322 Ts 25; BOA, Y.A.HUS, 511 135 3 1325 R 10; BOA, ZB, 390 38 1 1323 A 18; BOA, ZB, 73 31 1 1323 T 17; BOA, ZB, 56 45 2 1323 Ke 29; BOA, ZB, 56 47 1 1323 Ks 12; BOA, ZB, 73 119 1 1323 Ks 12; BOA, ZB, 56 61 -A 2 1323 Ks 12; BOA, ZB, 56 79 3 1324 A 19; BOA, DH.İ.U.M. EK, 70 3 3 1332 B10; BOA, DH.İ.U.M, 98 4 1 24 4 1335 M 14; BOA, DH.EUM.VRK, 28 51 2 1336 C 04; BOA, MF.MKT, 1234 53 3 1336 Ş 16. Sinema faaliyetleri için alınan izin ve ruhsatlar ile şirketlerin dahili nizamnameleri için ayrıca bkz. 77-78. dipnotlar.

130 1915 tarihinde Osmanlı topraklarında seyahat edeceklerin seyahat varakası alması zorunluluğu getirilmiştir. Seyahat varakalarının verilmesi ve kullanılması hususunda bir düzenleme yapılmış (BOA, DH.EUM.MTK, 80 32 2 1333 C 19) ve Osmanlı topraklarında seyahat varakası ile seyahat eden yabancıların isimleri, sayıları, güzergahlarını havi bir cetvelin her ay sonunda düzenlenip gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.EUM.MTK, 80 25 2 1333 Ca 27).

131 Bu seyahat izinleri sinematograf göstermek, film almak veya belli yerlerin fotoğrafını çekmek amacıyla gerek Osmanlı topraklarına gelmek gerek Osmanlı'dan Avrupa'ya gitmek isteyen yerli ve yabancı kişilerin serüveni hakkında fikir vermektedir (DH.ŞFR, 54 A 30 1 1333 N 06; DH.EUM.ECB, 6 38 4 1334 Za 29; DH.EUM.SSM, 66 33 2 1336 Ş 12; DH.EUM.SSM, 66 41 2 1336 Ş 14; DH.EUM.SSM, 23 8 2 1336 N 11; HR.İD, 84 61 3 1918 06 16; HR.İD, 67 102 3 1916 02 01; HR.İD, 68 59 2 1916 03 14; HR.İD, 80 89 3 1918 04 03; HR.İM, 32 45-15 1923 09 16). Osmanlı topraklarına film gösterimi yapmak veya belli yerlerin fotoğrafını çekmek amacıyla gelen yabancı kişilerin sıkı denetime tabi tutulduğunu görmekteyiz. Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi belgeleri arasında mevcut Avusturyalı sinemacı Gold Schmith ile ilgili kayıtlar bu denetimin seyri açısından fikir vermektedir. Belgeler, Savaşa dair film gösterimi yapmak için Anadolu'yu dolaşan Schmith'in hem dolaştığı güzergahı hem de bir yabancınnın Osmanlı topraklarında

film gösterimi yaparken nasıl bir denetime maruz kaldığını göstermesi bakımından ilgi çekici. Schmith'in bu serüveni ile ilgili 23 Şubat 1916 – 2 Ocak 1917 tarihleri arasındaki 17 kayıt tespit edildi. BOA, DH.ŞFR, 510 87 1 1331 Şu 10; BOA, DH.ŞFR, 511 33 1 1331 Şu 15; BOA, DH.ŞFR, 61 115 1 1334 R 21; BOA, DH.ŞFR, 62 107 1 1334 Ca 18; BOA, DH.ŞFR, 62 166 1 1334 Ca 24; BOA, DH.ŞFR, 63 59 1 1334 C 16; BOA, DH.ŞFR, 63 120 1 1334 C 22; BOA, DH.ŞFR, 63 121 1 1334 C 22; BOA, DH.ŞFR, 517 99 1 1332 Ni 14; BOA, DH.ŞFR, 63 199 1 1334 B 01; BOA, DH.ŞFR, 63 210 1 1334 B 03; BOA, DH.ŞFR, 519 9 1 1332 Ni 25; BOA, DH.ŞFR, 521 44 1 1332 My 16; BOA, DH.ŞFR, 522 32 1 1332 My 23; BOA, DH.ŞFR, 64 183 1 1334 B 29; BOA, DH.ŞFR, 64 268 1 1334 Ş 08; BOA, DH.ŞFR, 523 74 1 1332 H 07; BOA, DH.ŞFR, 542 2 1 1332 Ke 20. Yine aynı şekilde bir başka kayıt Berlin posta katiplerinden Nikola ile ilgili. Nikola da benzer süreçlerden geçerek, göstermek istediği filmlerin polis sansüründen geçtikten sonra uygun görülenlerin gösterilmesi koşuluyla kendisine izin verilmiş, kendisi hakkında da takibat yapılmıştır (BOA, HR.SYS, 2437 24 3 1917 07 06; BOA, HR.SYS, 2438 16 3 1917 07 31; BOA, HR.SYS, 2441 69 3 1917 10 15; BOA, HR.SYS, 2445 45 4 1917 12 29; BOA, DH.EUM, 2. Şb 42 46 3 1335 Z 19; BOA, DH.EUM, 5. Şb 59 4 12 1336 B 18). Görüntülenecek yerler ve kareler de izne tabi. Kimi zaman Anadolu'da (İzmir-Afyon demiryolu hattı üzerinde bulunan Salihli, Alaşehir, Uşak ve Afyon civarında) harap köylerin görüntüsünü çekmek (BOA, HR.İM, 13 27 1 1922 11 09), kimi zaman okul, cami, imaret gibi hayri ve kadim binaları görüntülemek (BOA, MF. MKT, 1216 34 7 1334 B 24; BOA, BEO, 4689 351608 3 1339 Za 24), kimi zaman Darülmualimin-i Aliyye Fotoğraf Muallimi Necati Bey örneğinde olduğu üzere tarihî ve coğrafi sinema manzaraları almak, savaşta kurtulmuş bölgelere gönderilen tahkik heyetine refakat etmek (BOA, MF.MKT, 1229 120 1 1335 Z 5; BOA, MF.MKT, 1233 8 1 1336 C 06; BOA, MF.MKT, 1234 8 1 1336 B 14; BOA, MF.MKT, 1234 50 1 1336 Ş 11), kimi zaman Anadolu'nun bazı yerleri ile Ankara'da sinema filmleri ile fotoğraf çekmek isteyen Amerikalı Bahriye Mülazımı Mösyö Rochemont'ın örneğinde olduğu üzere Ankara'ya yapacağı seyahatler (HR.İM, 28 91 3 1923 05 08) için izinler talep edilmiştir. Konuyla ilgili dikkat çekici başka belgeler de mevcut. Örneğin, savaş yıllarında hasta askerleri eğlendirmek için masrafı orduya ait olmak üzere sinematograf talebi (BOA, DH.ŞFR, 458 102 1 1330 Ks 08), savaş sahnelerini görüntülemek, Harb-i Umumi ve Osmanlı hakkında sinematografla konferans vermek amacıyla istenen izinler (BOA, DH.EUM.VRK, 25 45 2 1333 L 12; BOA, HR.TO, 546 52 1 1914 12 30), Askerî sinema için Berlin'den gönderilecek beş kişinin Dersaadet'e gitmesine izin verilmesi için yapılan müracaat (HR.İD, 80 89 4 1918 R 03) birkaç örnek. Bir önemli belge 1913 tarihli Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne yapılan müracaatta karşımıza çıkıyor. Cemiyet Balkan Harbi'nde Türklere yapılan zulmün ve işkencenin fotoğraflanması ve sinema şeritlerine alınmasına müsaade edilmesini talep etmektedir (BOA, DH.KMS, 63 49 1 1332 M 14). Yine savaş yıllarında sinemanın propaganda aracı olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı bir dönemde istihbarat odası açıp sinema göstermek için İstanbul'a gelecek olan Alman istihbarat heyetine kolaylık gösterilmesi yönündeki kayıtlar (BOA, DH.EUM. KLU, 9 9 1 1333 Ş 06; BOA, DH.EUM.VRK, 25 51 4 1334 M 19) dikkat çekici. Bu kayıtlarda aynı zamanda Alman istihbarat heyeti görevlilerinden Ulrich'in Gelibolu'ya gönderilmesi konusundaki izni de takip edebiliyoruz. Alman istihbarat odası açılması ile ilgili olarak Ali Özuyar *Devleti Aliyye'de Sinema* adlı çalışmasında BOA, EUM, 5. Şb 59 4 1336 B 23 nolu kaydı da vermektedir (s. 39). Ancak bu belge Alman posta katiplerinden Nikola'nın Osmanlı topraklarında sinematografla konferans vermek için izin talebi üzerine kendisi hakkında Osmanlı makamlarınca talep edilen istihbaratı içermektedir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu belge DH.EUM.KLU, 9/9 olmalı. Bir başka ilginç kayıt da Çorum Darülmesai için alınan sinema alet ve edevatının kurulması ve işletilmesi için Samsun'dan Yunan asıllı Zahoryan'ın Çorum'a gitmesine izin verilmesi talebi (BOA, DH.EUM, 5. Şb 45 31 2 1335 Z 24). Söz konusu izin talepleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiş görülmektedir. İstanbul'un sanatsal

ve izinleri şirketler üzerinden izlemek de mümkün. Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Osmanlı Anonim şirketi, aracılık ettiği Viyana Operası'nın İzmir'e gitmesine müsaade edilmesi ile ilgili bir müracaatta bulunmuştur.¹³² Şirketin müdürü Paul Atnaş Simiryoni'nin film şeridi almak üzere Almanya'ya gitmesine izin verilmesi yönündeki talebi de kayda değer.¹³³ Bir başka kayıta ise söz konusu şirket, sinema müfettişi olarak tayin edilen İtalyalı Oscar Dandorya'nın gece yarısına kadar çalışması için izin verilmesi talebinde bulununca şahsın ahval ve hüviyetinin tahkiki isteniyor.¹³⁴

c. Sinema Biletlerinden Alınan İanelerin Denetimi

Arşiv belgelerine yansıyan bir başka konu tiyatro ve sinema gibi lu'biyat mahallerine giriş biletlerinden alınan Darülaceze aidatı, Hicaz Demiryolu iane ilmuhaberleri ve temaşa vergisine ilişkin denetimlerle ilgili kayıtlardır.

i. Darülaceze Aidatı

Tiyatro, sinema vb. yerlere giriş biletleri gayri safi hasılatı üzerinden %10 olarak alınan darülaceze aidatının tahsili ve denetimi için belirlenen usul ve kaidelerin uygulanması hususunda Osmanlı Devleti'nin meseleyi yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, söz konusu aidatın ödenmemesi durumunda mekanların kapatılması yoluna gidileceği ihtar edilmekte ve ilgili kurumlara söz konusu aidatın toplanmasının nizamname gereği olduğu hatırlatılmaktadır. Tahsilat, önceleri tahsilat müfettişlerince gerçekleştirilirken sonraki yıllarda belediye memurlarınca yapılmakta ve denetim de polis teşkilatınca yerine getirilmektedir. 1922 tarihli bir belgede ise gösteri(m) mekanlarının ve biletlerin denetimi ile aidatın tahsilatı hususunda darülaceze müfettiş ve kontrol memurlarının Hazine-i Maliye müfettişlerine yardım etmesi için Maliye Nezareti'nden izin istenmektedir.¹³⁵

açından sinema filmini çekmek (BOA, HR.İM, 147 10 3 1925 C 16), İstanbul ve Karadeniz sahillerinin görüntüsünü almak (BOA, HR.İM, 190 44 2 1926 06 15; BOA, HR.İM, 197 24 2 1926 08 25) üzere yapılan talepler bunlar. Dikkat çekici bir diğer kayıt bir İsveç film şirketince çekilecek XII. Charles zamanını konu edinen tarihî filmin çekimi için Türkiye'ye gelecek heyete yardımcı olunmasına yönelik taleptir (BOA, HR.İM, 143 94 3 1925 05 23).

132 BOA, DH.EUM, 6. Şb 35 28 1 1336 B 05.

133 BOA, DH.EUM, 5. Şb. 55 10 10 1336 Ca 20.

134 BOA, DH.EUM.VRK, 28 53 2 1336 C 17. Bu türden bir başka dikkat çekici kayıt da Apollon Sineması'nda, oğlu Dimitri ile geceleri saat 1'e kadar çalgı çalmak için Yunan tebasından müzisyen Sotiri'nin yaptığı ruhsat talebinde karşımıza çıkıyor (Bkz. DH.EUM, 5. Şb. 57 24 4 1336 C 25).

135 BOA, DH.UMVM, 116 29 2 1327 Z 16; BOA, DH.UMVM, 116 30 6 1330 S 15; BOA, DH.İ.UM.EK, 86 53 1 1332 M 23; BOA, DH.EUM.MEM, 52 12 1 1332 L 17; BOA, DH.MTV, 35 7 51 1333 S 04; BOA, DH.UMVM, 116 32 1 1334 Ca 14; BOA, DH.UMVM, 116 34 8 1334 C 11; BOA, DH.UMVM, 116 35 6 1334 B 26; BOA, DH.UMVM, 115 22 2 1336 L 15; BOA, DH.UMVM, 116 15 2 1336 Za 17; BOA, DH.UMVM, 47 61 2 1337 L 09; BOA, DH.UMVM, 116 52 6 1337 Z 01; BOA, DH.UMVM,

İdari tedbir amaçlı durumlar hariç biletlere damga pulu yapıştırılması zorunludur. Hayır amaçlı oyunlar veya film gösterimleri veya kurumlar dahi bundan istisna değildir.¹³⁶ Belgelerde dikkat çekici diğer husus, bu yükümlülüğün yerli veya yabancı tebadan olup olmadığına bakılmaksızın lu'biyat sahasında faaliyet gösteren tüm müesseseleri içermesidir. Yabancı sefareterce düzenlenen çeşitli oyun ve gösterilerden de alınan bu aidatın tahsili noktasında mütareke yıllarında zorluklar yaşanmış, bu zorlukların aşılması ve tahsilatın düzenli olarak yapılabilmesine Düvel-i Mutelife Komiserliği, hükümet bütçesine katmamak ve darülaceze teslim etmek şartıyla, muvafakat etmiştir.¹³⁷ Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı belgeleri (HR.İM) arasında bulunan Majik sinemasında Rus asıllı fakir çocuklar yararına düzenlenen müsamerenin darülaceze adatının verilmediğine dair tezkire suretinden de konuyu takip etmek mümkün.¹³⁸

Aidatla ilgili bir başka konu tahakkuk ve tahsilat meselesidir. 1922'de I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu bütçe açığını kapatmak amacıyla tiyatro, sinema, konser, balo vb. yerlere giriş biletlerinden maktu ücret üzerinden temaşa vergisi alınması kararlaştırılmıştır.¹³⁹ Tahakkuk ve tahsilatı maliye memurlarınca yapılan temaşa vergisi kararname gereğince darülaceze hissesinin temaşa vergisiyle birlikte tahsil edilmesi nedeniyle darülaceze zarara uğrayınca Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti'nden durumun düzeltilmesini istemiştir.¹⁴⁰ Biletlere pul ılsakı tiyatrolar için 1896 tarihli darülaceze nizamnamesinde yer almaktadır. Sinematograflar için

116 18 11 1338 B 16; BOA, DH.UMVM, 116 19 4 1338 Ş 21; BOA, DH.UMVM, 81 21 26 1338 B 24; BOA, DH.UMVM, 115 36 2 1339 C 15; BOA, DH.UMVM, 116 60 2 1339 R 21; BOA, DH.UMVM, 116 64 6 1339 Za 15; BOA, DH.UMVM, 116 66 5 1339 Z 09; BOA, DH.UMVM, 116 77 3 1340 R 02; BOA, DH.UMVM, 116 79 3 1340 R 25; BOA, DH.UMVM, 117 4 2 1340 C 17; BOA, DH.UMVM, 117 5 31 1340 C 27; BOA, DH.UMVM, 117 7 7 1340 B 02; BOA, DH.UMVM, 117 12 4 1340 Ş 03; BOA, DH.UMVM, 117 15 10 1340 Ş 29; BOA, DH.UMVM, 117 18 5 1340 C 01; BOA, DH.UMVM, 117 21 3 1340 Za 07; BOA, DH.UMVM, 117 31 4 1341 M 15; BOA, DH.UMVM, 117 32 23 1341 M 21; BOA, DH.UMVM, 117 37 3 1341 S 13.

136 İstisnaları olmakla birlikte gösterimlerden aidat alındığı ve denetlendiğini görüyoruz. Örnek kayıtlar için bkz. BOA, DH.UMVM, 116 31 6 1333 Za 18; BOA, DH.UMVM, 116 37 4 1334 N 28; BOA, DH.UMVM, 116 38 5 1335 M 11; BOA, DH.UMVM, 78 42 2 1338 S 04; BOA, UMVM, 116 49 4 1337 N 03; BOA, DH.UMVM, 116 55 2 1338 Ca 14; BOA, DH.UMVM, 116 62 4 1339 L 11; BOA, DH.UMVM, 120 18 10 1339 L 21.

137 BOA, DH.MKT, 1005 12 5 1323; BOA, HR.HMŞ.İŞÖ, 103 41 1 1325 Ts 7; BOA, DH.UMVM, 116 29 2 1327 Z 16; BOA, DH.UMVM, 128 79 1 1332 Z 23; BOA, DH, 116 41 6 1335 Ca 27; BOA, DH.UMVM, 116 43 2 1337 Ca 11; BOA, DH.UMVM, 116 44 4 1337 C 16; BOA, HR.SYS, 2582 7 26 1919 04 22; BOA, HR.İD, 275 56 7 1920 01 01; BOA, DH.UMVM, 116 54 8 1338 Ca 06; BOA, DH.UMVM, 116 61 5 1339 N 08; BOA, DH.UMVM, 117 3 1 1340 Ca 30; BOA, HR.İM, 82 62 3 1923 09 04; BOA, HR.İM, 83 51 5 1923 09 15; BOA, DH.UMVM, 116 71 1340 S 15; BOA, DH.İ.UM.EK, 86 53 1 1332 M 23.

138 BOA, HR.İM, 82 62 3 1923 09 04; BOA, HR.İM, 83 51 5 1923 09 15.

139 BOA, A.DVN.MKL, 70 22 2 1340 C 20; DH.UMVM, 117 32 23 1341 M 21.

140 BOA, DH.UMVM, 117 19 4 1340 L 18; BOA, DH.UMVM, 117 24 2 1340 Z 09; DH.UMVM, 117 32 23 1341 M 21.

karşılaştığımız ilk belge 1908 tarihli. Dersaadetteki sinematograf kumpanyalarının yirmi kuruştan yukarı olan giriş biletlerine birer kuruşluk pul ılsakı uygulanmaktadır.¹⁴¹ Tahakkuk ve tahsilatla ilgili önemli belgelerden biri de suistimallere karşı alınacak tedbirlerle ilgili hazırlanan ve Dahiliye Nezareti'ne sunulan rapordur.¹⁴²

Burada bir parantez açıp, S. Weinberg tarafından Darülaceze'nin tanıtımı için çekilen filme değinmek yerinde olacaktır. Mütareke yıllarında, kapısı müslüman, gayri müslim tüm sakat kadın ve erkek ile yoksul çocuklara açık olan darülaceze yetkilileri, kurumun tanıtımı için film çekilmesi kararı almıştır. İlk olarak Malul-in-i Guzata Muavenet Heyeti'nden filmin çekimi için fiyat alınmışsa da daha sonra, daha uygun bir fiyat verdiği ve daha deneyimli olduğu gerekçesiyle, bu görev Weinberg'e verilmiştir. 1920 yılında başlanan çalışma 1921 yılında gösterime girmiştir.¹⁴³

ii. Hicaz Demiryolu İane İlmühaberleri

Arşiv kayıtlarından gördüğümüz kadarıyla, XX. yüzyılın hemen başında, 1900'de yapımına başlanan Hicaz Demiryolu için tiyatrolar ve sair lubiyat mahallerinin giriş biletlerinden alınan Hicaz Demiryolu iane ilmühaberleri, 1 Temmuz 1903 tarihli İrade-i Seniyye ile, darülaceze aidatı gibi, yerli veya ecnebi tebadan olup olunmadığına bakılmaksızın sinema biletlerinin herbirinden 20'şer paralık olmak üzere talep edilmektedir.¹⁴⁴ Ancak bu durum çeşitli itirazlara sebebiyet vermiş görünmektedir. 1908 tarihli bir belgeye göre İzmir'de Mösyö Kramer'in otelinde sinematograf gösterimi yapan Pathe Frer kumpanyası kendisinden talep edilen Hicaz iane ilmühaberine, Dersaadette'ki şubelerini ve yine İzmir'de faaliyet gösteren bir İtalyan sinematograf kumpanyasını örnek göstererek itiraz etmektedir.¹⁴⁵ Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 1912 tarihli bir başka belgede ise sinematograf hakkında açık bir hüküm olmadığı halde tiyatro vesair oyunlardan alınan 20'şer liralık Hicaz ilmühaberinin sinema biletlerine de

141 BOA, BEO, 3298 247307 3 1326 Ra 21.

142 BOA, DH.UMVM, 117 1 16 1340 Ca 2.

143 BOA, DH.UMVM, 113 51 28 1338 Za 05; BOA, DH.UMVM, 164 78 2 1339 Za 05. Bu çalışmada Weinberg ile ilgili arşiv kayıtlarına ilgili bölümlerde yer verildi. Söz konusu belgeleri içeren çalışmalar için ayrıca bkz. Ayşe Yılmaz, "Osmanlı'da Bir 'Ecnebi': Sigmund Weinberg", <https://www.tsa.org.tr/yazi/yazidetay/115/osmanli%E2%80%99da-bir-%E2%80%98ecnebi%E2%80%99--sigmund-weinberg> [Erişim Tarihi: 23.07.2015]; Mustafa Küçük, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Sinema ile Alakalı Birkaç Osmanlı Evrakının Değerlendirilmesi", *Sinemarmara*, 2014, sy. 3, s. 72-77.

144 BOA, ŞD, 459 13 4 1330 S 26; BOA, DH.İ.UM, 94 5 71 17 1330 B 14; BOA, DH.İ.UM, 94 5 8 1330 B 23; BOA, DH.İ.UM, 94 5 16 1333 C 16; BOA, DH.MKT, 1005 12 5 1323 B 11; BOA, DH.HMŞ, 18 47 1328 S 03.

145 BOA, BEO, 3270 245241 2 1326 S 12; BOA, HR.TH, 360 68 2 1908 03 25; BOA, BEO, 3282 246094 2 1326 S 27.

şamil edildiği, ancak bunun uygun düşmediği ifade edilmektedir.¹⁴⁶ 1919 yılına gelindiğinde ise Hicaz iane ilmuhaberlerinin sinemalardan da alınacağına bizzat işaret eden kayıtlar mevcut. Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkireden anlaşıldığı üzere İstanbul'da sinema ve tiyatro biletlerine Hicaz iane pulu yapıştirılması bir zorunluluk ve bu konuda da zabıta tarafından gerekli denetimin yapılması bildirilmektedir.¹⁴⁷

Özetle, sinemalar söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti'nin, Hicaz iane ilmuhaberi hususunda daha esnek olmakla birlikte, özellikle darülaceze aidatı konusunda sıkı bir denetim politikası izlediği görülmektedir. Söz konusu vergilerden kar amacı gütsün veya gütmesin tüm sinema şirketleri/salonları sorumlu. Diğer bir ifadeyle hayır amaçlı cemiyetler de bu vergileri vermekle yükümlüdür. Örneğin, I. Dünya Savaşı yıllarında bazı cemiyetlerin, aidatın alınmaması için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni¹⁴⁸ örnek göstererek yaptıkları müracaat olumlu görülmemiştir. Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti (DH.UMVM) belgeleri arasında yer alan 1915 tarihli bir belgeye göre, 1909 yılında müslim ve gayri müslim unsurların katılımıyla kurulan Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti (1913'ten itibaren Donanma-yı Osmani Cemiyeti) ve 1913-1919 yılları arasında faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri¹⁴⁹ yaranına sinema gösterilerinde bulunan kumpanyalardan Darülaceze aidatı ve ruhsatiye alınmaması talebiyle

146 BOA, DH.İ.UM, 94 5 8 1330 B 23.

147 BOA, DH.UMVM, 47 61 5 1337 L 9.

148 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na göre Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi cemiyetlerin ticari faaliyette bulunmaları uygun görülmemekle birlikte, istisnai durumlarda bazı faaliyetlere izin verildiğine şahit oluyoruz. Bursa Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde bulunan sinema ve imalathane bu anlamda tartışmaya konu olmuş, cemiyetin ifa ettiği görevin önemi ve ihtiyaç duyduğu varidata binaen bünyesindeki sinema ve imalathanenin faaliyetlerine devam etmesine izin verilmiştir. Bkz. BOA, DH.İ.UM, 98 1 7 1335 M 14. Hilal-i Ahmer'in sinema faaliyetleri ile ilgili olarak Türk Kızılay Arşivi'nden hareketle yapılan bir çalışma için ayrıca bkz. Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar*, s. 123-147.

149 Söz konusu cemiyetlerle ilgili arşiv kayıtları üzerinden yapılan örnek çalışmalar için bkz. (Donanma Cemiyeti ile ilgili çalışmalar Ankara Üniversitesi Türk İnkılab Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi'ndeki belgelerden istifade edilerek yapılmış) Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: TTK, 2000, 352 s.; Hasan Dinçer, "Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin Kültürel Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, yıl 4, sy. 30, s. 474-495; Necdet Aysal, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, c. 5, sy. 50, s. 1-23; Aysal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2020, c. 6, sy. 9, s. 103-120; Aysal, "Belge Transkripsiyonu: Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılab Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2018, sy. 62, s. 417-426; Erol Akcan, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılab Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2014, sy. 54, s. 1-38; Akcan, "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, sy. 13, s. 161-183.

ortaklaşa yapılan başvuru neticesinde bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹⁵⁰ Bununla birlikte bu cemiyetlerin farklı kanallar aracılığıyla bir takım imtiyazlar elde ettiği de görülmektedir. Örneğin, Donanma-yı Osmani Cemiyeti'ne sinema şeridi imalatı imtiyazı verilmiştir. Cemiyet, 1914 tarihinde cadde başlarındaki otomatik satış makineleriyle sinema şeridi imalatı imtiyazlarını alır.¹⁵¹ Yine 1916 tarihli bir belgede Kurban Bayramı'nın birinci günü sinema gösterimlerinden elde edilen hasılatın Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne bağışlandığını görüyoruz.¹⁵²

1920 tarihli Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti (DH. UMVM) evrakları içindeki bir kayıttan yaralı ve sakat, zor durumdaki askerlere yardım etmek, geçimleri için fırsatlar oluşturmak amacıyla 1917'de kurulan Malul-in-i Guzata Muavenet Cemiyeti'nce¹⁵³ idare edilen sinema salonları hasılatından

150 BOA, DH.UMVM, 116 31 12 1332 Za 17. Donanma ve Müdafaa-yı Milliye Cemiyetleri yararına sinema gösterimlerinde bulunan kumpanyalardan Darülaceze aidatı ve ruhsatiye alınmaması için cemiyetlerce yapılan ortak müracaat sonucu bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bir yıl sonra Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin bu kez gümrük vergisinden muafiyet için Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Donanma Cemiyetini örnek göstererek Dahiliye Nezareti'ne yaptığı müracaat, Donanma Cemiyeti'nin vergiden muaf tutulmadığı hatırlatılarak, Maliye Bakanlığınca reddedilmiştir (BOA, DH.İ.UM, 27 3 8 1333 Za 18 / 1915 Ağustos), 1917 senesine geldiğimizde ise Hilal-i Ahmer'le birlikte Müdafaa-i Milliye ve Donanma cemiyetlerinin darülaceze aidatından müstesna tutulduklarını görüyoruz (BOA, DH.UMVM, 116 40 3 1335 Ca 20).

151 BOA, DH.İ.UM.EK, 70 3 3 1332 B 10.

152 BOA, DH.İ.UM.EK, 21 43 2 1334 Z 9.

153 1917-1922 yılları arasında faaliyet gösteren Malul-in-i Guzata Muavenet Heyeti'nin gelir kaynakları arasında tiyatro, sinema, konser vb. lu'biyat faaliyetleri de yer almaktadır. Heyet bünyesinde kurulan Malul-in-i Guzata Sinema Dairesi bu amaca matuf olarak film çekmiş, film gösterimleri yapmıştır. Bunun yanı sıra fotoğrafçılık ve sinema mektepleri (BOA, DH.İ.UM, 19 22 1 13 2 1341 M 14) açan heyete Beylerbeyi Sarayı'nın fotoğraflarının alınması konusunda da izin verilmiş (BOA, BEO, 4689 351608 3 1339 Za 24). 1919 yılında ilga edilen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin sinema ile ilgili tüm cihazları Malul-in-i Guzata Muavenet Heyeti'ne devredilmiştir (BOA, İ.DUİT, 116 19 4 1338 S 28, MV. 253 78 2 1338 S 26). Süleyman Beyoğlu'nun çalışmasında söz konusu devirle ilgili bu belge BOA, DUİT, 65/3 olarak verilmekte; kitabın 'EKLER' bölümünde yer alan transkripsiyonunda ise sehven olsa gerek, fon kodu DH.İD, olarak belirtilmektedir. Ancak bu belgenin dosya ve gömlek numarası 116 / 19 olarak revize edilmiştir (bkz. Beyoğlu, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939)*, s. 93 ve s. 388). Bir başka arşiv kaydı heyetin çektiği "Binnaz" filmi için ruhsat talebi ile ilgili. Aynı belgede heyetin Topkapı Sarayı; Sadabad Kasrı; İhlamur Kasrı gibi yerlerin fotoğraflanması talebine padişahın izin vermediği görülmektedir (BOA, İ.DUİT, 17 78 2 1339 S 29; BOA, BEO, 4663 349702 2 1339 Ra 04). Heyetin Osmanlı arşivlerine yansıyan bir başka girişimi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti için çekilen filmlere dair. BOA, DH.EUM.MH, 204 21 7 1338 C 5 nolu kayda göre (Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar* adlı çalışmasında, sehven olsa gerek, belgenin dosya ve gömlek numaralarını 29 / 42 olarak vermektedir (Bkz s. 264) heyet, Emniyet-i Umumiye için Necati Bey tarafından heyete ait Sinema-Film Fabrikasında imal ettirilen filmlerin tab ve banyo ücretlerinin ödenmesi hususunda gereğinin yapılması için Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmektedir. Malul-in-i Guzata Muavenet Heyeti'nin sinema faaliyetleri ile ilgili, arşiv belgelerinden hareketle yapılmış bir çalışma için bkz. FeYZa

darülaceze aidatı verilmemesi için yapılan başvurunun Darülaceze Nizamnamesi gereğince reddedildiğini görüyoruz.¹⁵⁴ 1920'de isim değişikliğine giderek Malulin-i Askeriye'ye Muavenet Heyeti adını alan Malulin-i Guzata Muavenet Heyeti'nin bir diğer başvurusu da 18 Haziran 1921 tarihli. Heyet, Darülaceze'ye verilen hisselerin yarısını ödemek için yaptığı başvuru reddedilince Dahiliye Nezareti'ne yeniden arzuhal gönderiyor.¹⁵⁵ Heyete nezaretten verilen cevap ise gelirleri darülacezeye ait olan tiyatro, sinema vb. yerlerden hisse ayrılmayacağı, ama bazı gazilerin darülacezeye nakledilebileceği, bunların istirahatları için gerekli ihtimamın gösterilmesinin darülacezeye bildirilmesi yönünde.¹⁵⁶ Yine hemen hemen yakın tarihlerde bir başka belgede Beyoğlu'nda İskating (Skating) ve Varyete tiyatrolarının darülaceze aidatını vermekten imtina ettikleri, bunun sinema salonlarına da örneklik teşkil ettiğinden bahisle aidat vermemek için yapılan itiraz da aynı gerekçe ile geri çevrilmiş, yüzde on darülaceze aidatı alınmasının nizamname gereği olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁷

Burada dikkat çekici bir diğer husus hayır kurumlarının yanı sıra okulların sinema salonlarının da pul ılsakından istisna tutulmaması. DH.UMVM, 78 42 2 1338 S 04 nolu belgede Konya Sanayi Mektebi Sineması'na ait biletlerin pul ılsakından istisna edilemeyeceği ifade edilmektedir.

C. Münferit Hukuki Olaylar

Sinema salonları veya sinema sahipleri/şirketleri ile ilgili kayıtlardan biri de bunların devletle, bireylerle veya kendi aralarında olan münasabetlerinden doğan münferit hukuki durumlardır. Bu bazen bir sinema salonu soygunu, bazen denetimle yükümlü resmî görevlilerin film gösterimlerini engelledikleri şikayeti, uğradıkları zararın tazmini talebi, bazen de kendilerinin yerine getirmedikleri yükümlülükleri ile ilgili.¹⁵⁸ Yabancı uyruklu sinema direktörlerinin Osmanlı tabiyetine

Kurnaz Şahin, "Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye'de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2014, c. 30, sy. 88, s. 1-36. Kurnaz çalışmasında ATASE ve Kızılay arşivlerinden de yararlanmıştır. Ayrıca bkz. Safiye Kırbaç, "Malulin-i Askeriye'ye Muavenet Heyeti (Malul Askerlere Yardım Kurulu) ve İstanbul'daki Etkinlikleri (1917-1922)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2002, sy. 1, s. 209-226.

154 BOA, DH.UMVM, 116 55 2 1338 Ca 14.

155 BOA, DH.UMVM, 116 62 4 1339 L 11.

156 BOA, DH.UMVM, 120 18 10 1339 L 21.

157 BOA, DH.UMVM, 116 60 2 1339 R 21. 1922 tarihli bir başka belgede Varyete Tiyatrosu biletleri üzerinde fiyatları olmadığı için darülaceze aidatının zarara uğrayabileceğine dikkat çekilmektedir (bkz. DH.UMVM, 117 18 5 1340 C 01).

158 Örnek belgeler için bkz. Parmakkapı'daki Sinema Amerika'da müteveffa Yunan Kralı George'un cenaze merasiminin gösterilmesine engel olan Tarlabası Karakolu Komiseri Nuri Efendi'nin yangın çıkardığını iddia eden sinema sahibinin tazminat talebi, iddiasının doğru olmadığı gerekçesi ile kabul edilmemiş ve Komiser Nuri Efendi'nin görevinden istifa ettiği bildirilmiştir (BOA, DH.H, 64 68 4 1331 N 14). Yine bir başka kayıta merkezi Brüksel'de

geçmek için yaptıkları müracaatlara da rastlıyoruz. Nitekim Rusya tebasından Kadıköy Apollon Sineması Direktörü Sirociyan'ın Osmanlı tabiyetine geçmek için yaptığı müracaat dikkat çekicidir.¹⁵⁹ Bir dikkat çekici kayıt da 31 Mart vaka-sında Şura-yı Ümmet matbaasında bulunup zarar gören sinematograf aletinden dolayı Fransız Mösyö Arnodon'un zararını tazmin talebi ve yapılan mahkeme hakkında tahrirat kaydı.¹⁶⁰ Çeşitli eğitim kurumları ve hayır kurumlarının gelir amaçlı sinematograf gösterimi veya işletimi de zaman zaman tartışmalara konu olmuş. DH.MKT, 2822 47 3 1327 Ca 3 nolu belgeye göre Mekatib-i ibtdaiye ve Sanayi Mektebi masraflarına karşılık olmak üzere sinematograf işletilmesinin Trablusgarb Belediyesi'ne ait olması kararlaştırılmış ise de sonradan böyle bir şey tekel altına alınamayacağından sinematograf işletmek isteyenlerin serbest bırakılarak seyir başına ücret alınması uygun görülmüştür. Yine, daha önce bahsettiğimiz üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Bursa şubesinin sinematograf gösterimi yapmasının uygun olup olmadığı gündeme gelmiş, cemiyetin Osmanlı toplumundaki pozisyonu dikkate alınarak gelir getirici bir faaliyet olarak sinema gösterimi yapmasına izin verilmiştir.¹⁶¹ Bir ilginç kayıt da 1917 tarihli. Yıkık Fransız mektebine mukabil İdare-i Hususiye'ye ait sinema binasının veya yetimlere mahsus Mekteb-i Sanayi binalarından birinin talep edilmesi üzerine İdare-i Hususiye'ye

bulunan Dersaadet'teki Şark sinemaları hakkında, filmlerde Türkçe yazı, ruhsat ve vergi konusunda şehremaneti ve Beyoğlu mutasarrıflığı ile yaşanan ihtilaflar neticesinde, idari makamlarca tahkikat yapıldığı şikayetin gerçek dışı olduğu tespit edilmiş ve durum Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir (BOA, DH.EUM.EMN, 52 17 13 1332 Ra 15). Bir başka kayıt Üsküdar'da İhsaniye Sineması Müdürü'nün, müdürü bulunduğu sinemanın, Polis Müdür-i Umumisi Esad Bey tarafından kapatılarak kendisinin de dövüldüğünü beyan ederek zarar ziyanının tazminini istemesi ile ilgili (BOA, DH.MB..HPS.M, 48 29 1 1340 B 03). Beyoğlu'nda sinema soygununa dair İstanbul Polis Müdüriyeti'nin vukuat raporu (BOA, DH.EUM.AYŞ, 59 49 2 1340 C 23). Asker firarilerinden Şişli'de Osmanbey Gazinosu sinema operatörü Panayot'un yakalanması (BOA, DH.EUM.EMN, 116 45 1 1332 Ş 24) İtalya Sefareti katiplerinden Mösyö Ravelli ile Mösyö Moçi'nin Elhamra sinemasından çıkarken bazı şahıslar tarafından saldırıya uğradıkları ve kendilerine kötü muamelede bulunulduğuna dair İtalya Sefareti'nin şikayeti üzerine keyfiyetin tahkik olunması (HR.İM, 258 58 1 1927 11 21) gibi asayişe yönelik kayıtlar da mevcut. İstanbul Opera Sineması Şirketi tarafından çekilen protestonamenin Viyana'da kain Karonfeld Ticarethanesi'ne tebliğ (BOA, HR.İM, 208 20 2 1927 01 04), Majik Sineması'na tebliğ olunmak üzere Romanya Sefareti'nden gönderilen ihbarnamenin tebliğ işlemi yapılarak imzalı nüshanın takdim (BOA, HR.UHM, 185 64 6 1915 10 28) edildiği gibi şirketlerarası ilişkiler de kayıtlara yansımaktadır. Bursa'da tüccar İsak ile Paramount Sinema Filmleri şirketi Türkiye mümessili Mösyö Stefani arasında şirkete izafeten alacak davası (HR.İM, 202 71 1926 10 26), Baron Domako ile sinematograf memurlarından iki kişinin sebep oldukları kaza nedeniyle yargılanacakları (Y.MTV, 165 106 1 1315 Ra 22), Beyoğlu Damga memuru Selim Efendi'nin tiyatro ve sinema hasılatından zimmetine geçirdiği paranın kendisinden tahsili ve ilgili ceza kanununa göre hakkında gerekli işlemin yapılması (DH.UVM, 166 42 1340 Ş 06) konuyla ilgili diğer belgeler.

159 BOA, DH.İ.UM, 29 90 4 1333 C 7; DH.İ.UM, 29 33 2 1333 Za 20.

160 BOA, DH.SYS, 56 11 36 1329 S 27.

161 BOA, DH.İ.UM, 98 1 7 1335 M 14. Ayrıca bkz. 148. dipnot.

ait sinema gelirlerinin Gureba Hastanesi için kullanılması, Mekteb-i Sanayi'nin ise yetimlerin barındığı ve eğitim gördüğü bir mekan olması hasebiyle Fransız mektebine tahsis edilemeyeceği ifade edilmiştir.¹⁶² Emniyet-i Umumiye Muhaberat Kalemi'nden İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gönderilen bir belgede ise Sirkeci'de kapatılmış bulunan bir sinematografhanenin yeniden açılmak istenmesi halinde engel olunmayarak durumun ilgili daireye bildirilmesi istenmektedir.¹⁶³ Bir diğer kayıta, Büyükkada'daki belediye müdürü Yanko'nun adada bulunan sinemanın darülaceze aيداتını vermediği takdirde kapatılacağına dair uyarısı üzerine belediye müdürü ile Avusturya Konsolosluğu tercümanı arasında geçen bir hadiseye tanık oluyoruz.¹⁶⁴ Bu ve benzeri kayıtların örnekleri erken dönem sinema tarihinin başta hukuki bir tarafıyla da sosyal yönüne ışık tutması açısından önemli.

IV. Siyasi Boyutlarıyla Osmanlı Dönemi Sineması

Sinemanın gerek ülke çapında gerekse uluslararası ilişkiler açısından olumlu veya olumsuz, bilhassa savaş zamanında, propaganda amacıyla kullanıldığını görüyoruz.¹⁶⁵ Zaman zaman diplomatik ilişkilere de yansıyan boyutuyla sinema bu yönüyle de denetim mekanizmasının bir parçası olmuştur.¹⁶⁶

Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de öncelikle ülkenin mamiyeti, ekonomik ve askerî gücünü halka göstermeyi ve böylece kolektif bir hafıza oluşturmayı hedefleyen ilk belge filmler dikkat çekici. Sinemaya dair ilk hukuki metin olarak kabul edilen 1903 tarihli imtiyaznamenin 2. maddesi bunun çarpıcı bir örneğini yansıtmaktadır. Maddeye göre imtiyaz sahipleri Osmanlı topraklarında var olan büyük ve gösterişli binaları, ekonomik ve askerî gücü resmeden fotoğrafları Osmanlı Devleti'nin köylerine varıncaya kadar belli bir ücret karşılığında göstererek, padişahın halkına yönelik inayetlerini ve güç ve

162 BOA, DH.ŞFR, 668 104 4 1335 Ca 18

163 BOA, DH.EUM.MTK, 78 20 1 1332 Za 18.

164 BOA, DH.KMS, 27 46 9 1332 Z 18.

165 Örnek çalışmalar için bkz. Özde Çeliktemel Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Kurgu Online International Journal of Communication Studies*, Eskişehir: Anadolu University Press, 2010, c. 2, s. 1-17, Mustafa Özen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda (1908-1914)", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 2006, sy. 3, s. 91-102; Özen, "Visual Representation and Propaganda: Early Films and Postcards in the Ottoman Empire, 1895-1914", *Early Popular Visual Culture* içinde, c. 6, sy. 2, 2009, Londra, s. 145-157; Saadet Özen, "Padişahın Filmi: Suret ve Propaganda", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sinema Tutkusu 4, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015-2016, yıl 19, sy. 75, s. 181-198; Serdar Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset*, Ankara: Elips Kitap, 2005. Ayrıca bkz. Ali Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar*, s. 37, 97-170; Özuyar; *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, s. 267-215; Özuyar, *Devlet-i Aliyye'de Sinema*, s. 54, 67-77.

166 Denetime konu olan örnek kayıtlar için bkz. 119, 120, 121 ve 122. dipnotlar.

kuvvetini halka göstermek için çalışacaklardır.¹⁶⁷ Maarif Nezareti Mektubi Kalemî belgeleri arasındaki bir belge Dersaadet Merkez Kumandanlığı tarafından yaptırılan Ordu Sineması'nda memleketin muhtelif yerlerindeki savaşları gösteren ve vatanseverlik duygusunu güçlendiren filmlerin ücret mukabili öğrencilere izlettirilmesi istenmiştir.¹⁶⁸ Ali Efendi Sineması da Avrupa'daki savaşlarla ilgili hem yetişkinlere hem de bütün öğrencilere açık gösterimler yapmaktadır.¹⁶⁹ Osmanlı askerinin cephedeki durumunun veya askerî müesseselerin de gösterime konu olduğu görülmektedir. Merkez Ordu Sinema Dairesi adına Romanya ve Galiçya cephelelerindeki askerleri filme alan Weinberg'in söz konusu cephelelerde çektiği filmler Palas Sineması'nda gösterilmiştir.¹⁷⁰ Savaş yıllarındaki bu vb. girişimler sinemanın propaganda aracı olarak kullanımı hususunda önemli ipuçları sunmaktadır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir belge, sinemanın propaganda amacı ile kullanılmasının ne denli önemli olduğunun farkında olduğuna işaret etmesi açısından da dikkat çekici. Bununla birlikte cemiyetin, yabancılar tarafından çekilen ve Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda içeren sinema şeritlerini cemiyet bünyesinde tekel altına alma ve bu tür aleyhte film şeritlerinin çekilmesine engel olabilmek amacıyla yabancılara nezaret etme hakkı talebi olumlu karşılanmamıştır.¹⁷¹ Bir ilginç kayıt da bir Amerikan Sinematograf Şirketi ile Fransız *Illustration* dergisi muhabirinin Lozan Konferansı esnasında gösterilmek üzere Avrupa ve Amerika kamuoyunda olumlu etki yaratacak film ve resimler almak için Ankara'ya gelmesine izin verilmesi. Söz konusu film ve fotoğraflar alınıp Lozan Konferansı toplandığında Avrupa ve Amerika kamuoyuna gösterilmiş midir belgelerden bunu takip edemiyoruz. Ancak, böyle bir talebin varlığı ve buna izin verilmesi meselesi propaganda amacıyla film çekimlerinin boyutlarını göstermesi bakımından önemli.¹⁷²

Yine aynı imtiyaznamenin 16. maddesine göre yabancı ülkelere ait olaylar ve görüntüler adaba aykırı olmadığı sürece umuma gösterilebilecektir. Hariciye Nezareti siyasi kısmı belgeleri ve İstanbul Murahhaslığı belgelerine yansıyan kayıtlara göre Japonya vb. ülkelerdeki mimari, sınai ve iktisadi gelişmişliği gösteren

167 BOA, Y.PR.KAZJ, 46 16 1320 Z 29. Bingazi Belediye Başkanı Süleyman Bey'in Malta Konsolosluğu'na gönderdiği 1907 tarihli telgraf da dikkat çekici. Süleyman Bey, II. Abdülhamit'in tahta çülusunun yıldönümü dolayısıyla düzenleyeceği şenlikleri filme alacak bir sinematografçı temin edebilmek için Malta Konsolosluğu'na telgraf göndermiş. Bu teşebbüs sinematografin Osmanlı topraklarında gerek siyasi ve gerek sosyal yönüne işaret etmesi açısından önemli (BOA, HR.HMŞ.İŞO, 228 48 1 1323 Ağustos 10).

168 BOA, MF.MKT, 1230 37 5 1335 Z 16. Ayrıca bkz. Dipnot 124.

169 BOA, A.M, 524 60 2 1333 M 21.

170 BOA, HR.SYS, 2436 18 1 1917 06 09.

171 BOA, DH.EUM, 6. Şb. 45 9 1337 M 07.

172 BOA, HR.İM, 26 16 1 1922 10 23 (Özuyar, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar* adlı çalışmasında sehven olsa gerek gömlek numarasını 19 olarak vermiş. Tarih kaydı da Aralık değil, Ekim olmalı. Bkz. s. 265) BOA, HR.İM, 26 17 4 1922 12 23.

filmlerin yanı sıra Osmanlı Devleti ile yabancı bir ülke arasındaki iktisadi ilişkileri belgeleyen filmlerin gösterimi için talepler veya izinler söz konusu.¹⁷³

Propaganda aracı olarak kullanılan sinema zaman zaman ülkeler arası diplomatik sonuçlar da doğuruyor. *Daily News* gazetesinde çıkan bir haberde Varna'da, belediyesinin desteği ile Union adlı bir salonda sinematografla Bulgar komite ve çete faaliyetleri gösterileceği haberi üzerine gösterimin engellenmesi için girişimde bulunulmuştur.¹⁷⁴ Yine bir başka belgede Rus komitesinin Gelibolu'nun, bir Alman ve Avusturya şehrinin düşüşü haberini içeren telgrafları hergün sinematografla göstermesinin ve diğer propagandalarının hoş karşılanmadığını görüyoruz.¹⁷⁵ 1923 tarihli bir belgede ise İzmir'deki sinemalarda filmler başlarken gösterilen İtilaf ordularına ait resmî geçit ve manevraların halk üzerinde kötü bir etki bırakacağı gerekçesi ile Anadolu'daki sinemalar da dahil olmak üzere gösterilmemesi istenmektedir.¹⁷⁶ Balkan Savaşı yıllarında Pathe ve bazı sinematograf kumpanyalarının Türkler'in hristiyanlara karşı sözde mezalimini içeren ve Osmanlı aleyhine Avrupa kamuoyunda nefret uyandıracak gösterimler yapma teşebbüsleri Osmanlı Devleti'nce engellenmiştir.¹⁷⁷ Yine aynı şekilde Barselona'da bulunan Sinematograf Klave'nin (Cinematografe Clave), Bulgarlar tarafından icra olunan zulüm ve cinayetleri, müslümanlara isnad ederek "Osmanlı Mezalimi" adıyla gösterime koyacağı bir film hazırlığı içinde olduğu haberi üzerine ilgililere gerekli tebligatlar yapılmış ve Sinematograf Klave'nin girişiminin önüne geçilmiştir.¹⁷⁸

1920'lere gelindiğinde Ermenilerin sinemayı propaganda aracı olarak kullandığına şahit oluyoruz. Nitekim "Les Ames Vendues-Satılmış Ervah" adlı propaganda filminin çeşitli ülkelerin sinema ve tiyatrolarında gösterilmeye çalışılmasına mani olmak için Osmanlı Devleti girişimlerde bulunmuş ve bu girişimleri de sonuç vermiştir.¹⁷⁹ Yine bu konuyla ilgili bir başka film Cenevre'de gösterilmek isten-

173 Japon sanayisi ve medeniyetine ilişkin filmlerle ilgili olarak bkz. Dipnot 12. 1917 yılında Berlin Posta katiplerinden Nikola'nın Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki ticari ilişkileri belgelemek ve geliştirmek amacıyla ve Osmanlı Devleti'nin tanıtımı için sinematograf gösterim talebinde bulunduğu 131. dipnotta yer vermiştik.

174 BOA, HR.SFR, 04. 791 5 1 1904 05 30.

175 BOA, DH.EUM, 5. Şb. 13 24 1 1333 B 16.

176 BCA, 30.10.0.0. / 146 43 3 1923 05 29.

177 BOA, HR.SYS, 2080 1 2 1913 01 09. Osmanlı Devleti bu teşebbüs karşısında bütün yabancı sefaretlere tebligatta bulunmuş, bu gibi gösterimlerin gerek Osmanlı Devleti'nce gerek müslüman halk tarafından esefle karşılanacağını belirterek, engel olunması hususunda gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Buna mukabil düşmanlar tarafından yapılan zulüm ve vahşet sahnelerinden bazılarının Osmanlı kamuoyu ile paylaşılması da gündeme gelmiştir.

178 BOA, HR.TH, 291 117 2 1903 10 09; BOA, Y.A.HUS, 459 9 4 1321 B 15; BOA, İ.HUS, 110 75 1 1321 B 16.

179 BOA, HR.SYS, 2886 23 2 1920 07 20. Ermenilerin sinemayı propaganda aracı olarak kullanma teşebbüslerini arşiv belgelerinden hareketle kaleme alan bir makale için bkz. Arif Kolay, "1920'li Yıllarda Avrupa'da Sinema ve Tiyatroda Ermeni Propagandası", *VAKANÜVİS*

miştir. Elçilik yetkililerinin gayretleri ile Cenevre’de gösterimine engel olunsa da Bern’de gösterimi yapılmıştır. Ancak Türk elçiliği girişimiyle buradaki gösterimi de engellenmiştir.¹⁸⁰ Aleyhte propaganda içeren bu tür filmlerin yanı sıra dikkat çekici bir başka belge de Osmanlı ordusuna ait fotoğraf ve manzaraların Stockholm sinemalarında gösterilmek için talep edilmesi üzerine orduya ait yeterli miktarda şeritler bulunmadığı gerekçesiyle gönderiminin mümkün olmadığına dair kayıttır. Osmanlı ordusunun gücünü Avrupa’da göstermeyi amaçlayan bu girişim film şeritlerinin yetersizliği nedeniyle sonuçsuz kalmış görünmektedir.¹⁸¹

Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkelerde kendi aleyhlerine propaganda içeren film gösterimlerini engelleme teşebbüsü gibi yabancı ülkelerin de Osmanlı Devleti’nde kendi aleyhlerinde propaganda olarak değerlendirdikleri filmlerin gösterilmesinin yasaklanmasını talep ettiklerini görüyoruz. Bu minvalde, Rusya’nın talebi dikkat çekici. 19 Nisan 1923’te Rusya Hükümeti, “Ölüm Dansı veya Kızıl İhtilal” adlı filmin Rusya’yı tahkir edici bir film olduğu gerekçesiyle gösteriminin engellenmesini talep etmektedir. 7 Temmuz 1923’te Hariciye Nezareti filmin Rusya’yı tahkir eder nitelikte olmadığını dolayısıyla gösterilebileceğini bildirmiştir.¹⁸² Hariciye Nezareti’ne yansıyan bir başka belgede ise Almanya’ya düşman devletlerce çekildiği ve savaşı yöneten Alman kumandan ve askerlerini tahkir ettiği iddia edilen, Alkazar Sineması’nda gösterilen Charlot Soldet (Şarlo Asker) adlı filmin gösterimden kaldırılması talep edilmektedir. Filmin Alman kamuoyunu rahatsız etmesi muhtemel görüntüleri kesilerek sorun çözüme kavuşturulmuş görünmektedir.¹⁸³

Cumhuriyet’in ilk yıllarında da bu temayül devam etmiştir. BOA, HR.İM, 224 28 1 1927 11 27 nolu kayıтта İtalyan sefirinin, Majik Sineması’nda gösterimde olan “Şeyhin Esiri” adlı filmde İtalyan bayrağının hakaret-amiz bir şekilde indirilmesi sahnesine, İtalya ile Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyeceğine de dikkat çekerek, itirazı üzerine bu sahnenin kesileceğine dair polis müdürü Reşit Bey tarafından verilen sözün sefaret katibine bildirildiğine tanık oluyoruz.

Sinemanın uluslararası ilişkilere yansıyan bir diğer boyutu elde edilen gelirlerin kullanımı ile alakalı. Kavala şehbenderliğinden gönderilen 1914 tarihli iki belgeye göre Adana’da Rum cemaatine mahsus inşa edilen sinematograf hasılatının Yunan Hükümeti’ne gönderilmesi haberinin tahkik edilmesi istenmektedir.¹⁸⁴ Bununla birlikte sinema salonlarında yaşanan siyasi olaylar da belgelere yansımıştır. Dahiliye Nezareti ile Aydın vilayeti arasında yapılan yazışmalardan İzmir’deki sinemalarda

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2017, yıl 2, sy. 2, s. 164-190.

180 BOA, HR.SYS, 2886 27 7 1339 Ca 16. Detaylı bilgi için bkz. Kolay, “1920’li Yıllarda Avrupa’da Sinema ve Tiyatroda Ermeni Propagandası”, s. 178-184.

181 BOA, HR.SYS, 2415 44 14 1915 11 14; BOA, HR.SYS, 2416 52 2 1915 12 25.

182 BOA, HR.İM, 71 84 2 1923 04 19; BOA, HR.İM, 48 70 1 1923 07 11.

183 BOA, HR.İM, 135 56 1925 03 14.

184 BOA, HR.SYS, 1720 27 2 1914 08 04; BOA, DH.EUM, 3. Şb 1 24 6 1332 N 26.

şiddetli tezahüratlar yapan Genç Türkler ile Fransız Konsolosu arasında geçen hadise neticesinde Genç Türklerin Fransız konsolosunun asker çıkartma blöfü karşısında esefle dağıldıkları, talebelerin muhtelif sinemalara giderek, sinemalarda Türkçe yazı yazılması için gürültü yaptıkları, bu sorunun halli için sinema sahipleri ile talebelerden oluşan bir komisyon oluşturulmakla birlikte, talepleri karşılanamayan talebelerin eylemlerine devam ettiklerini görüyoruz. Öyle ki, Avusturya konsolosu dahi bu durumdan şikayet etmektedir.¹⁸⁵ Yine aynı tarihlerde Şark Sineması'nda bir Darulfünun öğrencisinin Türkçe altyazı protestosu söz konusudur.¹⁸⁶ Siyasi boyutu itibariyle dikkat çekici bir diğer kayıt Selanik'teki Olimpia Sineması'nın Fransız askerlerine tahsisi ile ilgili. BOA, HR.SYS, 2389 3 3 1915 12 29 nolu belgede Olimpia Sineması'nda Fransız zabitanı için gösterilecek film dolayısıyla yüksek rütbeli Yunan askerlerinin de Fransız askerlerine katıldıkları, Yunan askerlerinin son zamanlarda hissedilir derecede İngiliz ve Yunan askerlerine meylettği ve İtilaf-1 Murabba lehine tezahüratta buldukları haber alındığı ifade edilmekte ve bu gösterim vesilesiyle *Opinion* gazetesinin sütunlarına yansıyan "Tezahürat-ı Samimiyenin Bir Güzel Misali" başlıklı yazıya işaret edilmektedir.

Sinemanın özellikle savaş yıllarında propaganda aracı olarak kullanımı, sinemalarda dönemin getirdiği şartlar gereği yaşanan olayların yanı sıra bir ilginç kayıt da siyasi erkin sinema ile ilişkisidir. Örneğin, Manisa'da belediye sinemasının düşük bir bedelle müzayede edilmeksizin İttihat ve Terakki Cemiyeti adına belediye azası Abdurrahman Efendi tarafından kiralandığına şahit oluyoruz. Belgeye bakılırsa öyle görünüyor ki, 1 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki Cemiyeti kendini feshedinceye kadar, bu duruma müdahale edilmemiş. 1914 yılında 4 yıllığına aylık altı buçuk lira bedel ile kiralanan sinema binasının, 1 Haziran 1918 tarihinde yine aynı müddet ve bedelle aynı şekilde kira sözleşmesi yenilenmiştir. 22 Ocak 1919 tarihli Manisa Mülkiye Müfettişi Fuad Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafa göre, İttihat Terakki'nin feshinden kısa bir süre sonra duruma müdahale edilmiş ve aylık getirisinin en az 30 lira olabileceği beyanıyla Abdurrahman Efendi görevini kötüye kullanmakla itham edilerek azledilmiştir.¹⁸⁷

185 BOA, DH.KMS, 15 5 6 1332 Ra 19. Belgeyle ilgili bir çalışma için bkz. Ayşe Yılmaz, "1914'te Sinemada Yükselen Sesler: 'Türkçe Yazı Görmek İsteriz'", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/132/1914%E2%80%99te-sinemada-yukselen-sesler---turkce-yazi-gormek-isteriz> [Erişim Tarihi: 28.08.2015].

186 BOA, DH.EUM.EMN, 52 17 4-5- 1332 Ra 15. Bu belge için bkz. Ayşe Yılmaz, "Bir Osmanlı Evrakı ve Sinemada Dil Tartışması", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/66/bir-osmanli-evraki-ve-sinemada-dil-tartismasi> [Erişim Tarihi: 11.02.2015]. Harf İnkılabı'nın akabinde inkılab öncesi Türkiye'ye getirilip Arap harfleri ile Türkçe yazdırılan filmlerin sinemalarda gösterilip gösterilemeyeceği gündeme gelmiştir. Bkz. BCA, 30.10.0.0. / 144 32 7 1928 11 29. Bu belgeyi konu edinen bir çalışma için bkz. Ayşe Yılmaz, "Harf Devrimi ve Sinemadaki Yansımaları", <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/163/harf-devrimi-ve-sinemadaki-yansimalari> [Erişim Tarihi: 10.11.2015].

187 BOA, DH.UMVM, 159 61 10 1337 B 18.

Yine bir başka kayıta; Karahisar Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Şubat 1919 tarihli telgrafnamede ise İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kulübü ve yarım kalan sinema binasından bahsedilmektedir.¹⁸⁸ 30 Nisan 1919 tarihli bir belgede de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin menkul ve gayri menkullerine Meclis-i Vükela görüşüyle hükümetçe el konulması kararlaştırıldığı için cemiyete ait Manisa Sineması için de gereğinin yapılması istenmektedir.¹⁸⁹

Siyasi erkin sinema ve tiyatro ile ilişkileri bağlamında dikkat çeken bir diğer kayıt da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kadıköy şubesi başkanı Cemil Bey'in Haydarpaşa'da Kuşdili Tiyatrosu'nda düzenledikleri konserden elde ettikleri hasılat üzerinden darülacezeye düşen miktarı ödememesi ile ilgili. Kontrol memurlarınca rapor edilen bu durum neticesinde söz konusu aidatı zimmetine geçiren Cemil Bey, fırkaca kovulmuş, Darülaceze payının Cemil Bey'den tahsili için ilgili makamlarla irtibata geçilmesi istenmiştir.¹⁹⁰

Sonuç

Lumiere Kardeşler'in sinematografi keşfiyle Paris'te 1895'in Aralık ayında gerçekleşen ilk gösterimle başlayan sinemanın serüvenine, bu tarihten bir yıl sonra Osmanlı Devleti'nin de dahil olduğunu görüyoruz. Sinema, keşfinden kısa bir süre sonra hukuki düzenlemeleriyle, siyasi, sosyal ve iktisadi vechesiyle Osmanlı Devleti'nin de bir gerçeği haline gelmiştir. Osmanlı topraklarındaki bu serencamı arşiv belgelerinden izlemek mümkün. Sinemanın Osmanlı'ya giriş hikayesini, siyasi erk ve toplumla ilişkisini gün yüzüne çıkaran bu belgeler aynı zamanda kanun ve nizamnameleriyle, denetim ve sansür uygulamalarıyla, bu denetim ve sansürden sorumlu memurlarıyla hukuki yönüne ışık tutmaktadır. Yine bu belgeler erken dönem Türk sinemasının iktisadi, sosyal ve diplomatik boyutunu da yansıtmaktadır.

Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivleri'nden ulaştığımız belgeler bağlamında, özellikle Osmanlı dönemi sinema tarihi literatürünü değerlendirdik. XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başından Harp İnkılabı'na kadarki dönemi kapsayan bu belgeler çoğu zaman meselenin birden fazla yönüne ışık tutmaktadır. Örneğin, Madam Pavlidi ile Giresun Belediye Başkanı Osman Ağa arasında yaşanan hadiseyi içeren belge Osmanlı dönemi sinemasının hem hukuki, hem sosyal hem de iktisadi boyutunu yansıtmaktadır. Aynı şekilde sinemalarda yapılan Türkçe altyazı eylemleri, meselenin hem siyasi hem de toplumsal yönüne ilişkin bilgileri haiz. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şam Askeri Hastanesi bahçesinde sinema inşa etme girişimi, bir yönüyle siyasi erkin sinema ile ilişkisini diğer taraftan sinemanın inşa edileceği alanın satışı dolayısıyla ekonomik

188 BOA, DH.ŞFR, 615 89 5 1335 Şu 16.

189 BOA, DH.UMVM, 1 82 5 1337 B 29.

190 BOA, DH.UMVM, 159 89 1 1337 B 23.

yönünü göstermektedir. Varna'da Union adlı salonda sinematografla gösterilmesi planlanan Bulgar komite ve çete faaliyetlerine ilişkin gösterimin engellenmesine yönelik teşebbüsler meselesinin yine hem siyasi hem de hukuki boyutuyla ilgilidir. Jamin, Gold Schmith ve Nikola'ya ait kayıtlar Osmanlı topraklarında sinematograf gösteriminin tabi olduğu hukuki serencamı ve özellikle Schmith ve Nikola örneğinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda savaş şartlarında sinemanın oynadığı rolü içermektedir. Yine sinema salonlarının hayır amaçlı müsamere, balo, konser gibi programlar için kullanımı sosyal dayanışma bağlamında toplumsal yönüne işaret ederken, aynı mekanların işgal yıllarında propaganda amaçlı programlara, işgalci güçlerin silah, cephane deposu, asker iskanı gibi amaçlarla kullanımı da siyasi boyutuna ışık tutmaktadır. Savaş yıllarında baş gösteren bulaşıcı hastalıklar için alınan tedbirler sinema ve tiyatro gibi eğlence mekanlarını da kapsamakta, bu durum hem halk sağlığı bağlamında sosyal hem de yapılan düzenlemeler açısından hukuki nitelik taşımaktadır. Bu ve benzeri örnekleri artırmak mümkün.

Makalede yeri geldikçe, bilhassa arşiv kayıtlarından hareketle yapılacak yeni çalışmalara katkı sunmak amacıyla, arşiv belgeleri kullanılarak yapılmış mevcut literatürü Türk sinema tarihinin literatürüne katkıları ve başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere arşivlerde çalışmanın imkan ve imkansızlıkları bağlamında değerlendirdik. Günümüzde, arşivlerdeki dijitalizasyon çalışmaları sayesinde artık pekçok belgeye internet üzerinden ulaşmak mümkün. Ancak revize edilmiş dosya ve gömlek numaraları, bilhassa özel isimlerin okunuşlarındaki hatalar gibi sebeplerle belgeye ulaşmada yaşanan zorluklar da mevcut. Bununla birlikte henüz araştırmacıya açılmamış belgeler, araştırmacıların yeterli bilgiye ulaşmasında bir engel olarak dursa da son yıllarda arşiv kaynakları kullanılarak yapılan akademik çalışmalar tüm bu belgelerin bize sunduğu bilgiler çerçevesinde genelde erken dönem Türk sineması özelde Osmanlı dönemi sinema tarihinin gizli kalmış vecdelerini gün yüzüne çıkarmakta, bu sahada değerli katkılar sağlamaktadırlar. Hiç şüphesiz yeni ulaşılacak belgeler ışığında yapılacak yeni çalışmalar da bu alanda belki de 'ilk'lerimizi değiştirecek ve henüz cevabı bulunamamış sorularımıza yanıt olacaktır.

Kaynakça

- Akcan, Erol, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2014, sy. 54, s. 1-38
- Akcan, Erol, "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, sy. 13, s. 161-183.
- Akçura, Gökhan, *Aile Boyu Sinema*, 2. baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004.
- Arslan, Savaş, *Cinema in Turkey: A New Critical History*, Oxford: Oxford University Press, 2011.

- Aydın, Hakan, "Sinemanın Taşrada Gelişim Süreci: Konya'da İlk Sinemalar ve Gösterilen Filmler (1910-1950)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, sy. 19, s. 61-74.
- Aysal, Necdet, "Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, c. 5, sy. 50, s. 1-23.
- Aysal, Necdet, "II. Meşrutiyet Dönemi'nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2020, c. 6, sy. 9, s. 103-120.
- Aysal, Necdet, "Belge Transkripsiyonu: Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2018, sy. 62, s. 417-426.
- Beyoğlu, Süleyman, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türk Sineması (1895-1939)*, İstanbul: Dergah, 2018.
- Beyoğlu, Süleyman, "Sinema Karadeniz'de (1909-1933)", *Toplumsal Tarih*, 2001, c. 16, sy. 92, s. 47-50.
- Beyru, Rauf, "İzmir'de İlk sinema Gösterileri", *Antrakt*, 1996, sy. 53, s. 43-44.
- Bozkurt, Abdurrahman, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi", Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, 2009.
- Bulunmaz, Barış ve Ömer Osmanoğlu, *İstanbul'un 100 Sinema Salonu*, İstanbul: İBB Kültür AŞ. Yayınları, 2016.
- Ceylan, Ayhan, "Osmanlı Dönemi Türk Sinemasında Hukuki Düzen", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2010, sy. 9, s. 7-19,
- Ceylan, Ayhan, "Osmanlı Sinemasında Genel Hukuki Düzenleme", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, yıl 17, c. 2, sy. 34, s. 1-29.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "Prime Ministry Ottoman Archives: Inventory of Written Archival Sources for Ottoman Cinema History", *Tarih Graduate History Journal*, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü, 2013, sy. 3, s. 17-48.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "1903 Sinematograf İmtiyazı", *Toplumsal Tarih*, 2013, sy. 229, s. 26-32.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "Denetimden Sansüre Osmanlı'da Sinema", *Toplumsal Tarih*, 2015, sy. 255, s. 72-79.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "Mürebbiye / The Governess", *Directory of World Cinema: Turkey* içinde, Eylem Atakav (ed.), Bristol: Intellect, 2013, s. 61-63.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "Osmanlı İstanbul'unda Sinema Salonlarındaki Gösterimlerin Denetimi", *Sinecine Sinema Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 9, sy. 1, s. 81-112.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "Çocuklar ve Kadınlar: Geç Osmanlı Döneminde Sinema Hakkındaki Bir Mütalaa", *Alternatif Politika*, 2016, c. 8, Sinema Özel Sayısı, s. 1-29.
- Çeliktemel-Thomen, Özde, "Hayaller Hakikat Olursa: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909)", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sinema Tutkusu 4, 2015-2016, yıl 19, sy. 75, s. 155-179.
- Dinçer, Hasan, "Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin Kültürel Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, yıl 4, sy. 30, s. 474-495.

- Duranoğlu, Hacı Mehmet, “1895’ten 1950’lere Dünyada ve Türkiye’de Sinema Politikaları ve Yansımaları”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema ABD, 2018.
- Dursun, Oğuzhan, “20. Yüzyılın Başında Türkiye’de Sinema Üzerine Ahlak Tartışmaları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, c. 6, sy. 1, s. 149-165,
- Erdoğan, Nezih, “Erken Sinemanın Kazası: Nitrat Yangınları ve Önlemleri”, *Toplumsal Tarih*, 2015, sy. 255, s. 56-60.
- Erdoğan, Nezih, *Sinemanın İstanbul’da İlk Yılları: Modernlik ve Seyir Maceraları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Erdoğan, Nezih, “Bir Seyirci Yapmak: 1896-11928 Arası İstanbul’da Sinema ve Modernlik”, *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde, Deniz Göktürk, Levent Soysal ve İpek Türel (eds.), İstanbul: Metis, 2011, s. 175-190.
- Erkılıç, Hakan, “Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı ve Bu Yapının Sinemamıza Etkileri”, Sanatta Yeterlilik tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Evren, Burçak, “Türk Sinemasındaki İlk Sansür Ya da Abdülhamid ve Sinema”, *Türk Sinemasında Sansür* içinde, Agah Özgüç (der.), Ankara: Kitle Yayınları, 2000, s. 135-139.
- Evren, Burçak, *İlk Türk Filmleri*, İstanbul: Es Yayınları, 2006, s. 88-94.
- Evren, Burçak, *Sigmund Weinberg: Türkiye’ye Sinemayı Getiren Adam*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.
- Evren, Burçak, “Balkanların ve Türk Sinemasının İlk Yönetmenlerinden Manaki Kardeşler”, *Hayal Perdesi*, 2013, sy. 37, s. 72-76.
- Gökmen, Mustafa, *Eski İstanbul Sinemaları*, İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1991.
- Gökmen, Mustafa, “Osmanlı Arşivindeki Sinema ile İlgili Belgeler (1)”, *Antrakt*, 1997, sy. 66, s. 27-29.
- Gökmen, Mustafa, “Mösyö Jamin Türkiye’ye Sinemayı Getirdi Dediklerimizden de Önce Getiren Adam”, *Altyazı*, 2002, sy. 10, s. 77-79.
- Gurulkan, K., Y. İ. Genç, U. Demirbaş, R. Köse, Y. Karaca, E. Kıra, K. Şeker, M. Albayrak, A. Sivridağ ve A. Ergu (haz.), *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı (I)*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2013.
- Kırbaç, Safiye, “Malulin-i Askeriye’ye Muavenet Heyeti (Malul Askerlere Yardım Kurulu) ve İstanbul’daki Etkinlikleri (1917-1922)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2002, sy. 1, s. 209-226.
- Kolay, Arif, “1920’li Yıllarda Avrupa’da Sinema ve Tiyatroda Ermeni Propagandası”, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2017, yıl 2, sy. 2, s. 164-190.
- Köse, Resul ve Muzaffer Albayrak (haz.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Gösteri Sanatları*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2015.

- Kurnaz-Şahin, Feyza, “Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı’da Sinemacılığın Şirketleşme Tezahürleri: Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Osmanlı Anonim Şirketi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 5, sy. 13, s. 95-114.
- Kurnaz-Şahin, Feyza, “Cumhuriyetin Kuruluşuna Kadar Türkiye’de Yardım Cemiyetlerinin Sinema Faaliyetleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2014, c. 30, sy. 88, s. 1-36.
- Küçük, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Sinemaa ile Alakalı Birkaç Osmanlı Evrakının Değerlendirilmesi”, *Sinemarmara*, 2014, sy. 3, s. 72-77.
- Odabaşı, İ. Arda, “Osmanlı’da Sinema Yayıncılığı ve Bilinen İlk Türkçe Sinema Gazetesi: Türk Sineması”, *Journal of Universal History Studies*, 2019, s. 2, sy. 2, s. 317-350.
- Odabaşı, İ. Arda, *Milli Sinema Osmanlı’da Sinema Hayatı ve Yerli Üretime Geçiş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Onaran, Alim Şerif, *Sinematografik Hürriyet*, Ankara: Gürsoy Basımevi, 1968.
- Onaran, Alim Şerif, *Türk Sineması (I)*, Ankara: Kitle Yayınları, 1994.
- Önder, Selahattin ve Ahmet Baydemir, “Türk Sineması’nın Gelişimi (1895-1939)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, c. 6, sy. 2, s. 113-135.
- Özçelik, Selahattin, *Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: TTK, 2000.
- Özen, Saadet, “Balkanlar’ın İlk Sinemacılarından Manaki Biraderler”, *Toplumsal Tarih*, 2012, sy. 219, s. 60-66.
- Özen, Saadet, “Manakilerin Objektifinden Hürriyet”, *Toplumsal Tarih*, 2012, sy. 220, s. 50-57.
- Özen, Mustafa “Travelling Cinema in Istanbul”, *Travelling Cinema in Europe: Sources and Perspectives*, Martin Loiperdinger (ed.), Kintop Schriften, 2008, s. 47-53.
- Özen, Mustafa, ““Hareketli Resimler” İstanbul’da 1896-1908”, *Kebikeç*, Sinema ve Tarih 27, 2009, s. 183-189.
- Özgüç, Agah, *Türk Sinemasında Sansür Dosyası*, İstanbul: Koza, 1976.
- Özgüç, Agah, *Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İLK’ler*, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990, s. 25.
- Özgüç, Agah, *Türklerle Türk Sineması*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2005.
- Özön, Nijat, “Sansürden Kesitler”, *Türk Sinemasında Sansür*, Agah Özgüç (der.), Ankara: Kitle Yayınları, 2000, s. 145-162.
- Özön, Nijat, *Türk Sineması Tarihi*, İstanbul: Artist Yayınları, 1962.
- Özön, Nijat, *Türk Sineması Tarihi (1896-1960)*, 3. baskı, İstanbul: Doruk Yayınları, 2010, s. 35-46.
- Öztürk, Serdar, “Söylemsel İnşalardan Üretilen Sansür ve Denetim Efsanesi”, *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 8- Sinema ve Politika*, Deniz Bayraktar (ed.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2009, s. 43-56.
- Öztürk, Serdar “Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler”, *Gala-tasaray İletişim Dergisi*, 2006, c. 5, sy. 5, s. 47-76.

- Öztürk, Serdar, “Türk Sinema Tarihinin Alt Politikası (1896-1923)”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 2013, c. 8, sy. 1, s. 251-262.
- Özuyar, Ali, *Devlet-i Aliyye’de Sinema*, Ankara: De Ki Yayınları, 2007.
- Özuyar, Ali, *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Özuyar, Ali, “İşgal Yıllarında Sinema”, *Cinemascope*, 2008, sy. 14, s. 46-49.
- Özuyar, Ali, *Türk Sinema Tarihinden Fragmanlar (1896-1945)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2013.
- Özuyar, Ali, *Babiali’de Sinema*, İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2004.
- Özuyar, *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Özuyar, Ali, *Sessiz Dönem Türk Sineması Antolojisi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Scognamillo, Giovanni, *Türk Sineması Tarihi*, 2. baskı, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2003.
- Talu, E. E., “İstanbul’da İlk Sinema ve Gramafon”, *Perde-Sahne*, 1943, sy. 7, s. 5-14.
- Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar*, 1998, sy. 6, s. 227-243.
- Tikveş, Özkan, *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1968.
- Tunç, Ertan, *Türk Sinemasının Ekonomik Yapısı (1896-2005)*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2012, s.17-50.

İnternet

- Ayşe Yılmaz, “İki Belge’nin Işığında: 100 Yılda Çocuk, Sinema ve Psikoloji”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/63/iki-belgenin-isinginda--gecen-100-yilda-cocuk,-sinema-ve-psikoloji> [Erişim Tarihi: 26.01.2015].
- Ayşe Yılmaz, “İstanbul’da İşgal Yılları ve Sinema”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/185/istanbul%E2%80%99da-iscal-yillari-ve-sinema> [Erişim Tarihi: 04.01.2016].
- Ayşe Yılmaz, “Osmanlı’da “Kutlu Doğum Haftası” Sinema ve Tiyatro”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/80/osmanli-da--kutlu-dogum-haftasi,-sinema-ve-tiyatro> [Erişim Tarihi: 20.04.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Türk Sinemasının Gayya Kuyusu: Milli ve Dini Hassasiyetler”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/146/turk-sinemasinin-gayya-kuyusu--milli-ve-dini-hassasiyetler> [Erişim Tarihi: 03.10.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Osmanlı’da Bir Sinema Müfettişinin Serzenişleri”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/75/osmanli%E2%80%99da-bir-sinema-mufettisinin-serzenisleri> [Erişim Tarihi: 25.03.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Osmanlı’da Bir Gezgin Sinemacı”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/265/osmanli-da-bir-gezgin-sinemaci> [Erişim Tarihi: 29.08.2016].
- Ayşe Yılmaz, “Osmanlı’da Bir ‘Ecnebi’: Sigmund Weinberg”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/115/osmanli%E2%80%99da-bir-%E2%80%98ecnebi%E2%80%99-sigmund-weinberg> [Erişim Tarihi: 23.07.2015].

- Ayşe Yılmaz, “1914’te Sinemada Yükselen Sesler: ‘Türkçe Yazı Görmek İsteriz’”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/132/1914%E2%80%99te-sinemada-yukselen-sesler---turkce-yazi-gormek-isteriz-> [Erişim Tarihi: 28.08.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Bir Osmanlı Evrakı ve Sinemada Dil Tartışması”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/66/bir-osmanli-evraki-ve-sinemada-dil-tartismasi> [Erişim Tarihi: 11.02.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Harf Devrimi ve Sinemadaki Yansımaları”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/163/harf-devrimi-ve-sinemadaki-yansimalari> [Erişim Tarihi: 10.11.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Servet-i Fünun ve Sponeck’teki İlk Basın Gösterimi”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/464/servet-i-funun-ve-sponeck%E2%80%99teki-ilk-basin-gosterimi> [Erişim Tarihi: 20.05.2019].
- Ayşe Yılmaz, “Beirut’ta İlk Kez Kadınlar Sinemaya Gider ve İtirazlar Yükselir”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/70/beyrut-ta-ilk-kez-kadinlar-sinemaya-gider-ve-itarazlar-yukselir> [Erişim Tarihi: 05.03.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Sarıkamış Cephesine İstenen Sinematograf”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/92/sarikamis-cephesine-istenen-sinematograf> [Erişim Tarihi: 26.12.2015].
- Ayşe Yılmaz, “Osmanlı’da Sinema Salonları”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/265/osmanli-da-bir-gezgin-sinemaci> [Erişim Tarihi: 04.04.2016].
- Burçak Evren, “Müslüman Mahallesinde Film Göstermek: Fevziye Kıraathanesi”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/276/musulman-mahallesinde-film-gostermek--fevziye-kiraathanesi> [Erişim Tarihi: 28.09.2016].
- Nezih Erdoğan, “Erken Sinemanın Kazası: Nitrat Yangınları ve Önlemleri”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/281/erken-sinemanin-kazasi-nitrat-yanginlari-ve-onlemler> [Erişim Tarihi: 11.10.2016].
- Rauf Beyru, “İzmir’de İlk Sinema Gösterileri”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/277/izmir-de-ilk-sinema-gosterileri> [Erişim Tarihi: 01.10.2016].
- Yalçın Lüleci, “Osmanlı’da Bir Sinema Gönüllüsü: Sigmund Weinberg”, <https://www.tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/21/osmanli%E2%80%99da-bir-sinema-gonullusu-sigmund-weinberg> [Erişim Tarihi: 06.01.2015].

